

**Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
Факультет української та іноземної філології
Кафедра німецької та французької мов і методики їх навчання**

Галина Мелех

ВСТУП ДО GERMANСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Навчальний посібник

Дрогобич, 2026

Рекомендовано до друку вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка (протокол № 12 від 30 вересня 2026 р.)

Рецензенти:

Бялик В. Д., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри лінгвістики та перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Лопушанський В.М., кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької та французької мов і методики їх навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Мелех Галина

М45 Вступ до германського мовознавства: навчальний посібник.
Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2026. 291 с.

Навчальний посібник містить теоретичний матеріал з навчальної дисципліни «Вступ до германського мовознавства» для студентів спеціальності А4 Середня освіта та В11 Філологія, які вивчають германські мови як перший фах. У ньому розглядаються проблеми дослідження германського мовознавства, а саме: суть та функції германського мовознавства, життя та вірування давніх германців, індоєвропейська мова-основа, давні та сучасні германські мови, лексико-синтаксичні особливості давніх германських мов. Значна увага приділяється готській мові як унікальному явищу германського мовознавства.

Посібник може використовуватися в освітньому процесі під час підготовки бакалаврів чи написанні курсових та магістерських робіт.

ПЕРЕДМОВА

Сучасний етап розвитку філологічної освіти вимагає від майбутніх фахівців-германістів не лише досконалого володіння практичними аспектами іноземних мов, але й глибокого розуміння їхніх історичних витоків, системних закономірностей та внутрішньоструктурної еволюції. Навчальна дисципліна «Вступ до германського мовознавства» є теоретичним фундаментом філологічної підготовки студентів освітнього рівня «Бакалавр». Вона покликана сформувати у здобувачів вищої освіти цілісне наукове уявлення про виокремлення, формування та розгалуження германської гілки індоєвропейської мовної родини у часі та просторі.

Головне завдання видання – системно та доступно викласти складні теоретичні питання порівняльно-історичної фонології, граматики та лексикології давніх германських мов. Матеріал посібника охоплює ключові етапи етногенезу германських племен, детальний аналіз пам'яток писемності та фундаментальні мовні закони, що визначили обличчя сучасних германських мов.

Структура посібника відображає логіку компаративного аналізу. Особливу увагу приділено системним фонетичним змінам, таким як перший пересув приголосних, прагерманський динамічний наголос і його морфологічні наслідки, а також розвиток якісно-кількісного аблауту. У морфологічних розділах послідовно розкриваються закономірності розвитку іменних систем, формування категорії прикметника, а також еволюція дієслівних парадигм із чіткою диференціацією сильних і слабких дієслів.

Навчальний посібник побудований на матеріалах навчальної, довідкової літератури, публікацій у періодичних друкованих виданнях з питань вивчення особливостей германських мов, їх морфологічних, синтаксичних чи лексичних особливостей.

Завершальну частину навчального видання становить комплекс інформативно-довідкових додатків. У них систематизовано та наочно представлено порівняльні таблиці відмінювання дієслів та іменних основ у давніх германських мовах, зразки рунічної та готської писемності

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	7
1. ВИНИКНЕННЯ ГЕРМАНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА. ЙОГО МЕТОДОЛОГІЯ	8
1.1. Германське мовознавство: об'єкт вивчення та завдання. Становлення германістики як науки.	8
1.2. Передумови виникнення порівняльно-історичного методу.	10
1.3. Етапи, прийоми, принципи та недоліки порівняльно-історичного методу.	13
2. ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА МОВА-ОСНОВА	20
2.1. Поняття мови-основи	20
2.2. Індоевропейська сім'я мов, її розпад	21
2.3. Структура індоевропейської мовної сім'ї.....	24
2.4. Звукова система індоевропейської мови-основи. Вокалізм	28
2.5. Система індоевропейських приголосних	32
2.6. Граматична будова: іменні частини мови	36
2.7. Граматична будова: дієслово	41
2.8. Синтаксична будова	44
3. ДАВНІ ГЕРМАНЦІ: ПОСЕЛЕННЯ, СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УСТРІЙ, КУЛЬТУРА ТА ВІРУВАННЯ	48
3.1. Джерела відомостей про давніх германців	48
3.2. Класифікація германських племен	51
3.3. Західногерманські племена. Франкська держава як перше державне утворення західних германців	52
3.4. Особливості розвитку північногерманських племен. Епоха вікінгів	60
3.5. Східногерманські племена. Епоха Великого переселення народів.....	64
3.6. Суспільний устрій та побут давніх германців	68
3.7. Міфологія і релігія давніх германців. Західно- та східногерманські вірування	73
3.8. Міфологічна картина світу Скандинавії	78
4. ПИСЬМО ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ	82
4.1. Рунічне письмо. Мова рунічних написів	82

4.2. Особливості скандинавської рунічної системи	86
4.3. Латинське письмо	89
4.4. Характеристика латинського письма у північногерманських мовах	95
4.5. Готське письмо	96
5. ЗАХІДНОГЕРМАНСЬКІ МОВИ.....	101
5.1. Виникнення, розвиток та класифікація германських мов	101
5.2. Нижньонімецька мова	105
5.3. Верхньонімецька мова	107
5.3.1. Давньовісхонімецька мова	108
5.3.2. Середньовісхонімецький період	112
5.3.3. Нововісхонімецький період	116
5.4. Ідиш.....	122
5.5. Англійська мова	124
5.5.1. Давньоанглійський період.....	126
5.5.2. Середньоанглійський період	130
5.5.3. Новоанглійський період	136
5.6. Фризська мова	139
5.7. Нідерландська мова	132
5.8. Африкаанс	147
6. ПІВНІЧНОГЕРМАНСЬКІ МОВИ.....	150
6.1. Передумови розвитку скандинавських мов.....	150
6.2. Данська мова	152
6.3. Шведська мова	155
6.4. Норвезька мова	159
6.5. Ісландська мова	162
6.6. Фарерська мова	166
7. СХІДНОГЕРМАНСЬКІ МОВИ.....	168
7.1. Звукова будова готської мови	168
7.2. Морфологічна будова готської мови: іменні частини мови	174
7.3. Морфологічна будова готської мови: дієслово	181

7.4. Синтаксична будова готської мови	188
7.6. Особливості готської лексики	190
8. ЗВУКОВА БУДОВА GERMANСЬКИХ MOB	194
8.1. Наголос у германських словах	194
8.2. Система голосних у давньогерманських мовах.....	195
8.3. Комбінаторні зміни голосних.....	196
8.4. Монофтонгізація дифтонгів та дифтонгізація	199
8.5. Умлаут (переголошення) та аблаут.....	200
8.6. Фонетичні процеси в кінці слів	205
8.7. Характеристика приголосних давньогерманських мов. Перший пересув приголосних. Винятки з першого пересуву, закон Вернера.....	206
8.8. Другий та третій пересув приголосних.....	210
8.9. Західногерманське подвоєння (гемінація) та ротацізм	214
9. MORFOЛОГІЧНА СТРУКТУРА СЛОВА GERMANСЬКИХ СЛІВ	217
9.1. Давньогерманський іменник	217
9.2. Давньогерманський займенник	222
9.3. Давньогерманський прикметник.....	227
9.4. Давньогерманський числівник	229
9.5. Давньогерманські прислівники та прийменники	231
9.6. Давньогерманське дієслово	234
10. ЛЕКСИКО-CИHTAKCИЧНІ OCOБЛИBOCTІ ДАВНЬOГEPMAHСЬКИХ MOB	251
10.1. Особливості синтаксичної будови давньогерманських мов	251
10.2. Просте та складне речення	254
10.3. Типи і способи словотворення в давніх германських мовах	256
10.4. Спільноіндоєвропейська лексика германських мов.....	262
10.5. Спільногерманська лексика.....	265
10.6. Стилiстичне розшарування словника давньогерманських мов	269
PEKOMEHДOBAHA ЛІTEPATУPA	271
ДОДАТКИ	275

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

англ.	<i>англійська</i>
англосакс.	<i>англосаксонська</i>
афр.	<i>африкаанс</i>
гот.	<i>готська</i>
грец.	<i>грецька</i>
д. англ.	<i>давньоанглійська</i>
дан.	<i>данська</i>
д.в.н.	<i>давньоверхньонімецька</i>
д. дан.	<i>давньоданська</i>
д. інд.	<i>давньоіндійська</i>
д. іслан.	<i>давньоісландська</i>
д. сакс.	<i>давньосаксонська</i>
д. фриз.	<i>давньофризька</i>
*і.є.	<i>індоєвропейська (реконструйована)</i>
іслан.	<i>ісландська</i>
лат.	<i>латинська</i>
лит.	<i>литовська</i>
нід.	<i>нідерландська</i>
нім.	<i>німецька</i>
н.н.н.	<i>новонижньонімецька</i>
н.в.н.	<i>нововерхньонімецька</i>
с.англ.	<i>середньоанглійська</i>
санскр.	<i>санскрит</i>
с.в.н.	<i>середньоверхньонімецька</i>
слов.	<i>слов'янська</i>
фр.	<i>французька</i>
фриз.	<i>фризька</i>
хет.	<i>хетська</i>
швед.	<i>шведська</i>

1. ВИНИКНЕННЯ ГЕРМАНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА. ЙОГО МЕТОДОЛОГІЯ

1.1. Германське мовознавство: об'єкт вивчення та завдання. Становлення германістики як науки.

Германська філологія чи германістика вивчає закономірності, процеси утворення германських мов як у спільногерманський період, так і в період їх самостійного розвитку, етапи їх розвитку та пов'язані з ними суспільно-історичні події, а також функціонування та структуру сучасних германських мов. Германські мови – це група споріднених мов, що належить до західного ареалу індоєвропейської сім'ї. До германських мов відносять англійську, нідерландську, німецьку, фризську, африкаанс, їдиш, норвезьку, шведську, данську, фарерську, ісландську. Ця дисципліна вважається історичною, оскільки вивчає мовні процеси у германських мовах не лише у синхронії, але й у діяхронії. Одним із фундаментальних завдань сучасної германістики є **реконструкція** – відновлення архаїчних мовних моделей, що функціонували в доісторичний (дописемний) період. Оскільки мова безперервно розвивається, більшість структурних особливостей сучасних германських мов можна адекватно інтерпретувати лише через діяхронічний підхід – розгляд явищ у їхньому історичному розвитку. Аналіз конкретних лінгвістичних процесів у германістиці базується на загальних законах мовознавства та реалізується через взаємодію з низкою дисциплін.

Фундаментальним вектором германської філології є відтворення архаїчних мовних структур, що побутували в прагерманську епоху, ще до появи перших писемних пам'яток. Оскільки еволюція мови – це тривалий процес, пояснити специфіку сучасних германських мов неможливо без глибокого занурення в їхню історичну ретроспективу. Методологічною базою таких досліджень є загальнотеоретичні засади мовознавства у тісній взаємодії з низкою суміжних напрямків:

- *компаративістика* – дозволяє виявити спільні корені та розбіжності між мовами;

- *лінгвістична типологія* – допомагає класифікувати системи мови за структурними ознаками;

- *ареальна лінгвістика* – вивчає поширення мовних явищ у просторі;

- *діалектологія* – досліджує територіальні варіанти мови;

- *ономастика* – для дослідження ранніх неписемних форм розвитку мови це чи не єдиний спосіб їх дослідження;

- *соціолінгвістика* – допомагає зрозуміти, як соціальна структура германських племен впливала на мову, а також вивчає мовні контакти;

- *когнітивна лінгвістика* – досліджує, як мова відображає спосіб мислення народу та його картину світу;

- *семіотика* – використовується для аналізу символіки рун та орнаментів.

Германістика має чітко виражений міждисциплінарний характер. Для повноти досліджень воно залучає дані інших наукових галузей:

- *археологія та етнографія* – допомагають прив'язати мовні зміни до міграцій племен;

- *історія культури та фольклористика* – дають контекст для розуміння етимології слів та розвитку літературних традицій.

- *палеогенетика* – дозволяє відстежувати міграції племен, а відповідно відслідковувати розширення чи звуження мовних ареалів;

- *нумізматика* – вивчення написів на монетах дозволяло робити висновки про певні мовні явища;

- *історична географія* – встановлення мовних ізоглос (умовна лінія, яка відділяла окремі наддіалектні єдності).

На сучасному етапі германістика трансформувалася у розгалужену систему знань. Вона включає як внутрішні підрозділи (вивчення фонетичного ладу, граматичної будови, лексичного складу), так і вузькоспеціалізовані філологічні напрямки: англістика, німецька філологія, скандинавістика, нідерландистика тощо.

У період раннього середньовіччя поштовхом до раннього дослідження германських діалектів стали нагальні запити державно-адміністративного та релігійного життя. Виникла необхідність фіксувати на письмі норми звичаєвого права та вести офіційне діловодство зрозумілою для населення мовою (юридичний документ «Варварські правди»). Церковна інституція потребувала ефективної комунікації з вірянами. Для популяризації християнського вчення здійснювалися переклади літургійних текстів, молитов та фрагментів Святого письма з латини на народні мови. Важливим етапом став розвиток глосаграфії – практики пояснення латинських термінів народними говірками, що заклало основи майбутньої лексикографії.

1.2. Передумови виникнення порівняльно-історичного методу

Вивчення мовної спорідненості належить до сфери порівняльно-історичного мовознавства, яке воно проводить з оперттям на порівняльно-історичний метод. Вчені ще з ранніх часів помічали схожість у діалектах різних племен та намагалися накопичувати та опрацьовували свої спостереження. *Порівняльно-історичний метод можемо охарактеризувати як сукупність прийомів та процедур історико-генетичного дослідження мовних сімей та мовних груп чи окремих мов, що використовуються у порівняльно-історичному мовознавстві задля встановлення їх спорідненості та закономірностей розвитку методом порівняння на різних історичних стадіях.* Така реконструкція проводиться планомірно, за основу беруть факти кількох мов, переважно вилучені із письмових пам'яток. Порівняльно-історичний метод, зокрема, дав змогу укласти порівняльні граматики та співставні словники для споріднених мов.

До XVIII ст. вже було зібрано достатню кількість фактичного матеріалу, який демонстрував схожість між різними мовами, зокрема співставні та тлумачні словники: етимологічний словник авторства Кіліана 1599 року (нідерландська мова), тлумачний словник авторства К. Штилера 1691 року, «Свео-гетський словник» авторства Х. Спегеля (1712), тлумачний словник авторства

С. Джонсона 1755 року (англійська мова), багатотомний словник І. Аделунга 1774-1786 р.р. (німецька мова), словник шведської мови авторства Е. Шродеруса, неопублікований тлумачний словник М. Мота для данської мови тощо.

На початку XIX ст. І Аделунг розробив критерії розрізнення степені спорідненості для споріднених мов (близькоспоріднені, дальньоспоріднені), зокрема залучаючи до аналізу дані граматики. В. Джоунз відкрив у 1786 пам'ятки давньоіндійської писемності і довів разючу схожість санскриту з іншими мовами у дієслівних коренях та граматичних формах, що значним чином спричинилося до створення нового лінгвістичного методу – порівняльно-історичного. Він наголошував на генетичній схожості санскриту з грецькою та латинською мовами, готської, кельтської з давньоперською, прийшовши до висновку, що вони походять від одного джерела, якого вже не існує. Ф. фон Шлегель у своїй праці «Про мову і мудрість індійців» 1808 року пише про схожість морфології санскриту, латинської, перської, грецької та германських мов, йому ж належить термін порівняльна граматика. В процесі вивчення кожної германської мови окремо було виявлено багато випадків подібності майже на всіх мовних рівнях, кількість та частота цих збігів вказують на щось більше, аніж просто випадковість. Порівняльні дослідження лише підтверджують це припущення («Порівняльна граматика» Дж. Хікса для франксько-німецької, англосаксонської та готської мов). Звичайно, що для таких збігів є певні причини, і це перш за все активні міжмовні контакти, процеси субстрату (мовне явище, коли утворилася нова форма мови на основі мови завойовників з домішками мови аборигенного населення на всіх рівнях мови), адстрату (процес співіснування та взаємопроникнення мов на одній території) та суперстрату (накладання чужорідних елементів на основу місцевої мови) тощо.

Виникнення порівняльно-історичного мовознавства пов'язують з іменами лінгвістів Ф. Боппа, Я. Грімма та данського мовознавця Р. Раска. У 1816 Ф. Бопп у праці «Про систему відмінювання мови санскриту у порівнянні з грецькою, латинською, персидською та германськими мовами» описав систему дієвідміни цих мов, чим довів спільність їх походження. У період 1852-1853 років він видає

порівняльну граматику індоєвропейських мов. В опублікований 1818 року книзі «Дослідження походження давньопівнічної або ісландської мови» Р. Раск зумів довести спорідненість германських мов, також порівняв їх з латинською, грецькою та балто-слов'янськими мовами. Особливу роль у створенні порівняльно-історичного методу відводять Я. Грімму. При описі граматики німецької мови він скористався цим методом для порівняння німецької з іншими мовами германської групи («Deutsche Grammatik»). Важливими для розвитку порівняльно-історичного мовознавства були також праці «Історія німецької мови» (1848) та «Німецький словник» (1852), зокрема для встановлення основних рис німецької мови. Важливо відмітити також діяльність німецького мовознавця А. Шлейхера, який у 1868 році здійснив реконструкцію прагерманської мови та індоєвропейської мови-основи. У своїй праці «Про порівняльне вивчення мов стосовно різних епох їх розвитку» (1820) В. фон Гумбольдт теоретично обґрунтував положення порівняльно-історичного мовознавства.

Особливим етапом для шліфування порівняльно-історичного методу був період II пол. XIX ст.–I пол. XX ст., тобто діяльність молодограматистів – Г. Пауль «Принципи історії мови» (1880), Ф. де Соссюр «Мемуари про первинну систему голосних в індоєвропейських мовах» (1879), К. Бругман «Коротка порівняльна граматика індоєвропейських мов» (1902), А. Норен «Нарис фонетики прагерманської мови» (1894), Б. Дельбрюк «Синтаксичні дослідження» (1871), Бреаль «Досвід семантики» (1897). Вони висували тезу про те, що фонетичні зміни відбуваються відповідно до законів, що не знають виключення, а якщо такі спостерігалися, то вони спричинені іншим законом, аналогією чи запозиченнями. Недоліком їх робіт є відсутність системного опису явищ [Жлуктенко, 166]. У своїй роботі «Основні особливості германської групи мов» (1916) А. Мейє спробував відновити динаміку розвитку мови на прикладі германських мов.

У XX ст. порівняльно-історичний метод перебуває у тісному взаємозв'язку з іншими напрямками, наприклад з лінгвістичною географією та історичною типологією.

1.3. Етапи, прийоми, принципи та недоліки порівняльно-історичного методу

Цільовим *завданням* порівняльно-історичного методу є не відновлення прадавніх форм, а встановлення явищ, які збереглися від мови-основи в кожній історично засвідченій мові чи які виникли внаслідок розвитку загальних тенденцій у споріднених мовах, а також тих явищ, котрі розвинулися в кожній мові окремо. Реалізація порівняльно-історичного аналізу передбачає послідовне виконання таких аналітичних кроків:

1. *Компаративний аналіз фонетичних та морфологічних структур*: на базі семантично близьких одиниць порівнюються звуки, кореневі та службові морфеми. Робота базується на припущенні про генетичну єдність цих елементів.

2. *Виявлення регулярних кореляцій*: встановлення стійких і системних звукових чи структурних відповідників між мовами, що досліджуються.

3. *Хронологічна атрибуція*: визначення часової послідовності та взаємозв'язку між мовними фактами.

4. *Відтворення архетипу*: формування гіпотетичного першоджерела з урахуванням специфічних законів та факторів мовної аналогії.

Опишемо слово «мати» у світлі вищезазначеної теорії.

Аналіз етимології: зіставляючи латинське *mater*, давньослов'янське мати, готське *modar* та санскритське *mātr*, ми фіксуємо очевидну близькість їхньої форми та значення. Це дозволяє висунути гіпотезу про їхнє спільне генетичне коріння.

Перевірка фонетичних відповідностей: щоб довести, що ці схожості не є випадковими, ми маємо знайти системні закономірності. Приголосні: ми бачимо відповідність лат. t – д.слов. t – гот. d. Це підтверджує закон Грімма (германський пересув приголосних), згідно з яким індоєвропейське *t у германських мовах

перетворилося на d (або [θ]). Голосні: латинська ā відповідає готському ō, це також є сталою закономірністю для цих мовних груп.

Пояснення морфологічних відмінностей: у латинському mater корінь закінчується на -ter, що вказує на назву особи, у давньослов'янському мати цей суфікс зник, але він знову з'являється у непрямих відмінках (матері), що доводить його колишню присутність, у готському modar суфікс зберігся, але зазнав фонетичних змін.

Визначення архетипу: порівнюючи ці дані з іншими індоєвропейськими мовами, лінгвісти реконструюють архетип, що існував у прамові: *māter.

Висновок про збереження структури: жодна із сучасних мов не втримала початкову форму в її первісному виді, латина та санскрит зберегли структуру кореня та суфікса, слов'янські мови значно спростили форму, залишивши базу лише в основі відмінювання. Германські мови змінили приголосний звук відповідно до своїх законів розвитку.

Порівняльно-історичний аналіз базується на понятті фонетичного закону – регулярної зміни звуків, результати якої фіксуються як мовні інновації. Традиційно вважається, що ці закони є системними й не мають випадкових винятків, будь-яка аномалія зазвичай приховує під собою інше правило.

Робота лінгвіста-компаративіста передбачає не лише пошук звукових паралелей, а й відтворення послідовності історичних змін у часі. Підсумком такого дослідження є побудова теоретичного архетипу – форми, від якої походять усі відомі варіанти морфем. Найбільш надійним матеріалом для таких порівнянь слугує фундаментальний лексичний фонд мови, що найменше піддається змінам: термінологія спорідненості, лічби, назви природних об'єктів та базові поняття побуту.

Порівняльно-історичний метод опирається на певні **принципи:**

1. *Теоретико-генетичний блок* об'єднує генетичну спорідненість та семантичну значущість. Об'єкти аналізу трактуються як результати трансформації єдиного архетипу. Передбачається, що різні мови по-своєму змінили одну й ту саму вихідну одиницю протягом історії. Порівняння фонем не

проводиться відірвано від контексту. Звукові паралелі вивчаються виключно в межах цілих слів або морфем, що мають певне значення.

2. *Принципи структурної регулярності та системності.* Виявлені звукові кореляції мають бути закономірними, а не одиничними. Необхідно довести, що подібність повторюється у всьому масиві спорідненої лексики, що виключає фактор випадкового збігу. Не усі слова, які схоже звучать у споріднених мовах, відображають давні фонетичні закономірності, тому потрібно опиратись не на зовнішню звукову схожість, а на систему звукових відповідностей, яка була встановлена в результаті фонетичних змін у генетично зв'язаних мовах. Спільні граматичні риси у індоєвропейських мовах були виявлені у сфері відмінювання іменників, прикметників та дієслів, утворенні ступенів порівняння прикметників та особові займенники (*і.є. еĝ я > слов. я, лит. аš, гот. ik, хет. uk). При словозмінні спільним явищем можемо вважати внутрішню флексію (утворення множини, трьох форм дієслова). Фонетичні та морфологічні процеси відбуваються не одночасно, а в певній послідовності. Розуміння того, яка зміна передувала іншій, дозволяє пояснити, чому в одних словах певний закон спрацював, а в інших – ні.

3. *Принцип контекстуальної та історичної верифікації.* Принцип, згідно з яким територіальні говори розглядаються як повноцінні джерела для реконструкції, оскільки вони менше піддаються штучній нормалізації та здатні зберігати реліктові мовні явища, втрачені літературною мовою. Важливість цього принципу можна продемонструвати на прикладі нім. *Wand* стіна, що походить від нім. *winden*, англ. *wind* витись, що можна пояснити тим фактом, що стіни плели з гілок дерев, але для такого висновку обов'язково потрібно знати історичні факти. Необхідно чітко розмежовувати слова, що походять від спільного предка, і слова, які з'явилися внаслідок мовних контактів. Зовнішня схожість часто буває результатом запозичення, що може викривити результати реконструкції, якщо не враховувати історичні зв'язки між народами.

4. *Психолінгвістичний та семантичний блок.* Врахування семантичних закономірностей, які важче відслідкувати, ніж у фонетиці чи морфології.

Семантичний розвиток слова підлягає, як правило, загальним законам людського мислення (антропоморфність картини світу, метафоричність, розвиток мислення від конкретного до абстрактного тощо). Прикладом такого типового мислення може бути нім. *greifen* хапати → *begreifen* розуміти, англ. *to catch* (an idea). Не слід забувати також про індивідуальний розвиток семантики окремих лексем у різних мовах. Мовна система прагне до спрощення та уніфікації. Іноді звукові закони порушуються під впливом психологічного прагнення мовців вирівняти форми слів за зразком більш частотних або зрозумілих моделей. Без урахування аналогії дослідник ризикує сприйняти ці вторинні зміни за первісні закономірності.

Методи порівняльно-історичного мовознавства:

1. *Зовнішня або внутрішня реконструкція* гіпотетичної форми здійснюються як на порівнянні відомостей існуючих мов та збережених пам'яток мертвих мов, так і на основі вивчення історії певних мов та вивчення дописьмового періоду. Зовнішня реконструкція – відновлення архетипу на основі порівняння мовних одиниць споріднених мов, внутрішня реконструкція – порівняння мовних одиниць однієї мови у різні періоди її становлення [Голубенко, 21]. Форма, яку вдалось реконструювати, називається *архетипом* і має таке позначення (*). В якості прикладу можна навести д. англ. *tan(n)*, множ. *ten(n)*. Знаючи умови переходу $a > e$ під впливом і в германських мовах, можна припустити, що і в формі множини колись був голосний *a*, а в закінченні і – **tanni*.

2. *Метод масового порівняння*. Цей метод використовується для визначення ступеня спорідненості між мовами на основі аналізу базових лексем (числівники, назви частин тіла, природні явища). Це так звані списки Сводеша, які доводять, що чим вищий відсоток збігів, тим пізніше мови розділилися.

3. *Метод лінгвістичної палеонтології*. Метод, який дозволяє за допомогою реконструйованих слів визначити прабатьківщину та побут носіїв прамови. Це допомагає локалізувати мовні явища у просторі та часі.

Для досягнення своїх цілей порівняльно-історичне мовознавство послуговується такими *прийомами*:

1. *Аргументація генетичного зв'язку* досягається шляхом виявлення системних звукових відповідностей, які не можуть бути випадковими. Наприклад, аналізуючи групу індоєвропейських мов, дослідники встановили закономірності розвитку праіндоєвропейських придихових приголосних. Розглянемо рефлекси праіндоєвропейського звука *bh. Хоча цей звук у первісному вигляді найкраще зберігся лише в санскриті, у споріднених мовах йому відповідають чітко визначені звуки-наступники: санскрит – bh (*bharati*), у давньогрецькій – ph (*phero*), у латині – f (на початку слова – *fero*) або b (у середині), у германських мовах – b (*bairan*) нести. Оскільки ці переходи повторюються у великому масиві лексики, вони вважаються фонетичними законами.

2. *Встановлення відносної хронології* відбувається здебільшого відносно до подій у розвитку самої мови. Свідченням цього є встановлення періоду, коли в германських мовах завершилися фонетичні процеси, пов'язані зі зміною проривними приголосними в германських мовах типу артикуляції, відомі як перший пересув приголосних (кін. V– поч. VI ст.) [Жлуктенко, 57].

3. *Встановлення ареалу мовних явищ*, тобто визначення спільної території, на якій поширені спільні граматичні, лексичні й фонетичні ознаки. Для цього порівняльно-історичне мовознавство використовує методику ізоглос.

4. *Обчислення часу розпаду прамови*. Це допоміжний прийом, що дозволяє встановити абсолютну хронологію. Ядро базової лексики розпадається зі сталою швидкістю. Обчислюючи кількість спільних слів, лінгвісти можуть вирахувати приблизну дату, коли єдина мова розпалася на окремі гілки.

5. *Аналіз письмових пам'яток*. Цей прийом поєднує лінгвістичний аналіз із вивченням стародавніх текстів. Дослідники вивчають помилки переписувачів або варіанти написання слів у давніх манускриптах. Це дозволяє точно датувати мовні явища.

Попри свою функціональність, порівняльно-історичний метод неодноразово піддавався критиці через низку об'єктивних лімітацій:

1. *Проблема хронологічної точності*: метод ефективно встановлює відносну хронологію, але часто безсилий у визначенні конкретних дат (абсолютна хронологія) без залучення зовнішніх даних;

2. *Фрагментарність реконструкції*: метод не дозволяє відтворити мовну систему в усій її повноті, можливо отримати лише набір реконструйованих елементів, а не цілісну мову;

3. *Вибірковий аналіз*: метод зосереджений виключно на генетичних спільностях. Унікальні, специфічні риси кожної окремої мови, що не мають аналогів у споріднених мовах, залишаються поза межами його аналітичного інструментарію;

4. *Ігнорування процесів конвергенції*: метод ідеально пояснює розходження мов, але погано пристосований до аналізу їхнього зближення чи результатів тривалих міжмовних контактів;

5. *Типологічна обмеженість*: найкращі результати метод демонструє на флективних та аглютинативних мовах, а не на ізольованих;

6. *Методологічна замкненість*: традиційно метод недостатньо інтегрував дані археології, генетики та історії.

Недоліки методу не нівелюють його цінності, а лише вказують на потребу в синтезі з іншими підходами, зокрема з фonomорфологічним аналізом, мета якого з'ясувати, чи є звукові відмінності реліктами прамови, чи це пізніші внутрішні зміни конкретної мови. Сутність цього підходу полягає у вивченні звукових варіацій у межах однієї морфеми, що розглядається як системні чергування.

Сьогодні порівняльно-історичний метод доповнюється лексикостатистикою та ареальною лінгвістикою, що дозволить зробити реконструкції більш життєздатними.

Питання для самоконтролю

1. Які суміжні лінгвістичні напрямки допомагають германістиці досліджувати мовні явища?
2. На які сучасні філологічні напрямки розгалужується германістика на сучасному етапі?
3. Що таке порівняльно-історичний метод?
4. Які теоретичні праці кінця XVIII – початку XIX століття підготували ґрунт для створення порівняльно-історичного методу?
5. Внесок яких лінгвістів вважають основою виникнення порівняльно-історичного мовознавства?
6. Поясніть суть явищ «субстрат», «адстрат» та «суперстрат».
7. Які послідовні кроки передбачені у порівняльно-історичному методі?
8. Поясніть різницю між зовнішньою та внутрішньою реконструкцією.
9. З якими основними недоліками стикається порівняльно-історичний метод?
10. Що таке архетип і як він позначається у порівняльному мовознавстві?

2. ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА МОВА-ОСНОВА

2.1. Поняття мови-основи

Між різними мовними явищами у споріднених мовах є такі типи відповідностей, які вчені класифікують як дивергентні, тобто припускається розпад єдиної мовної системи на споріднені мови. Таку мовну систему називають мовою-основою. В деяких випадках мова-основа має достатньо фіксованих мовних пам'яток, щоб визначати розвиток утворених від неї мов на їх основі. Є групи лексики чи окремі лексичні елементи, схожість яких вказує на походження мов від однієї основи. Це перш за все формотворчі суфікси, часто службові слова, що ж до лексики, то спільними зазвичай бувають терміни спорідненості, соматизми, числівники від 1 до 12, дієслова, що позначають найбільш ранні дії тощо. Розпад мови-основи чи спільногерманської мови не можна уявляти як прямолінійний процес, припускають, що в процесі кожного дрібнішого поділу існували діалекти, які в силу суспільно-політичних явищ могли як диференціюватись, так і зближуватись чи змішуватись із неспорідненими мовними елементами. У сучасній компаративістиці цей складний, нелінійний характер розгалуження мови-основи описують за допомогою двох класичних моделей: генеалогічного дерева А.Шлейхера та теорії хвиль Й. Шмідта.

Інколи мова-основа відома, як наприклад «народна латина» для романських мов, але найчастіше це гіпотетично реконструйована за допомогою порівняльно-історичного методу модель мови. Незважаючи на свою гіпотетичність вона має достатньо можливостей, щоб пояснити взаємозв'язки між мовними сім'ями всередині неї та зв'язки між окремими мовами цих сімей, також окреслити характер розвитку мов, визначити їх місце у структурі мовної ієрархії. Такою є і індоєвропейська мова-основа, яка виникла з праіндоєвропейської. Фізично не існує жодних письмових пам'яток індоєвропейської мови-основи, оскільки вона припинила своє існування ще у III тис. до н.е., а праіндоєвропейська мова існувала приблизно у V-IV тис. до н.е., окремі слова чи мовні форми вчені реконструювали на основі мов, які утворились після її розпаду – архетипи, праформи.

2.2. Індоевропейська сім'я мов, її розпад

Мови виявляють схожі тенденції у фонетичній, граматичній та лексичній будові, і якщо ці тенденції не одиничні, а регулярні і проявляються на всіх рівнях мови, йдеться про спорідненість мов. Припускають, що такі мови мають спільне джерело походження – мову-основу.

Масштабна міграція індоевропейських племен просторами Євразії неминуче призвела до їхньої фрагментації на численні етнічні групи та територіальні об'єднання. Цей процес супроводжувався поступовою децентралізацією єдиної мови-основи: у межах окремих географічних зон почали формуватися специфічні мовні риси, що згодом трансформувалися у відокремлені діалекти. Можемо виокремити три еволюційні етапи розпаду індоевропейської мови-основи:

1. Формування окремих мовних ареалів: первинна мовна єдність почала втрачатися через виникнення локальних особливостей у межах племінних союзів, накладання багатьох ізоглос створювало межі нових мовних ареалів;

2. Поглиблення відмінностей: протягом тривалих історичних епох діалектна розбіжність зростала, що зрештою призвело до розпаду спільного прамовного фундаменту на розгалужену систему споріднених мовних сімей;

3. Хронологічні межі: більшість дослідників датують завершення існування єдиної індоевропейської прамови III тис. до н.е.

На фінальній стадії свого функціонування праіндоевропейська мова вже характеризувалася високим рівнем системної організації та володіла багатогранною фонетичною та граматичною структурою. Згідно «теорії хвиль» Йоганнеса Шмідта нові мовні явища поширювалися як кола на воді: чим далі плем'я відходило від центру, тим менше інновацій до нього доходило, що створювало специфіку діалектів.

У світі разом із мертвими налічується більше семи тисяч мов, які можуть мати між собою різні типи зв'язків і мати спільного предка – мову, яка у процесі еволюції людства розпалась і перетворилась на окремі мови, таку мову прийнято називати прамовою чи мовою-оснотою (англ. parent language, нім. Ursprache), а

сукупність утворених мов називають мовною сім'єю. Часто мова-основа не має фактичної доказової бази, це гіпотетична реконструкція, проведена завдяки порівняльно-історичному методу.

Індоєвропейська (індогерманська, арійська) сім'я мов – це кількісно одна з найбільших у світі, яка виникла в результаті більш давньої форми існування **протоіндоєвропейської (спільноіндоєвропейської) мови-основи**.

Питання територіального поширення індоєвропейської мови-основи і досі викликає дискусії. Після аналізу гіпотетично відновленого лексичного складу індоєвропейської мови-основи на позначення ландшафту, флори і фауни, сільськогосподарських знарядь та продукції, назв транспортних засобів можна зробити припущення, що ареал її поширення був у гірських місцевостях, а саме у південних областях Середземномор'я, включаючи Балканський півострів, Малу Азію, Верхню Месопотамію, Закавказзя та прилеглі території, тобто можна сказати від Балкан до Іранського плоскогір'я та Південного Туркменістану.

Науковці висловлюють різні припущення щодо первісного поділу індоєвропейської мови-основи:

І. Концепція географічного розчленування індоєвропейців за Е. Прокошем. Ця теорія була важливою тим, що намагалася пояснити не лише лінгвістичні, а й екологічні чинники (клімат, ландшафт). Питання про те, як саме відбувався початковий розпад індоєвропейської спільноти, залишається предметом дискусій. Е. Прокош висунув теорію про первинний поділ праіндоєвропейців на дві великі групи:

1. степовий ареал (Причорномор'я). За цією теорією мешканці причорноморських степів мігрували трьома великими хвилями:

- *південно-східний вектор*: поклав початок давнім мовам Західної Азії (фригійська, вірменська), а згодом – індоіранській мовній гілці;

- *північно-західний вектор*: ці племена сформували основу для майбутніх балтійських та слов'янських народів;

- *малоазійський вектор*: рух через Малу Азію на Балкани, що призвів до появи фракійців, іллірійців та сучасних албанців.

2. лісовий ареал (Центральна Європа). Ця група спочатку зосередилася в лісових масивах Центральної Європи, а в II тис. до н.е. пережила внутрішній поділ:

- *східна гілка*: мігрувала на південь, де в результаті змішування та розвитку виникла грецька мова та інші балканські діалекти;

- *західна гілка*: рухалася в північному напрямку слідом за льодовиком, що відступав. Саме ця група, адаптувавшись до суворих кліматичних умов Півночі, дала початок германській мовній спільноті [Конча, 92].

II. Гіпотеза Гамкрідзе-Іванова (передньоазійська гіпотеза). Ці науковці вважали, що територією розпаду мовної спільноти є район Вірменського нагір'я та Північна Месопотамія. У цій теорії лінгвістичні дані були поєднані з даними археології та історії матеріальної культури, палеоботаніки та палеозоології, міфології та порівняльної антропології. Згідно з цією теорією індоєвропейці не були ізольовані, а розташовувались по сусідству з семітами та картвельськими племенами. Міграція відбувалась на схід у бік Індостану та на захід через Малу Азію до Європи. Про сусідство з вищезгаданими народностями свідчить глотальна теорія (спільна тричленна система проривних приголосних) та спільні правила побудови кореня та афіксів та схожа система сонантів. У культурному плані спостерігаються спільні міфічні сюжети. Все це вказує на формування єдиного культурно-генетичного простору Передньої Азії в IV-V тис. до н.е.

III. Курганна гіпотеза Марії Гімбутас. Ця теорія на сьогодні найбільш визнана науковцями, підтверджена даними палеогенетики. Марія Гімбатус вважала батьківщиною всіх індоєвропейців степи Північного Причорномор'я, Нижнього Поволжя та Прикаспію. Назва походить від способу поховання – курганів. На її думку германці були мобільними напівкочовими скотарями, одні з перших омовили коня і використовувала гужовий транспорт, їхнє суспільство було воєнізованим, архаїчним. Поширення індоєвропейських мов відбувалося внаслідок серії міграційних хвиль, які мали конфліктний характер:

1. **4400-4200 р. до н.е.** – проникнення в долину Дунаю та на Балкани;
2. **3500-3000 р. до н.е.** – рух на Північну Європу та Кавказ;

3. **3000-2800 до н.е.** – масштабне розселення територією Центральної та Західної Європи.

Курганні народи знищили або асимілювали матріархальні землеробські племена на місцях їхнього первинного проживання.

IV. Анатолійська гіпотеза Коліна Ренфрю (1987 р.) За припущеннями британського археолога Коліна Ренфрю індогерманці розміщались в Анатолії (Туреччина), а поширення мов відбувається через поширення землеробства. Близько VII–VI тис. до н.е. землероби з Малої Азії мігрували у Європу та Середню Азію для розширення територій, але сучасні генетичні дослідження лише частково підтверджують таке припущення.

V. Теорія широкої прабатьківщини (Балто-Понтійська теорія). Згідно цієї теорії територією індогерманських племен визначається великий масив від Балтійського до Чорного моря, вона проливає світло на тісний зв'язок германських, балтійських та слов'янських мов.

2.3. Структура індоєвропейської мовної сім'ї

Кожна мовна сім'я поділяється на групи, які зв'язані між собою тіснішими мовними зв'язками. Відповідно до географічного положення, індоєвропейські мови за принципами генеалогічної класифікації поділяють на *групи*:

1. Індійська, або індоарійська група, до якої входили давні мови – ведійська, санскрит, палі, пракрити, апабхрانشа та інші, і нові – хінді, урду, бенгалі, пенджабі, синдхі, гуджараті, маратхі, ассамська, орія, непалі, сингальська, циганська та ін.

2. Іранська група: мертві – авестійська, давньоперська, середньоперська (пехлеві), парф'янська, бактрійська, хорезмійська, согдійська, сакська і нові мови – перська (фарсі), дарі, тати, мазендеранська, таджицька, пушту, осетинська, курдська, белуджська, татська, талиська, ягнобська, шугнанська, ваханська, рушанська, язгулемська та ін.

3. Італійська група, до якої входили мертві мови – латинська, оскська, умбрська, фалікська, пелігнська та ін.

4. Романська група: іспанська, португальська, французька, провансальська, каталанська, галісійська, італійська, окситанська, сардинська, ретороманська, румунська, молдавська, аромунська, вимерла далматинська та ін.

5. Германська група: вимерлі східногерманські – готська, вандалська, бургундська та інші, західногерманські – англійська, фризська, нижньонімецька, нідерландська, верхньонімецька, африкаанс, їдиш; північногерманські (скандинавські) – шведська, норвезька, данська, ісландська, фарерська.

6. Балтійська група: литовська, латиська і вимерлі – пруська, ятв'язька, куршська.

7. Слов'янська група: східнослов'янські – російська, українська, білоруська; західнослов'янські – польська, чеська, словацька, верхньолужицька, нижньолужицька, кашубська, мертва полабська; південнослов'янські – старослов'янська, болгарська, сербсько-хорватська, македонська, словенська, боснійська.

8. Кельтська група: мертві – галльська, лепонтійська, кельтіберійська, корнська, існуючі – бретонська, валійська, ірландська, шотландсько-гельська, маньська.

Окремі мови:

9. Вірменська мова.

10. Грецька мова.

11. Албанська мова.

Мертві мови:

12. Хетто-лувійська, або анатолійська група, куди входили індоєвропейські мови Малої Азії античних часів: клинописна, або неситська, хеттська, лувійська, палайська, лікійська, ієрогліфічна хеттська, лідійська та ін.

13. Тохарська група – тохарська мова А (карашарська) і тохарська мова Б (кучанська), виявлена у VI-VII ст. н.е. в Північно-Західному Китаї [Жлуктенко, 5-6].

Германська група мов є найбільшою щодо чисельності мовців, які ними розмовляють і утворилась в результаті розпаду прагерманської мови, яка ще також не мала фіксованих письмових пам'яток.

Давня індоєвропейська мовна система не була монолітною; вона характеризувалася глибокою діалектною диференціацією, яка виявлялася на всіх структурних рівнях :

- **фонетичний рівень** – одним з найбільш фундаментальних розколів став поділ на групи **кентум** (*centum*) та **сатем** (*satem*). Такий поділ відбувався за наявністю чи відсутністю переходу індоєвропейських пом'якшених задньоязикових у свистячі (сатем) – вірменська, албанська, слов'янські, балтійські, іранські, індійські чи шиплячі (кентум) – германські, грецька, кельтські, тохарські, італійські, хетські. Можемо продемонструвати на прикладі числівника 100: у латинській *centum* [k], в авестійській *satem* [s]. Умовна межа, що пролягає через усю Європу – від Скандинавського півострова до Балкан, – розмежовує східний ареал мов (сатем) та західний (кентум). Єдиним винятком у цій системі є тохарська мова, яка територіально належить до східної групи, проте за своїми характеристиками класифікується як кентум. Германські мови хоч і класифікуються як мови кентум, проте за статистичними розвідками В.В. Левицького виявляють лексичну близькість не лише з класичними (латинь, грецька) та індоіранськими мовами, а насамперед зі слов'янськими та балтійськими [Левицький, 320]. Аналогічних висновків дійшов також В. Манчак: аналізуючи біблійні тексти, він встановив, що найтісніший зв'язок германська група мов має зі слов'янською, і лише потім – з італійською та іншими індоєвропейськими мовами [Mańczak, 51]. Ця концепція не є новою і підкріплюється працями А. Шлейхера та В. Порціга. Для верифікації цих зв'язків дослідники застосовують практику лексичних ізоглос та методику статистичних підрахунків;

- **морфологічний рівень** – діалекти суттєво різнилися за способами словозміни, наприклад у балто-слов'янському та германському ареалах у давальному та орудному відмінках множини з'явився характерний елемент -m-,

тоді як в інших на тому ж місці виник звук -bh-. Вважається, що діалекти не мали чітких кордонів, вони перетікали один в одного і сусідні племена могли легко порозумітись. Прагерманська мова почала формуватися як периферійний діалект. Через географічну віддаленість вона зберегла багато архаїчних рис, але водночас виробила свої унікальні особливості (пересув приголосних);

- *лексичний рівень*: вже в прамовну добу існували слова-дублети для позначення одних і тих самих понять (як от вогонь, вода), вибір яких залежав від конкретного діалектного ареалу.

Формування нових рис усередині індоєвропейської прамови зумовлювалося як внутрішньо системними змінами в різних ареалах, так і зовнішньою взаємодією з неіндоєвропейськими етносами. Морфологічна структура мови-предка характеризувалася поєднанням аглютинативних та фузійних процесів, а також гетерогенністю елементів, що утворювали основи та слова. Модель германського речення еволюціонувала від ергативно-стативної (межа між активною дією та станом суб'єкта розмита) до суб'єктно-об'єктної (підмет та додаток чітко розділені), реліктовими залишками такої моделі у германських мовах можемо вважати претерит (виражає стан суб'єкта в теперішньому, що виник в минулому), претерито-презенти (за формою це минулий час, за значенням теперішній), безособові конструкції без активного підмета-діяча (Es friert mich. I am freezing). Перехід від однієї системи до іншої відбувся на межі VI–V тис. до н. е.

Еволюція прамови не була лінійним процесом простого розпаду. Це була жива та динамічна мережа діалектів, що перебували у постійному контакті. Між ними відбувалися складні процеси: інтеграція (злиття та поглинання одних говірок іншими), диференціація (нашарування нових мовних пластів), конвергенція (взаємопроникнення елементів різних діалектів). Кожен історичний період демонстрував унікальну картину територіального розчленування.

Структура індоєвропейського мовного простору ніколи не була статичною: склад лінгвістичних ареалів постійно змінювався залежно від епохи.

Початково германський ареал розвивався у тісній єдності з балтійськими діалектами, але пізніше зблизився з італійськими. Після міграції італійських племен до Середземномор'я, германські мови почали активно контактувати з кельтськими, що тривало аж до початку нашої ери. Це пояснює, чому в германських мовах є так багато спільних слів з латиною в юридичній та військовій сферах, але водночас багато спільних термінів з кельтськими мовами в галузі ремесел та металообробки.

2.4. Звукова система індоєвропейської мови-основи. Вокалізм

Наголос. На один із складів падав так званий фразовий наголос (музичний), який продукувався за рахунок підвищення голосу. Деякі дослідники, зокрема Х. Педерсен припускають існування іншого типу наголосу – динамічного, який утворюється силою видиху, тому його ще називають експіраторний. Г. Хірт вважає, що початковим був динамічний наголос, який згодом перейшов у музичний. Існують припущення також щодо існування кількісного наголосу (коли наголос залежить від довготи звуків), але вони до кінця не обґрунтовані. У структурі праіндоєвропейської мови існували специфічні категорії лексем, які зазвичай функціонували в мовленні як ненаголошені елементи. Певні групи слів мали слабкий акцентний статус або належали до категорії енклітиків чи проклітиків, що фактично позбавляло їх самостійного наголосу.

Наголос у індоєвропейській мові-основі був вільним, а це значить, що він міг падати практично на будь-який склад. В індоєвропейській прамові виокремлюють два види тональних характеристик: *акут* (стабільний висхідно-спадний тон) та *циркумфлекс* (рухливий тон). Якщо акут був універсальним для голосних будь-якої часокількості, то циркумфлекс переважно корелював із довготою. Наголос не був виключно силовим, він мав складну природу, де в залежності від хронологічного періоду домінував або музичний, або кількісний аспект.

Вокалізм. Система голосних пізнього періоду індоєвропейської мови-основи виглядала таким чином: довгі монофтонги: $\bar{a}$, $\bar{o}$, $\bar{e}$, $\bar{u}$, $\bar{i}$, короткі монофтонги: $\check{a}$, $\check{e}$, $\check{i}$, $\check{o}$, $\check{u}$, $\check{a}$ (шва примум, лише в ненаголошених складах); довгі та короткі дифтонги: ai , ei , oi , au , eu , ou , $\bar{a}i$, $\bar{e}i$, $\bar{o}i$, $\bar{a}u$, $\bar{e}u$, $\bar{o}u$; складотворні носові і плавні: m , n , (n, η) , g , l [Жлуктенко, 59]. Голосні i та u розглядаються як голосні верхнього підйому, e та o – середнього, a – голосний нижнього підйому. Ядро індоєвропейського вокалізму формують три основні тембри, представлені в короткому та довгому варіантах. Функціонування звуків e , o , a , $\bar{e}$, $\bar{o}$, $\bar{a}$ тісно корелює з акцентуацією, оскільки їхня поява здебільшого обмежена позиціями наголосу, що відрізняє їх від редукованих або слабких голосних. Фонemi i , u та їхні довгі відповідники $\bar{i}$, $\bar{u}$ первісно були обмежені вживанням у ненаголошених позиціях. Значна частина дослідників схиляється до гіпотези, що ці звуки сформувалися внаслідок редукції дифтонгів. Фонетичні умови ненаголошених складів спричиняли деградацію голосних індоєвропейської прамови. Довгі монофтонги в таких умовах зазвичай редукувалися до невизначеного звука $\check{a}$ (індоєвропейське або первинне шва). Доля коротких голосних була радикальнішою: найчастіше вони повністю зникали з мови, але іноді фіксується їх перехід у редукований стан (вторинне шва – $\check{a}$), що за звучанням наближався до короткого i .

Формування індоєвропейських дифтонгів відбувалося шляхом комбінації базових вокальних одиниць (a , e , o та їхні довгі відповідники $\bar{a}$, $\bar{e}$, $\bar{o}$) або редукованого звука $\check{a}$ із напівголосними компонентами (глайдами) j або $\check{u}$. Результатом такої взаємодії стали двофонемні сполучення ei , eu , oi , ou , ai , au , $\check{a}i$, $\check{a}u$, а також їх подовжені варіанти. У системі індоєвропейського вокалізму сонанти відігравали особливу роль, фактично виконуючи функцію другого елемента у дифтонгічних сполученнях. Сонантична природа звуків l , r , m , n дозволяла формувати з голосними (e , o , a , $\bar{e}$, $\bar{o}$, $\bar{a}$, $\check{a}$) стійкі комплекси, які зазвичай класифікуються як дифтонгоїди. У цих сполуках сонант виконував ту саму функцію, що й глайди j або $\check{u}$ у стандартних дифтонгах, забезпечуючи багатство варіантів звукової будови слова. Такі дифтонги мали надрядкові знаки, що

вказували на їхню функцію у якості частини дифтонгу. У порівнянні з короткими аналогами, довгі дифтонги характеризувалися низькою частотністю вживання. Існує припущення, що вони виступали переважно як емпатичні (експресивні) дублети відповідних коротких сполук. Окрім того, їхня наявність могла бути обмежена певними індоєвропейськими діалектними ареалами, що не були загальнопоширеними для всієї мови-основи. Індоєвропейські сонанти могли ставати складотворними і могли функціонувати в мові-основі як голосні. У процесі формування окремих груп мов сонанти зазвичай втрачали здатність до складотворення. Індоєвропейські l , n , m переходили в германські ul , un , um : і.е. $*dlk^{wos} \rightarrow$ прагерманське $*wulfaz \rightarrow$ д.а. *wulf* вовк (сонант dl розвиває перед собою u , лабіовелярний приголосний k^w переходить у f); і.е. $*kdmton \rightarrow$ прагерманське $*hundam \rightarrow$ д.а. *hund* сто (сонант dn розвиває перед собою u , лабіовелярний приголосний k переходить у h); і.е. $*dmtos \rightarrow$ д.в.н. *zumft* цех (сонант dm розвиває перед собою u).

Згідно з концепцією Фердинанда де Сосюр довгі голосні прамови розглядаються як вторинні утворення. Вони виникли в результаті абсорбції голосним e певних артикуляційних компонентів, відомих як сонантні коефіцієнти (згодом ларингали). Саме взаємодія цих коефіцієнтів із основним вокалічним ядром призвела до появи контрастних за тембром і довготою звуків $\bar{a}$, $\bar{e}$, $\bar{o}$. Герман Меллер обґрунтував, що сонантні коефіцієнти були специфічними гортанними звуками, які з часом елідувалися. Згідно з цією теорією розщеплення єдиного праіндоєвропейського голосного e на три різні фонemi відбулося під впливом сусідніх ларингалів: сполучення з ларингалом $\bar{a}_1$ зберігало якість e , вплив ларингала $\bar{a}_2$ спричинив перехід у a , взаємодія з ларингалом $\bar{a}_3$ зумовила появу o . У сучасній європеїстиці не існує єдиної думки щодо кількісного складу ларингальних фонем. Низка дослідників дотримується концепції розширеного інвентарю, припускаючи наявність до десяти гортанних приголосних у прамові. Водночас існує протилежна тенденція до мінімізації: частина вчених обґрунтовує існування лише двох або навіть одного універсального ларингала, що спрощує фонологічну модель мови-основи.

Український мовознавець О. С. Мельничук обґрунтовував існування трійці гортанних приголосних *χ*, *h* і твердий приступ [ʔ]. У межах його гіпотези ці ларингали розглядаються як активні чинники творення довгих голосних монофтонгів. Прикметно, що серед коротких голосних лише звук [a] вважається продуктом взаємодії з цими приголосними, що виділяє його з-поміж інших коротких фонем. Генезис решти індоєвропейських голосних мав іншу природу. На архаїчному етапі фонологічна система прамови базувалася виключно на консонантизмі – поєднанні шумних та сонорних приголосних. Голосні елементи існували лише як недиференційовані призвуки, що супроводжували вимову голосних, але ще не виступали як самостійні фонemi з власними смислорозрізнювальними значеннями. У межах цієї концепції приголосний звук у поєднанні з вокальним призвуком формував базову артикуляційну одиницю – силабофонему. При цьому якісні характеристики самого призвуку не були стабільними: його акустичний відтінок детермінувався артикуляційними властивостями сусіднього приголосного, з яким він утворював єдиний склад. Якість вокального елемента в складі силабофонemi не була постійною. Контакт із сонантом і спричинив його перехід у вузький голосний переднього ряду. У нейтральних позиціях, де вплив сонантів був відсутній, звучання пазвуку залишалося нечітким і коливалося в межах середнього підняття, нагадуючи неоформлені звуки типу *a* або *e*.

Сонанти *ī* та *ū* відігравали фундаментальну роль у фонологічній структурі індоєвропейської мови впродовж усієї її історії. Перебуваючи в інтервокальній позиції (між двома нейтральними призвуками), ці сонанти часто зникали. Вокальні призвуки, що опинялися поруч, зливалися, формуючи нові стабільні фонemi – *a*, *e*, *i*, *o* або *u*. Акцентуаційні умови визначали кінцевий результат: сполучення з *ī* трансформувалося в *e* або *i*, тоді як комбінація з *ū* давала початок *o* або *u*.

О. Мельничук обґрунтував, що голосний [a] сформувався ще на ранніх етапах розвитку мови-основи. Генетично він є продуктом контамінації двох недиференційованих пазвуків, між якими раніше знаходився гортанний

приголосний [h]. Після втрати цього ларингала вокальні складники об'єдналися в єдину якісно визначену фонему. Саме фонема [a] стала початковим етапом формування вокалічної системи мови-основи. Вона виокремилася як перша чітко артикульована голосна, подолавши стадію якісної невизначеності, притаманну вокальним компонентам архаїчного періоду. Попри формування перших якісно визначених голосних, нефонематичний вокальний призвук не зник із мовної системи. Він продовжував функціонувати як обов'язковий супровідний елемент приголосних у всіх інших позиціях, залишаючись артикуляційною нормою. Те, що було колись нефонематичним призвуком, перетворилося у прагерманській мові у короткі голосні.

Ларингальні приголосні зберігали свій статус у фонологічній системі навіть після остаточного формування вокалічного інвентарю (e, i, o, u). Вони були успадковані всіма мовними гілками, що відокремилися від індоєвропейської мови. Проте поступова деградація їхньої артикуляції призвела до системної редукції та поступового зникнення цих звуків у більшості дочірніх мов. У випадках, коли ларингальний приголосний займав позицію після якісно визначеної голосної фонemi, його подальше зникнення ініціювало процеси вокальної контамінації. Попередній голосний зливався з наступним вокальним елементом, що призводило до появи нових фонологічних одиниць – довгих монофтонгів або дифтонгів.

2.5. Система індоєвропейських приголосних

В системі індоєвропейських приголосних виділяють кілька груп за типом артикуляції: зімкнені, щілинні, сонорні, напівголосні. Фонетичний лад індоєвропейської прамови характеризувався значною складністю, проте розподіл звуків був нерівномірний. На відміну від сучасних мов, система щілинних приголосних (спірантів) була вкрай обмеженою, представлена переважно звуком s (мав дзвінкий варіант z) та специфічний ларингальний елемент h (задньоязиковий спірант). Сучасна лінгвістика, спираючись на дослідження О. Семереньї, припускає існування ширшого спектру ларингальних

звуків, що суттєво вплинули на розвиток вокалізму у германських мовах. Система проривних звуків була досить розгалуженою. Їх характеризували за наступними ознаками:

За типом вимови: прості (чисті)/придихові (аспіровані)

За місцем утворення: лабіальні, дентальні, дорсальні (палатальні, велярні, лабіовелярні) [Жлуктенко, 61].

Таблиця . Класифікація приголосних звуків в індоєвропейській мові

Місце артикуляції	Спосіб утворення			
	глухі		дзвінкі	
	чисті	придихові	чисті	придихові
Губні	p	p ^h	b	b ^h
Зубні	t	t ^h	d	d ^h
Гортанні:				
палатальні (пом'якшені)	k'	k ^h	g'	g ^h
велярні (задньоязикові)	k	k ^h	g	g ^h
лабіовелярні (губні задньоязикові)	k ^w	k ^{wh}	g ^w	g ^{wh}
Сонорні:				
губний	m,			
альвеолярний	n, l, r,			
Напівголосні	w, j (залежно від позиції в слові могли функціонувати як приголосні або як голосні)			

У консонантній системі мови-основи дзвінкий лабіальний зімкнений b займав особливе місце через свою рідкісність, причому позиція на початку слова для нього практично є нетиповою. Це дозволяє припустити, що цей звук міг мати вторинне походження. Існують вагомі підстави вважати, що глухі придихові проривні не належали до центральних елементів консонантизму прамови. Їхня реконструкція базується на обмеженому матеріалі, переважно давньогрецької мови та санскриту. З огляду на низьку частотність багато дослідників розглядають ці звуки не як самостійні фонемі, а лише як позиційні варіанти (алофони) чистих глухих проривних фонем (p, t, k', q, k^w). Рефлекси праіндоєвропейських дзвінких аспірантів (b^h, d^h, g^h) у первинному вигляді збереглися лише в санскриті. У більшості інших індоєвропейських гілок ці фонемі зазнали суттєвої трансформації, перетворившись на спіранти (щілинні звуки). Залежно від конкретних мовних умов вони втратили статус фонем і

перетворилися в глухі фрикативи (f, θ, h) або в їхні дзвінки відповідники (β, ð, γ). У грецькій мові дзвінки придихові перейшли у глухі придихові. Після германського пересуву приголосних глухі зімкнені приголосні перейшли у глухі щілинні: p → f, t → θ, k → χ (h). Індіоіранська мова виявляє ще такі зімкнені приголосні: p^h, t^h, k^h.

Звукова структура мови-основи оперувала низкою сонантів (m, n, r, l) та напівголосних, які виявляли високу артикуляційну гнучкість: у сусідстві з приголосними вони вокалізувалися в короткі i та u, тоді як у вокалічному оточенні функціонували як нескладотворчі приголосні. Важливою особливістю було те, що навіть носові та плавні звуки могли виступати ядром складу в позиції між двома приголосними.

Явище аблауту в прамові базувалося на зміні тембру голосу (якісний тип) або його тривалості (кількісний тип). Найбільш репрезентативним для прамови був якісний аблаут e (нормальний ступінь) та o (ступінь чергування). Рефлекси цього давнього процесу видно в багатьох мовних сім'ях, де зміна голосного в корені вказує на зміну граматичного значення або способу дії дієслова (укр. беру – збори, лат. legō збираю – logos слово, зібране докупи), також вплив музичного наголосу. Кількісне чергування в мові-основі було представлене кількома основними моделями, серед яких домінували типи «голосний/нуль звука» та «короткий/довгий голосний». Найбільш продуктивними трансформаціями вважаються опозиції e/нуль – лат. est-sunt, o/нуль – і.е. *bhoros-*bher нести (ступінь редукції), o /ō – *pods нога - *pōd істота (що має ноги) та e/ ē – лат. sedeo сиджу - sēdi сидів (ступінь подовження).

Питання про детермінанти виникнення аблауту в мові-основі не має однозначного вирішення. Основна дискусія точиться навколо того, чи був аблаут суто фонетичним явищем, чи він мав морфологічну природу з самого початку. Існує поширена гіпотеза, що варіативність кореневих голосних в аблауті детермінувалася акцентологічними чинниками: повний наголос зумовлював появу ступеня o (найвищий), послаблений – ступеня e (середній), а відсутність наголосу призвела до зникнення голосного (нульовий ступінь). Проте суто

фонетичне обґрунтування аблауту є вразливим, оскільки чергування з найдавніших часів були інтегровані в систему деривації та парадигматики.

Згідно з візією Е. Прокоша двоїста природа індоєвропейського аблауту детермінована існуванням двох типів акцентуації в мові-основі. Музичний наголос виступав рушієм якісного чергування, спричиняючи зміну тембру голосного (е/о). Водночас динамічний наголос зумовив кількісні трансформації: він призводив до редукції чи повного зникнення елементів у ненаголошених позиціях та, навпаки, сприяв подовженню голосних під головним акцентом.

Рефлекси індоєвропейських звуків у різні германські мови:

*іє. a	герм. a	іє.*al (інший)	гот. aljis
*іє. o	герм. a	іє.*ghortos (огорожа)	гот. gards
*іє. e	герм. e	іє.*ed (їсти)	гот. itan
*іє. i	герм. i	іє.*piskos (риба)	гот. fisks
*іє. u	герм. u	іє.*jugom (ярмо)	гот. juk
*іє. ə	герм. a	іє.*stə (стояти)	гот. stand
*іє. ā	герм. ō	іє.*mātēr (мама)	д.а. mōdor
*іє. ō	герм. ō	іє.*gnō (знати)	гот. kunnan (ступінь редукції)
*іє. ē	герм. ē	іє.*mē (міра)	гот. mēla
*іє. ī	герм. ī	іє.*grī (жах)	д.а. grīsan
*іє. ū	герм. ū	іє.*fū (гнити)	д.а. fūl
*іє. eu	герм. eu/iu	іє.*beudh (будити)	д.ісл. biudan
*іє. ou	герм. au	іє.*rou (червоний)	гот. rauds
*іє. au	герм. au	іє.*kaus (чути)	гот. kausjan
*іє. ei	герм. ī	іє.*dei (світити)	д.ісл. tīr
*іє. oi	герм. ai	іє.*moit (мінати)	гот. maidjan
*іє. ai	герм. ai	іє.*laious (лівий)	д.в.н. lēo
*іє. bh	герм. b	іє.*bheid (розщеплювати)	гот. beitan
*іє. dh	герм. d	іє.*dhwor (двері)	д.а. dor
*іє. gh	герм. g	іє.*ghans (гуска)	д.в.н. gans
*іє. b	герм. p	іє.*slāb (слабкий)	д.в.н. slaff
*іє. d	герм. t	іє.*dekm (десять)	д.а. ten
*іє. g	герм. k	іє.*gen (коліно, рід)	д.а. kin
*іє. t	герм. þ	іє.*trejes (три)	д.а. þre
*іє. k	герм. h	іє.*kerd (серце)	гот. hairto
*іє. kʷ	герм. hu	іє.*kuod (що)	гот. hua
*іє. s	герм. s	іє.*septm (сім)	гот. sibun

У праіндоєвропейській мові корінь зазвичай мав форму однокладової морфеми. Його основу формували приголосні, а ядром виступали голосні в

різних варіаціях: короткі, довгі або дифтонги. Найбільш поширеною моделлю кореня була структура приголосний + голосний + приголосний. Існували чіткі фонотактичні обмеження, що визначали, які звуки можуть стояти поруч, наприклад в одному корені не могли поєднуватися два дзвінки чисті проривні, корені з глухих приголосних та голосних одного ряду були рідкістю. Базовий індоєвропейський корінь був динамічною структурою. Він міг нарощуватися за допомогою спеціальних морфем, це поодинокі приголосні, які додавалися до основи, уточнюючи або змінюючи її лексичне значення, але не перетворюючи на іншу частину мови.

2.6. Граматична будова: іменні частини мови

Система частин мови в реконструкції індоєвропейської мови характеризується поділом на такі категорії: I. іменні: іменник, займенник, числівник; II. вербальні: дієслово; III. службові та релятивні: преверби, прийменники та післяйменники, частки та вигук, прислівник.

У ранній період розвитку індоєвропейської мови-основи слова іменного типу (іменники та прикметники, які в той час чітко не розрізнялись) відзначалися чіткою тричленною будовою: корінь як носій головного лексичного значення, основотворчий суфікс як спеціальна морфема, що належала до основи і визначала його граматичні категорії (тип основи), формотворчий суфікс (флексія), що визначав рід, число та відмінок: день *dag+*a+*z, де *dag корінь із первинним значенням світити, *a основотворчий суфікс, який класифікує слово як іменник з основою на а, *z формотворчий суфікс (закінчення називного відмінка однини).

Визначальним у цій структурі був основотворчий суфікс, але з часом він злився з іншими елементами слова і зник. Структура індоєвропейського слова характеризувалася багатошаровістю дериваційних елементів. Хоча в межах однієї лексеми могло функціонувати декілька основотворчих суфіксів, визначальну класифікуючу роль відігравав крайній суфікс. Розташовуючись безпосередньо перед флексією, він детермінував приналежність слова до

певного типу відмінювання, що згодом стало основою для поділу іменників в германських мовах. Поряд із суфіксальними утвореннями в мові-основі функціонували так звані атематичні або кореневі основи. Їхня специфіка полягає у відсутності спеціального морфологічного показника основи. Флексія в таких словах контактувала безпосередньо з коренем: і.є. *nokts ночі. Серед широкого інвентарю дериваційних засобів мови-основи особливе місце посідає формант *-o-. Через дію якісного аблауту цей суфікс часто виступав у варіанті *-e-. Через високу частотність цей суфікс отримав назву тематичний голосний. Морфемний аналіз індоєвропейської мови свідчить про те, що тематичний голосний часто виступав крайнім елементом складного суфікса: лат. *digi-tu-s* палець, *tu* розкладається на дериваційний формант *t* та реляційний елемент *-u-*. Доказом такої подільності є парадигматичне чергування голосних: *digi-tu-s* – *digi-t-a* відбиток.

У морфологічній архітектурі індоєвропейського слова спостерігалася тісна функціональна кореляція між дериваційним суфіксом та формотворчим показником. Ці два елементи не були автономними, вибір конкретного основотворчого форманта часто зумовлював специфіку подальшої флексії. Така взаємозалежність свідчить про те, що слово сприймалася як цілісна ієрархічна структура, де внутрішня морфема готувала ґрунт для приєднання зовнішньої. Процес приєднання формотворчих афіксів залежав від характеру основотворчого суфікса, який визначав морфологічний тип основи. Важливу роль у маркуванні морфологічних категорій відіграв внутрішній поділ або флексія кореня (аблаут). В індоєвропейському імені цей механізм реалізується через такі аспекти: а) чергування голосних допомагало розрізняти різні типи іменних основ (основи на -o-, -e-); б) зміна ступеня голосного в корені (повний, подовжений, нульовий) корелювала з переміщенням наголосу в межах парадигми відмінювання; в) певні ступені аблауту могли закріплюватися за конкретними значеннями. На пізніх етапах функціонування індоєвропейської мови-основи тематичний суфікс настільки тісно інтегрувався з флексією, що їхнє

розмежування стає практично неможливим, компоненти слова утворюють єдиний нерозривний комплекс.

Генезис індоєвропейської *іменної системи* вказує на пріоритетність класифікації за основами над категорією граматичного роду. Диференціація іменників за тематичними голосними є архаїчним пластом мовної структури, існували так звані змішані типи відмінювання, де в межах однієї парадигми співіснували іменники різних родів. У ранній період розвитку індоєвропейської мови граматична структура базувалася на опозиції за ознакою активності: активний клас – об’єкти, наділені внутрішньою силою, енергією та здатністю до самостійної дії (люди та представники тваринного світу, стихійні сили природи, зовнішні органи, рослинність), з цього класу утворилися жіночий та чоловічий рід; інактивний клас – пасивні об’єкти, речовини або знаряддя, основа для утворення середнього роду. Чоловічий та жіночий рід мали спільний показник роду -s, у середньому роді називний та знахідний відмінок збігалися. З часом розподіл слів за родами почав корелювати з типом основи, наприклад іменники з основами на -r, -n, -s виявляли більшу схильність до середнього роду, вокалічні основи на -o- стали морфологічним маркером для іменників чоловічого та середнього роду, основи на -a- закріпилися за жіночим родом.

Система числових протиставлень характеризувалася наявністю трьох граматичних форм: одиниця, множина та дуаль (двоїна, використовувалася для позначення парних предметів чи двох осіб).

Традиційно всі іменні лексеми поділяються на два типи: з основами на голосний (-ā-, -iā- для жіночого роду, -ō-, -ī-, -u-, -i/u- й з дифтонгами) та основами на приголосний (на носовий приголосні -n- та плавний -r- переважно для термінів спорідненості, сигматичні основи на -s та на проривні приголосні).

Індоєвропейська мова-основа була мовою флективного типу, яка мала розгалужену систему відмінювання. В залежності від відмінкових закінчень в індоєвропейській мові було три типи відмінювання: відмінювання іменника та прикметника; вказівних, питальних та особових займенників 3 ос.; займенників 1 та 2 ос. Система відмінювання охоплювала вісім відмінків, які мали назви:

номінатив (називний), генетив (родовий), датив (давальний), акузатив (знахідний), аблатив (відкладний), локатив (місцевий), інструменталіс (орудний) і вокатив (кличний). Тенденція до спрощення цієї парадигми розпочались ще у мові-основі. Окремі відмінки почали об'єднуватись: аблатив розчинився у формах генетива та датива, вокатив злився з номінативом, у середньому роді однаковими стали номінатив та акузатив.

Існують лінгвістичні гіпотези, що на найдавніших етапах розвитку індоєвропейської мови-основи іменні форми були аглютинативними, тобто закінчення однини і множини збіглися, а форми множини отримували додаткові суфікси.

У системі індоєвропейської мови межа між іменником та *прикметником* була нечіткою. Іменники, як і прикметники склалися з кореня, словотворчого суфікса та закінчення. Рід слугував формальним роздільником для іменників та прикметників. Для іменників рід був незмінною категорією, для прикметника рід – це словозмінна категорія, яку прикметник набував від іменника. Процес фонологічного та граматичного розмежування іменника та прикметника в індоєвропейській мові характеризувався надзвичайною тривалістю та поступовістю, їхнє остаточне розділення відбулося після закріплення за прикметником специфічних синтаксичних ролей (вживання у якості означення до іменника та іменної частини присудка), оскільки початково ім'я позначало одночасно найменування та його характеристику.

Головною ознакою автономізації прикметника стала поява здатності узгоджуватися з іменником у роді, числі та відмінку. Тільки прикметники володіли здатністю виражати інтенсивність ознаки через специфічні суфіксальні моделі (ступені порівняння).

У ході еволюції морфологічної системи прамови спостерігається вплив займенників прикметникового типу. Завдяки активному запозиченню займенникових закінчень початкова єдність відмінкових форм іменника та прикметника поступово нівелювалася, що призвело до формування окремих парадигм.

Займенникова система індоєвропейської мови характеризувалася складною організацією та слугувала фундаментом для формування граматичних категорій у германських мовах. Займенники мали власну систему відмінювання. Найбільш архаїчними є особові та зворотні займенники. Особові займенники першої та другої особи не мали категорії роду. Для особових займенників був характерний суплетивізм (різні корені для різних відмінків). Зворотній займенник не мав називного відмінка. Особові та зворотні займенники третьої особи мали чітку диференціацію за ознакою роду. Праіндоєвропейська форма 1 ос. однини *iē. eġo трансформувалася в ik, архаїчна основа 2 ос. однини *tu зберегла свою вокальну структуру, але початковий приголосний зазнав пересуву і перетворився в *rū. Присвійні займенники генетично пов'язані з основами особових займенників, які функціонували як прикметники, узгоджуючись з іменниками у роді, числі та відмінку. Вказівні займенники стали основою формування артиклів, вони базувалися на принципі дейксису, вони маркували об'єкт відносно його розташування стосовно мовця. Основи *sa (мой), *sō (та), *to (воно) були найбільш продуктивними у германському мовному ареалі. Займенник *sō маркував у прамові категорію істот, *to вживався для неістот та абстрактних понять. Питальні, відносні та неозначені займенники мали спільну етимологічну базу з основами *kʷo- / *kʷi-: питальні використовувалися для запиту про особу чи предмет (і.-є. *kʷis – хто, *kʷod – що), відносні слугували для зв'язку частин складного речення, неозначені утворювалися шляхом додавання часток до питальних основ (*kʷe — «і», «також»). Однією з найбільш архаїчних рис займенникової системи є тривале збереження форм двоїни.

Індоєвропейська мова характеризувалася наявністю складної та розгалуженої **системи лічби**, яка включала як кількісні, так і порядкові числівники. Фундаментом цієї моделі виступала десяткова система. У системі кількісних числівників спостерігалася чітка диференціація за способом граматичного вираження. Числівники від 1 до 4 за своїми ознаками були ближчі до прикметників, відмінювалися за відмінками, родами та числами. Від 5 числівники вважалися незмінними граматичними категоріями. Один (*oi-nos /

*oi-kos / *oi-uos) використовувався для виокремлення одиничного об'єкта, мав три роди; два (*du-ṽ / *du-oi) відмінювався у формах двоїни, використовувався для парних предметів; три (*treies) мав три роди; чотири (*k^wetuores) мав три роди. У праіндоєвропейській мові порядкові числівники за своїми морфологічними ознаками практично не відрізнялися від прикметника та узгоджувалися з іменниками у роді, числі та відмінку. Вони утворювалися від основ кількісних числівників за допомогою суфіксів.

2.7. Граматична будова: дієслово

Для індоєвропейської дієслівної системи була характерною триморфемна система слова: корінь (носій лексичного значення), основотворчий суфікс (визначає клас дієслова): лат. *gnosco* пізнаю – *gno* (корінь зі значенням відомий), *-sc* (основотворчий суфікс з інхоативний значенням), *-o* (1 ос. одн. теп. часу). Окрім звичайного використання суфіксальних формантів індоєвропейська морфологія передбачала можливість модифікації самого кореня за допомогою внутрішньої флексії. Найбільш поширеним видом такого інфікса був носовий елемент *-n-*, який інтегрувався в структуру кореня, змінюючи його граматичне або лексичне значення: лат. *vinc* перемагати *vi-n-co* (я) перемагаю. У системі індоєвропейського дієслова існував специфічний формант для маркування минулого часу – аугмент – префіксальний складник *e*, який додавався перед дієслівним коренем. Якщо корінь починався з приголосного, аугмент виступав як окремий склад (**e-bher-t* ніс/несла), якщо з голосного – відбувався процес вокального злиття – вторинний довгий голосний (**e-ag-t* → *āg-t*).

Дієслівна система індоєвропейської мови-основи характеризується розгалуженою мережею форм, які поділялися на такі категорії:

- дієслівна система налічувала три особи та реалізувалася у трьох числах (однина, множина, двоїна);

- на ранніх етапах розвитку часові форми були тісно пов'язані з характером протікання дії:

1. презенс першочергово виражав тривалість або незавершеність процесу (дуратив), тобто його часова функція полягала у фіксації дії, що відбувається одночасно з моментом мовлення (теперішній час) або була такою у минулому (майбутній імперфект);

2. перфект був результатом завершеності дії, спочатку він не був часом, а лише описував результативність, він фокусувався не на самому процесі, а на стані, що виник внаслідок завершеності дії, спочатку він позначав як минулий, так і теперішній стан суб'єкта, він не мав опозиції між активними та медіальними станами, він виявляв власну парадигму особових закінчень: однина *-a* (1-ша ос.), *-tha* (2-га ос.), *-e* (3-тя ос.), множина *-me* (1-ша ос.), *-e* (2-га ос.), *-r* (3-тя ос.);

3. аорист використовувався для позначення миттєвої, завершеності дії (моментатив), оскільки він акцентував увагу на факті здійснення дії, а не її тривалості, ця форма стала основним засобом репрезентації минулого часу;

4. футурум виражав майбутній час.

- спосіб виражав ставлення мовця до дії

1. індикатив: його основна функція полягала в констатації реальної дії або стану;

2. кон'юнктив, його основна функція полягала в означенні суб'єктивного ставлення до події – чи то прагнення її здійснення, чи то окреслення певних умов, для його побудови використовували систему первинних та вторинних закінчень;

3. оптатив використовувався не лише для передачі прагнень чи побажань, а й для опису гіпотетичних ситуацій – умов або ймовірних подій, в подальшому оптатив та кон'юнктив трансформувались у єдину граматичну категорію;

4. імператив слугував для передачі спонукання, наказу, прохання або заклику до дії, характерна риса 2 ос. одн. була відсутність спеціальних флексій;

- стан вказував на спрямованість дії щодо суб'єкта – актив (дія від суб'єкта на об'єкт), медіопасив (поєднує значення середнього та пасивного стану).

Для індоєвропейської мови була характерна розгалужена система особових закінчень, які змінювалися залежно від стану, способу та часової форми:

- первинні закінчення використовувалися переважно у теперішньому часі дійсного способу: для однини - *mi*, *-si*, *ti*-; для множини *-mēs/mōs*-, *-te*, *-nti*; для двоїни *-wēs/wōs(i)*, *-tes/tos*;

- вторинні представляють собою скорочені варіанти первинних флексій, вони характерні для аориста та оптативу: для однини *-m*, *-s*, *-t*, для множини *-men* або *-me/mo*, *-te*, *-nt*, для двоїни *-we/wo*-, *-te/to*;

- медіальні закінчення застосовуються для форм медіального стану: для однини *-ai*, *-sai*, *-tai*, для множини *-medhe*, *-dhwai*, *-ntai*;

- закінчення перфекта – це специфічний набір форм, реконструйований лише для однини: *-a* (1 ос.), *-tha(ta)* (2 ос.), *-e* (3 ос.).

Система особових займенників та дієслівних закінчень чітко розмежовувала ролі в розмові. Форми першої особи вказували на того, хто говорить, форми другої – на того, до кого звертаються, тоді як третя особа охоплювала ширше коло значень, позначаючи будь-який зовнішній предмет чи людину, про яких велася мова. Система флексій базувалася на поєднанні трьох граматичних осіб та трьох чисел, загалом дев'ять морфологічних форм. Більшість особових флексій за своєю етимологією сходяться до займенникових коренів, що були додані до дієслівної основи як суфікси. це свідчить про те, що первісна морфологічна структура дієслова формувалася шляхом аглютинації займенників.

Однак і сьогодні дослідники не мають єдиної думки про те, наскільки цим формам було властиве вираження часу в сучасному розумінні. На рівні індоєвропейської основи дієслово виражало характер дії та час її перебігу як єдине ціле. В ієрархії граматичних характеристик категорія виду випереджає категорію часу за походженням. Хронологічно часові показники сформувалися на базі видових опозицій, часто значення минулого чи майбутнього передавалося через завершеність чи тривалість дії, а не через часові суфікси.

Іменні форми дієслова були пов'язані з дієслівною основою, що зумовлювало їхню здатність зберігати властивий дієслову тип синтаксичного керування (прилягання) попри наявність відмінкових флексій. Ще на етапі

існування індоєвропейської мови-основи простежується чітка межа між віддієслівним іменником (майбутній інфінітив), який на той час функціонував поза дієслівною системою, та віддієслівним прикметником, що згодом сформував категорію дієприкметника.

У процесі відтворення індоєвропейської дієслівної парадигми лінгвісти минулих століть часто перебували під впливом ідей молодограматичної школи. Характерною рисою їхнього підходу було сприйняття історичного розвитку мов не як прогресу, а як процесу руйнації та спрощення давньої морфологічної системи. Саме санскрит та давньогрецька мова відіграли вирішальну роль у реставрації індоєвропейської мови-основи. Це пояснюється тим, що їхній багатий інвентар форм дозволив лінгвістам найбільш повно змодельовати втрачені прамовні структури. Сучасні лінгвістичні розвідки дедалі частіше ставлять під питання правомірність та доцільність використання такої методології. Складна структура дієслова у давньогрецькій та давньоіндійській мовах сьогодні трактується не як пряма спадщина індоєвропейського прашура, а як наслідок їхнього автономного розвитку після розпаду мовної єдності.

2.8. Синтаксична будова

Дослідження синтаксичної структури індоєвропейської мови-основи спирається на класичну базу, створену в межах порівняльно-історичного мовознавства. Ключова роль у розробці цих теоретичних засад належить К. Бругману та Б. Дельбрюку, чий внесок залишається визначним і донині. Синтаксис індоєвропейської мови характеризується високим рівнем складності та специфічною ієрархією зв'язків і має наступні особливості:

- вільний порядок слів, оскільки граматичне значення слова визначалося його морфологічною формою, розташування елементів у реченні було доволі вільним, домінуючою вважається модель підмет – додаток – присудок;
- номінативно-акузативна структура, основна схема речення будувалася на протиставленні активного суб'єкта та об'єкта;

- слабка роль службових частин мови, прийменники та сполучники перебували лише на стадії формування, замість них використовувалися прислівникові частки, які згодом приросли до іменників чи дієслів;

- узгодження як головний тип зв'язку, висока флективність мови дозволяла чітко маркувати зв'язок між означенням та означуваним словом через дублювання граматичних категорій.

Типологія речень визначалася насамперед характером присудка:

- номінативні речення – структури, де головний компонент виражений іменними частинами мови без дієслова;

- дієслівні речення – класичні конструкції, де центром виступає дієслово, що позначає стан чи дію;

- зв'язково-іменні речення – поєднує іменну частину з дієсловом-зв'язкою.

Характерною рисою індоєвропейської мови-основи був її синтетичний лад. Це означає, що граматичні відношення між компонентами висловлювання маркувалися не дистанційним розташуванням слів, а їхньою внутрішньою морфологічною структурою. Основним інструментом побудови речення виступала флексія. Завдяки розгалуженій парадигмі відмінювання іменників та дієвідмінювання дієслів кожне слово несло в собі інформацію про свою синтаксичну роль, що робило речення стійкою логічною конструкцією незалежно від зовнішніх чинників. Перестановка слів не змінювала змісту речення. Розміщення компонентів речення залежало від логічного наголосу та комунікативних намірів. На ранніх етапах розвитку синтаксична система відзначалася відсутністю формальних розбіжностей між основними типами висловлювань. Розповідні, заперечні та питальні речення будувалися за ідентичними структурними моделями. Ключову роль відігравав інтонаційний малюнок та відповідні підсилювальні частки. У межах реконструкції синтаксису мови-основи дослідники виділяють три основні архітектурні моделі простого речення: односкладні структури іменної (іменник у називному відмінку) та дієслівної моделі (безособове дієслово для опису стану без зовнішнього виконавця); двоскладні конструкції – з'являється перший рівень синтаксичного

зв'язку, у центрі уваги перебуває об'єкт, на який спрямована дія або стан, присудок може бути дієслівним або іменним; трискладні моделі дозволяли розмежовувати активну сторону (агенса) та пасивну сторону (паціенса). У синтаксичній структурі мови-основи залежне слова (прикметник або іменник у родовому відмінку) стояло перед означуваним, це була базова модель для побудови атрибутивних груп: і. є. **deiws dyēus* (ясне небо), **pətros dōm* дім батька.

Система заперечення в індоєвропейській прамові базувалася на використанні універсальної частки **n(e)-*, яка мала широкі комбінаторні можливості, поєднуючись із займенниками, прислівниками та іншими службовими елементами: і. є. **ne+oinos* ніхто. Хоча індоєвропейська мова-основа вже оперувала складною мережею сурядних та підрядних речень, сполучникова система перебувала на стадії формування. Межі між сурядністю та підрядністю були часто розмитими, сполучники були багатозначними, багато з них були переосмислені. Основним засобом вираження сурядності виступала енклітична частка **kʰe*, що не мала власного наголосу. Система підрядного зв'язку на цьому етапі розвитку мови ще не була сформована, на користь цього свідчить той факт, що підрядні сполучники у мовних сім'ях, що належать до індоєвропейської мови-основи, не мають спільної етимологічної бази.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає відмінність між історично зафіксованою та гіпотетично реконструйованою мовою-основою?
2. Яка теорія розпаду індоєвропейської прамови вважається сьогодні найбільш визнаною за даними палеогенетики?
3. За яким фонетичним критерієм давній індоєвропейський простір розмежовують на західний та східний ареали?
4. Як змінювалася функція індоєвропейських сонантів (l, r, m, n) у процесі формування германських мов?
5. Які два типи наголосу існували в праіндоєвропейській мові-основі?

6. На які два класи за ознакою активності поділялися іменники у ранній період прамови?
7. З яких компонентів складався індоєвропейський іменник?
8. Які часові форми налічувала індоєвропейська дієслівна система?
9. Скільки категорій числа налічувало індоєвропейське дієслово?
10. Охарактеризуйте порядок слів в індоєвропейській мові-основі?

3. ДАВНІ ГЕРМАНЦІ: ПОСЕЛЕННЯ, СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УСТРІЙ, КУЛЬТУРА ТА ВІРУВАННЯ

3.1. Джерела відомостей про давніх германців

Протогерманці займали спочатку територію півночі Центральної Європи між Ельбою та Одером та південь Скандинавії разом з півостровом Ютландією з періоду неоліту, тобто з III тис. до н.е., про що свідчать дані археології. Ці племена були доволі войовничими, рухались у північному напрямку, де на узбережжі Балтійського моря зіткнулися з племенами іншого типу, які, очевидно, були хліборобами. Від змішання цих племен утворились племена, які стали предками протогерманців, їхня мова стала протогерманською мовою.

Про протогерманців можна судити лише на основі археологічних та етнографічних відомостей чи запозичень у мовах сусідніх племен. Найпершими свідченнями про германців вважають розповідь грецького торговця й астронома *Пітея з Масілії*, що жив у VI ст. до н.е., був мореплавцем і на південно-західному узбережжі Північного моря зустрів племена гуттонів та тевтонів. Оригінальний твір Пітея не зберігся, але його розповіді переказані у працях Полібія, Посидонія та Тіта Лівія, окремо вони згадують набіги бастарнів на причорноморські держави еллінів, Південну Галію та Північну Італію в кінці II ст. до н. е.

Грецький історик *Страбон* описує германські племена свевів як скотарські племена, які живуть у лісових хатинках, натомість Плутарх зображає германські племена як надміру войовничі, вони служили найманцями у війську македонського царя Персея на початку II ст. до н. е.

Цінні відомості про життя германців наводить римський полководець *Юлій Цезар* у своїх «Записках про гальську війну» (52 р. до н. е.), де описує ці племена як кочівників-скотарів та мисливців, які промишляли військовими набігами. З іншого боку він також згадує про початки землеробства у германців. Особливо він виділяє плем'я свевів, з якими він змагався і отримав перемогу. Іншою вагомою сутичкою була битва з узипетами та тенктерами. Розказуючи про ці військові експедиції, Цезар детально описує їх військову тактику, способи захисту та нападу. В часи Юлія Цезаря германці селились в Центральній Європі,

досягаючи на заході Рейну, на півдні – Дунаю, на сході – Вісли, на півночі – Північного та Балтійського морів, примикаючи до південної частини Скандинавського півострова. Саме Цезар був першим, хто запровадив назву «германці», детально описував їх суспільний лад, особливості бойових порядків тощо.

Надзвичайно важливими є праці історичного характеру римського письменника *Плінія Старшого*. Пліній був вояком і у 47 р. н.е. безпосередньо брав участь у поході проти фризів та хавків. Його заслугою є значна праця про сутички з германцями під назвою «*Bella Germanica*», яка в оригіналі не збереглася. З твору Плінія «Природні історії» (близько 77 р.) черпаємо відомості про військову звитягу германців, географічні особливості території і що найважливіше доволі деталізовану класифікацію германських племен.

Твір *Тацита* «Германія» (98 р.) містить відомості про територіальне розселення давніх германців, їх суспільний стрій, зокрема повідомляє про пережитки матріархату у давніх германців, міфологію та вірування. Незважаючи на те, що Тацит ніколи не відвідував германські землі, але проаналізувавши твори своїх попередників, як сенатор мав доступ до таємних та очевидних звітів полководців та свідчення купців, на основі чого доволі ґрунтовно описує германські племена. Часами він схильний до романтизації германців з їх патріархальним укладом та стійкими звичаями, проте зберігає тенденційність та достовірність у висвітленні історичних фактів. В іншому творі «Аннали» він подає відомості про римсько-германські військові сутички. Фрагментарні факти про життя германців містяться і в інших творах Тацита, зокрема про племена інгвеонів, іскевонів та гермініонів, розповідаючи міт про бога Мана та його синів, за іменами яких ці племінні групи отримали свої назви. Він також описує готів, які в той час жили на узбережжі Балтійського моря та у пониззях Вісли.

Римський історик *Амміан Марцеллін* викладав у своїх творах історію Риму і разом з тим залишив детальний опис алеманських воєн, сутички вестготів на Дунаї та зникнення остготського царства короля Ерманаріка, оскільки він сам був очевидцем цих подій у якості римського воїна.

Відома також «Історія воєн з готами» візантійського історика **Прокопія з Кесарії**, в якій він розповідає про життя остготів в Італії після загибелі їх короля Теодоріка, а також про переселення герулів зі Скандинавії. Він особисто брав участь у поході проти вандалів у 533 р. і в своїй праці «Війна з вандалами» детально описує їхнього короля Гейзеріха і падіння їхнього королівства.

Германські племена готів, лангобардів, франків утворювали після падіння Римської імперії нові варварські держави (V-VI ст.), про що сповіщають вже германські автори, які свого часу здобули освіту в Римі, зокрема йдеться про консула **Кассіодора** готського походження та його історичний твір, який був написаний за розпорядженням короля остготів Теодоріка у 526-533 рр.

Іншим свідченням про германців є «Історія готів» **Йордана**, зокрема він згадує про їх переселення у II-I ст. до н.е. із Скандинавського півострова під проводом вождя Беріха. Також він згадує про плем'я гепідів, яке відносив до готських племен.

Іншим джерелом свідчень про германців були літописи богослова **Фредегара** у (VI ст.). **Григорій Турський**, який походив із племені франків, описував Франкську державу за часів Меровінгів. Англосаксонський монах **Беда Високоповажний** у творі «Церковна історія народу англів» (початок VIII ст.) описує розселення племен англів, саксів та ютів на Британському півострові. Відома також розповідь про плем'я лангобардів **Павла Диякона**, викладена у праці «Історії лангобардів» (близько 790 р.). Серед інших творів про германські племена можна назвати «Історію саксів» **Відукінда** (967 р.), «Історію данів» **Саксона Граматика** (близько 1200 р.), «Книгу норвезьких королів» («Земне коло») **Сноррі Стурлусона** (близько 1230 р.) [Жлуктенко, 12].

«Саксонська хроніка» середини IX ст. показує пізніший історичний етап, використовуючи давньоісландські родинні саги, які розповідають, як норвезькі племена заселили Ісландію.

Відомості історичного характеру можна почерпнути також з пам'яток давньогерманського епосу: у «Беовульфі» згадано про суперечки скандинавів, у

«Відсіті» подано перелік племен давніх германців та їх вождів, у «Сазі про Хервор» є інформація про битву готів з гуннами тощо.

«Варварські правди» (*Leges barbarorum*) представляють унікальний масив ранньосередньовічних правових кодексів, виникли у період з V по IX ст., написані латинською мовою, але на основі германської термінології. Вони є не лише юридичним фундаментом германських королівств, а й цінним джерелом для вивчення германського світу. Вони відображають соціальне розшарування між вільними общинниками, знаттю та залежними верствами населення. До «Варварських правд» належали «Салічна правда» – кодекс франків, «Вестготська правда», «Алеманська правда» та «Баварська правда».

Фундаментальні уявлення про світогляд, релігійні вірування та етичні норми давніх германців дійшли до нас завдяки героїчній та міфологічній поезії. Найвагомішими пам'ятками цього пласта є англосаксонський епос «Беовульф» і скандинавська «Старша Едда» – книга легенд та міфів VII-XIII ст.

Особливу цінність для лінгвістичного аналізу має вивчення ономастики – сукупності власних назв. Сюди належать як топоніми, так і антропоніми. У ситуаціях, коли прямі письмові свідчення певної германської мови відсутні, саме географічні назви стають унікальним джерелом для реконструкції її фонетичного та морфологічного вигляду. Крім того, важливим союзником мовознавця є археологія. Матеріальні артефакти допомагають заповнити прогалини в історії дописемних етапів розвитку етносу, які не зафіксовані в текстах.

3.2. Класифікація германських племен

В останні сторіччя до нашої ери германці розселялися переважно у південній частині Скандинавського півострова, на півострові Ютландія та узбережжі Балтики від Ельби до Одру. Навіть у I ст. до н. е. германці були досить розрізненою сукупністю великих і дрібніших племен, які об'єднувалися лише перед лицем небезпеки, так само швидко і розпадались. З IV до I. ст. до н. е. вони плавно переміщаються у західному напрямку до Рейну та в південному до Ельби і Дунаю, одночасно їм вдалося проникнути на схід до Одру. Таким

чином германці поділились первинно на дві групи – скандинавську та континентальну, у I- II ст. н.е. континентальна група розпалася на східну й західну частини.

Античні автори об'єднують германців в племінні угруповання: Тацит називає три групи – західно-, східно- та північногерманську (у відповідності до трьох мовних ареалів). Однак найдокладнішу класифікацію подав Пліній Старший, який поділив усі германські племена на шість груп, а саме:

1. **Іствеони** (іскевони) – **західногерманське об'єднання**, які жили на заході германських земель, тобто в межах Рейну і Везера. Зокрема це убії, хамави, бруктери, сигамбри, салії, тенктери, узипети, з часом утворювали племінні союзи із франками.

2. **Інгвеони** (інгевони) – **західногерманське об'єднання**, що жили в північно-західній частині германської території — на берегах Північного моря та на Ютландському півострові. Сюди належали англи, сакси, юти, фриззи, кімври, хавки, тевтони.

3. **Ермінони** (гермінони) – **західногерманське об'єднання**, що жили біля Ельби, на півдні теперішньої Федеративної Республіки Німеччини. До них належали свеви, лангобарди, алемани, семнони, маркомани, бавари, гермундури, тюринги, хатти (батави, хаттуарії), квади, гесси, херуски, маттіаки, танктери, бруктери, хамави, хазуарії.

4. **Віндили** (вандали) – **східногерманське об'єднання**, до яких він відносив готів, варинів, харинів, гепідів, ругіїв, гуттонів, бургундів, лугіїв, гельвінонів, манімів, геріїв та лемовіїв.

5. **Певкіни і бастарни** – **східногерманські племена**, що в III ст. до н.е. почали мігрувати і оселилися в дунайських степах, поряд з даками на території теперішньої Румунії.

6. **Гілевіони** – **північногерманське об'єднання**, що налічувало близько 500 племен, які жили в Скандинавії [Жлуктенко, 14].

3.3. Західногерманські племена. Франкська держава як перше державне утворення західних германців

Тевтони, кимври й амброни заселяли півострів Ютландію, але у II ст. до н.е. вони були помічені біля північно-західних окраїн Аппенінського півострова. За описами це були кремезні світловолосі люди, одягнені у тваринні шкіри. Першими сутичками між германцями та римлянами були битви у 113 році при Норії. Ці племена переміщались по річках Ельбі та Дунаю, проте на річці Саві їх розбили кельти. Хоча у 102 до н.е. році кимврам та тевтонам вдалось захопити майже всю північну частину Італії, у 101 до н.е. римський полководець Марій їх поборов і майже всі племена знищив чи перетворив у рабів.

Германські племена не полишають спроб увірватися на територію Римської імперії, зокрема всередині I ст. до н. е. плем'я *свевів* перебралось через річку Рейн і вдерлося в Галлію. Відбивати цю атаку взявся сам Юлій Цезар, який у 56-55 р. до н.е. розбив їх вождя Аріовіста, побудував через Рейн міст (біля сучасного м. Кобленц) і вирушив на германські землі. Хоч йому та його наступникам вдалось дійти германськими поселеннями аж до річки Везер, германці не довго залишались під римським пануванням, край якому поклало повстання херусків під проводом Арменія у 9 р. н.е. у Тевтонбурзькому лісі.

У кінці I-на початку II ст. н. е. римляни змушені були вибудувати між Рейном та Дунаєм лінію укріплень (*Римський вал*) зі сторожовими вежами та укріпленнями, а вздовж нього розміщують військові гарнізони. Недалеко від нього, на «*Десятинних землях*» заселялись військові колоністи зі своїми сім'ями (близько 100 тис.) для охорони кордону. Головними культурними центрами є в той час римські торгові та військові колонії (*Colonia Agrippina* – тут розміщалося колонізоване плем'я убіїв, за наказом Агрипіни – матері імператора Нерона; *Confluentes, Argentoratum, Augusta Treverorum, Regina castra, Vindobona*).

Германцям та римлянам вдалось досягти відносного перемир'я та створити можливості для торговельних та культурних відносин. Деякі германські племена ставали союзниками римлян, дехто служив у римському війську та перебував на державній службі. Германці зазнавали впливу розвиненої римської культури.

Мова германців значно романізувалась, вона перейняла чимало латинізмів: назви рослин (*curbita* > *Kürbis гарбуз*), сільськогосподарських знарядь (*sekula* > *Sichel серп*), термінів військової справи (*valium* > *Wall вал, wall стіна*), виноробства (*vinum* > *Wein вино*), будівництва, зокрема техніка будівництва з каменю (*strata via* – *street, Straße вулиця*), торгівлі (*kaupones* > *kaufen купувати*), предмети домашнього вжитку (*saccus* > *sack, Sack мішок*).

Західногерманські племена почали вести менш-більш осілий спосіб життя: англи займали більшу частину півострова Ютландія, фризи розселились по узбережжю ріки Рейн, сакси жили по берегах Балтійського моря аж до Одера, франки розмістились по середній та нижній течії Рейну, маркомани займали приальпійські краї (там раніше проживало кельтське плем'я боїв, тому їх інколи також називали баювари). Проте абсолютного спокою на кордонах із Римською імперією так і не було досягнуто.

Англи, сакси та юти у середині V ст. переселилися до Британії, звідки витіснили місцеві кельтські племена. Вже в кінці VI ст. вони розселилися по всій території Британії за виключенням Шотландії, Уельсу та Корнуелла. Вони утворили сім королівств (гептархія): Мерсію, Англію, Ессекс, Суссекс, Вессекс, Нотумбрію, Кент [Жлуктенко, 29].

Юти раніше займали частину Ютландського півострова на північ від англів. На Британському півострові юти представляють королівство Кент. Германські племена вели боротьбу не лише з іншими племенами, між ними самими точилися невпинні сутички, в результаті яких лідерами ставало королівство, яке перемагало, у IX ст. лідирує Уессекс і об'єднує всю новостворену Англію.

Арсенал проживання *саксів* локалізувався південніше та західніше від згаданих регіонів, безпосередньо понад лінією берега Північного моря. Згодом сакси утворили королівства Уессекс, Ессекс та Сассекс. Римська історіографія фіксує активність саксів з III ст. н. е. На цей час вони очолювали масштабний союз племен (у складі якого були хавки, херуски, ангриварії тощо), що свідчить про високий рівень їхньої соціальної та військової організації. У Британію

переселилась лише частина саксів, інші залишилися на попередньому місці проживання – це так звані континентальні сакси. Вони були найменш суспільно-розвиненими серед германців із превалюванням патріархально-родового ладу, найдовше опирались християнізації. Проте це було численне та грізне плем'я. У VI ст. вони об'єдналися з франками і розбили тюрингів, проте з часом між франками та саксами почались протистояння, але через декілька десятиріч сакси стали підданими франкських королів і християнізувалися та прийняли феодальний устрій. 852 р. стає роком створення саксонського герцогства в межах франкської імперії.

Серед представників саксонських та ютських племен було чимало тих, хто вже мав досвід перебування на Британських островах. Частина з них служила найманцями у війську бритів, допомагаючи захищати кордони від нападів північних народів – піктів. Інші ж, навпаки, прибували до Британії як учасники грабіжницьких експедицій. Германська загроза була настільки серйозною, що ще у II-III ст. римська адміністрація була змушена створити розгалужену систему оборонних споруд, відому як «Саксонський берег». Ця лінія прибережних фортець, підкріплена постійним флотом, захищала Галію та Британію від регулярних морських рейдів германців. В період розпаду Римської імперії легіонери змушені були покинути Британію, тому британам довелося самим про себе подбати. У першій пол. V ст. загроза з боку піктів стала критичною для британських лідерів. Після того, як Рим відхилив прохання про військову підтримку, британська знать наважилася на ризикований крок: вони залучили германських воїнів у статусі федератів. Хоча середньовічний хроніст Беда Високоповажний змальовує прихід ютів як конкретний епізод, сповнений легендарних рис, сучасна історична наука розглядає це інакше. Переселення германців на острови не було одномоментним актом; це був тривалий еволюційний процес, що розтягнувся на кілька століть і складався з послідовних хвиль міграції.

Володіння *англів* – це північні королівства Мерсія, Нортумбрія та Східна Англія. Германці, які поселилися в Британії, зберігали родовий устрій до VII ст.,

після цього до X ст. триває усталення феодального ладу навіть у економічно та політично роз'єднаних племен. Таким чином формується англійська народність. X-XI ст. ознаменоване для території Британських островів скандинавськими набігами:

- 787–794 та 834–878 рр. дансько-норвезькі завоювання, король Альфред Великий відвоював захоплену територію і став англійським повелителем;

- 980 р. на територію Британії вдерлися дани, роки їх правління 1016–1042 рр.

У 1042 р. трон перейняв король Англії Едуард Сповідник, 1066 – ерл Гарольд Вессекський, проте в результаті битви при Гастінгсі правителем став далекий родич Едуарда – герцог Нормандський Вільгельм, який підкорив собі майже всю Англію, крім Уельсу й Шотландії.

Перші згадки про *фризів* у писемних джерелах датуються кінцем I ст. до н.е. в працях античних істориків. Їхня історія – це літопис тривалої боротьби за незалежність від Римської імперії. У 12 р. до н.е. плем'я було змушене платити данину імперії, проте невдовзі вони підняли повстання і протягом тривалого часу успішно відстоювали свою автономію. Початковим ареалом проживання фризів було узбережжя Північного моря. Згодом вони розширили свій вплив уздовж берегової лінії: від річки Шельди на заході до гирла Везера на сході. Фризи були не лише воїнами, а й видатними мореплавцями та купцями. Завдяки їхньому домінуванню в басейні Північного моря у VI ст. його південну акваторію прозвали Фризьке море. Вони виступали основними посередниками в обміні товарами між Скандинавією та Західною Європою. Найважливішим торговельним вузлом тогочасної Європи було фризьке місто Доростат, розташоване у пониззі Рейну. На озері Меларен фризи створили місто Бірка, яке стало важливий торговельним центром. Фризи започаткували три державні формації: Західну, Східну та Середню Фрисляндію. Згодом територія Східної Фрисляндії стала вихідною точкою для нових міграційних хвиль. Перший вектор руху був спрямований на північ: заселення південно-західного узбережжя півострова Ютландія та прилеглих островів призвело до формування окремої

етнолінгвістичної групи – північних фризів. Пізніший етап експансії відбувся в східному напрямку, до земель Нижньої Саксонії. Там, унаслідок взаємодії з носіями нижньонімецьких говірок, виокремилася спільнота східних фризів.

VIII ст. ознаменоване для фризів тим, що їхні землі потрапляють у залежність до франкських племен, самі вони в той час приймають християнство. Таким чином новоутворена Франкська імперія поглинула Західну, Середню і Східну Фрисляндію, зробивши їх окремими графствами, які після її розпаду стали частиною Священної Римської імперії германської нації.

Історія середньовічної Фрисляндії – це процес поступової втрати незалежності та витіснення фризької мови сусідніми діалектами. Цей процес відбувався у три етапи:

1. Швидка асиміляція Західної Фрисляндії. Після столітнього опору, у 1289 році, регіон було підкорено голландськими графами. Територія швидко втратила свою етномовну самобутність, інтегрувавшись у голландське середовище.

2. Епоха фризької свободи: у XIII–XIV ст. Середня Фрисляндія залишалася автономною, розвиваючись як конфедерація селянських республік. Цей період став часом піднесення давньофризької писемності, оскільки більшість збережених юридичних пам'яток походять з цих вільних громад. Через внутрішні конфлікти у XIV ст. ця єдність розпалася.

3. Германізація Східної Фрисляндії: Після 1464 року регіон потрапив під вплив нижньонімецької мови. Це призвело до поступового зникнення фризьких звичаїв та витіснення фризької мови німецькими діалектами.

До V ст. територію, яка сьогодні є Нідерландами та Бельгією, населяли племена кельтів, саксів, фризів та батавів, але у V ст. сюди переселилися франки. Після розпаду імперії Карла Великого південні території Нідерландів були включені до складу Лотарингії. Впродовж XII ст. на цих землях сформувалася низка незалежних феодальних володінь, серед яких найвпливовішими стали герцогства Брабант, Лімбург та Люксембург. Водночас у північній частині регіону починає стрімко зростати політична та економічна вага Голландії, яке поступово стає лідером на півночі. Нідерландські землі увійшли до Священної

Римської імперії. На германських територіях на сході від Рейну зберігаються західногерманські діалекти і саме вони стали основою німецької мови.

Біля 400 року в басейні середнього Дунаю в області Паннонії (сучасна Угорщина) поселились *лангобарди*. У 510 р. лангобарди здолали герулів, але з місць їх проживання їх відтіснили авари, а у 568 у союзі з іншими племенами, де заснували королівство, яке у 773 р. завоював Карл Великий.

З 213 р. *алемани* розпочинають новий виток воєн з римлянами. У кінці III ст. їм вдалось захопити Десятинні землі, таким чином до кінця IV ст. алемани мали у своєму розпорядженні все верхів'я річок Рейну та Дунаю. Згодом алемани розселились на Майні, потім рушили на південь, але у 746 р. їх підкорили франки.

У IV ст. *гермундури* зайняли територію сучасної Тюрингії, у 531 р. потрапили під владу франків. Частина *квадів* об'єдналася з вандалами та рушила в Іспанію, інша примкнула до лангобардів і опинилася в Італії.

Маркомани у 167 році разом з іншими германськими племенами, зокрема квадами, прорвали укріплену лінію вздовж Дунаю і зайняли римську територію на півночі Італії, тому римляни віддали їм хороші землі і зробили їх своїми федератами, аж у 180 році римляни відтіснили їх за Дунай. З часом вони перемістилися у Богемію, де створили перше германське царство під проводом Маробода; вони не брали активної участі у битвах з римлянами, але згодом їх підкорили гуни.

Назва «франки» зустрічається вперше в сер. III ст. н.е. Плем'я *франків* вчинило у 242 р. заколот на нижній течії Рейну і забрало частину північної Галії на кордоні з римлянами. До середини III ст. франки об'єдналися з хамавами, узипетами, бруктерами, сугамбрами, тенктерами тощо у племінний союз, який розпався на дві групи:

- нижні (салічні, приморські) селились на ріці Ейсел, згодом у пониззі р. Шельди, в середині V ст. вступили у сутички з римлянами, хоч і зазнали поразки, залишились у статусі їх союзників, у 451 р. на боці римлян брали участь

у битві на Каталаунських полях, в VI ст. салії займають північно-західну частину Галлії, поселяючись на території від Рейну до Сомми;

- верхні франки (*рипуарії, берегові*), оселилися по берегах ріки Рейн, займаючи територію до Майну.

Вождю Хлодвігу, що походив із роду Меровінгів, вдалось об'єднати салічних та рипуарських франків. У 486 р. були захоплені землі північної Галлії між Соммою та Луарою, роком пізніше до королівства приєднались прирейнські землі алеманів, в 507-509 рр. у залежність від Хлодвіга потрапляє вестготська держава Аквітанія. Після смерті Хлодвіга франки підкорили також королівства тюрингів (531 р) та бургундів (534 р.), а з часом баварців, хаттів, бруктерів, батавів, туннерів та дрібніші племена, в результаті чого під владою франків опинилась більшість західногерманських племен. Для забезпечення підтримки римської церкви, яка мала значний вплив на формування політичних процесів у Європі, Хлодвіг прийняв християнство (496 р).

Нові феодальні порядки тягнуть за собою виокремлення окремих князівств, відсутність централізованого управлінського апарату врешті призводить до того, що в другій половині VI ст. Франкська держава під керівництвом Меровінгів розпалася. Два століття пізніше її взялись відновлювати місцеві магнати-землевласники з представників знаних родин – королівські майордоми, які вели успішні війни з арабами на півночі Галлії, один з них Піпін Короткий поклав початок династії Каролінгів. Об'єднання усіх земель завершив його син Карл Великий (768—814 рр.), йому вдалось не лише повернути всю колишню державу Меровінгів, а й підкорити нові землі: королівство лангобардів в Італії (774 р.), Баварію (788 р.), більшу частину Іспанії, аварські племена, насильно християнізував саксів, що жили між Нижнім Рейном та Ельбою. Таким чином він об'єднав територію майбутньої Франції, Італії та Німеччини, для укріплення своєї влади у 800 р. прийняв від Папи Лева III титул римського імператора. В епоху Меровінгів і Каролінгів ще не можна було говорити про існування німецької чи французької народності, хоч в етнічному й мовному відношенні між окремими частинами імперії вже існували відмінності

[Жлуктенко, 30]. Значної уваги він приділяв питанням мови, саме за його правління богослужіння почали провадити національними мовами. Він проводить низку нововведень: закріплюються акти каролінгського законодавства, капітулярії, проводиться земельна реформа, створюються марки, тобто пограничні області. В історичних творах цю епоху називають «каролінгським Відродженням», позаяк Карл Великий надавав значної ваги освіті, культурному розвитку, зорганізовував монастирські школи, високого піднесення зазнає архітектурне мистецтво тощо.

Імперія Карла Великого не була моногамною етнічною єдністю та не мала міцного економічного підґрунтя. Розмежування на мовні колективи розпочинається після поділу імперії Карла Великого між його онуками. У 843 р. була укладена Верденська угода, за якою західна частина (Франція) потрапила до Карла Лисого, східна (Німеччина, яка поділялася на такі герцогства як Швабія, Тюрингія, Франконія, Баварія, Саксонія) дісталася Людовіку Німецькому, південна (Італія), долини Рейну і Рони та імператорська корона залишилася найстаршому з братів Лотару. За рік до цього поділу Людовік Німецький і Карл Лисий уклали в Страсбурзі союз проти Лотара. Текст цієї угоди – так звані «Страсбурзькі клятви» (842) – був уже написаний двома мовами — німецькою й французькою, щоб бути зрозумілим для обох сторін [Жлуктенко, 30].

Родо-племінний уклад змінюється спадковою аристократією, общинний поділ землі перетворюється у спадковий. Фактично при правлінні династії Меровінгів закріплюється ранньофеодальна держава.

3.4. Особливості розвитку північногерманських племен. Епоха вікінгів

Вперше про скандинавські племена згадує Піфей (330 р. до н.е.), також деякі відомості можна почерпнути у Страбона, Птолемея, Тацита, Йордана та ін., хоча факти, які вони наводять, інколи доволі суперечливі, більш достовірні дані подають науковці пізнішого періоду Адам Бременський та Саксон Граматик. За

класифікацією Плінія Старшого племена північних германців отримали збірну назву – гілевіони.

Щодо часу появи на Скандинавському півострові північних германських племен точних відомостей немає, ймовірно перші століття до нашої ери, чіткішими є межі їхнього розселення: південь півострова – дани (область Схоне), центр – свеї чи свіони (біля озера Меларен), південний схід – гаути (коло озера Веттерн) – є припущення, що вони нащадки готів, які не переселились з острова на континент, про що свідчать морфолого-фонетичні та лексичні ізоглоси, захід – дрібніші північногерманські племена.

Розвиток північногерманських племен був доволі неоднорідним і значно слабшим, ніж у германських племен на континенті. Через несприятливі кліматичні умови не було достатньо умов для розвитку сільського господарства, обмеженість земельних ресурсів змушувала ці племена мандрувати у пошуках простору. Основними видами занять були скотарство та землеробство з родовою власністю на землю. Через близькість до моря розвиненим було також мореплавство.

Герули жили у південній частині Швеції, згодом вони були витіснені данами і помандрували у Центральну Європу, проте в VI ст. повернулись назад.

Про *данів* згадує у VI ст. грецький історик Прокопій та готський історик Йордан, також ця назва зустрічається у поемі «Беовульф», зокрема замок Георот із резиденцією королів, де проводились народні збори (фактично на острові Зеландія), частково інформацію про данів містять інші твори англосаксонського епосу, зокрема «Бій у Фінсбурзі», «Відсіт». Почерпнути відомості про данів можемо також із оповідань про династію перших данських королів (Скелдунги), зокрема у переказі Саксона Граматика «Історія данів» чи «Сазі про Скелдунгів». За даними Йордана дани прийшли в Ютландію в III-IV ст., а до кінця V ст. племена зайняли південний край річки Ейдер. Ця область стала пограничною між західними й північними германськими племенами, про що свідчить назва Данії Danmark (погранична земля данів).

Свеїв або *свіонів* вперше описує Тацит. Назва племені дала найменування Швеції. Відомо, що на період I ст. н. е. вони жили в центральній області Швеції, а саме біля озера Меларен з центром в Упсалі, правила племенем династія королів Інґлінгів, про що описує Сноррі Стурлусон у своєму епічному оповіданні «Сага про Інґлінгів».

На захід та схід від озера Веттерн жили *гаути*, про яких згадується у «Беовульфі» як союзників данів. Разом зі свєями вони стали основою для створення шведської народності.

Історично західна частина Скандинавії була зоною розселення розрізнених малих племен. На острові Зеландія жило плем'я *силінгів*, які і дали назву острову. У Ютландії жило плем'я *гарудів*, від назви яких у західній частині Норвегії існує область Гордоланн.

У 872 р. вождь Гаральд Прекрасноволосий об'єднує низку племен, започаткувавши централізовану королівську владу. Таким чином утворилася Норвегія. Вожді, які не визнали нового короля, подалися з купкою прихильників в Ісландію, де колонізували острів аж до 930 р. Тут довгий час зберігається патріархальний родовий лад у формі воєнної демократії. До 800 року король Готфрід вперше об'єднав Данію, хоча і на незначний час; більш тривале об'єднання Данії відбулось біля 940 року. А ось створення Швеції завершилось аж у XII ст.

У перші століття нашої ери племена скандинавів жили в умовах первісно-общинного ладу з переважаючим патріархатом, хоч подекуди ще залишався матріархат. Через свою суспільно-культурні відсталість вони аж до I тис. н.е. зберігали родовий лад. Форма суспільного устрою – військова демократія, тинґи були вищою владою на чолі із старійшиною племені. З часом виокремилась родова знать, яка перетворилась на спадкову монархію.

Ще з перших століть нашої ери спостерігаються жвавi торгові відносини скандинавів із Римською імперією, в VII-VIII ст. посилились торгові відносини скандинавів з германськими континентальними племенами, особливо з франками та фризами.

З кінця VIII ст. розпочався другий період переміщень, тобто «*епоха вікінгів*» (VIII- XI ст.). Ця епоха позначається для скандинавських племен розпадом родового устрою та воєнною експансією, від якої потерпають прибережні райони Європи, особливо Франція та Англія, що призвело до виникнення країн за межами Скандинавського півострова. Основною причиною цього явища вважається нестача земель, зовнішня експансія іде паралельно із внутрішнім заглибленням всередину півострова. Жваві торгові відносини з більш розвиненими народностями теж сприяли загарбницьким походам вікінгів. Крім того важливу роль зіграв такий соціальний фактор, як виокремлення родової знаті на фоні розпаду родового устрою, кунінги збирали навколо себе відданих дружинників. Крім того вони часто нападали на країни, ослаблені політичними міжусобицями.

Початком епохи вікінгів вважають напад морських розбійників-скандинавів на англійський монастир у 793 році. В період між 874 та 930 роками скандинави заселили все побережжя Ісландії, а згодом колонізують Гренландію. В 911 р. французькому королю довелося віддати їм значну територію на півночі, яка згодом отримала назву «Нормандія», тоді ж нормани перейшли на французьку мову. В кінці IX ст. англійський король Альфред віддав вікінгам північно-західну частину країни (Данелэг), а згодом вони підкорили велику територію у кельтській Ірландії. Близько 1000 року вони досягли берегів Північної Америки (Ньюфаундленд та Лабрадор). У IX ст. скандинавські вікінги добралися до північного берега Білого моря, хоча не оминали своєю увагою Середземне море, проводячи періодичні набіги на південь Франції, Італії та Іспанії. В XI ст. норманам вдалося завоювати Англію (1066 р.), утворити королівства на Алуїї (південь Італії), а у 1040 р. на Сіцилії. Нормани були вихідцями переважно із Норвегії та Данії, а ось вікінги, які походили із Швеції, відомі як варяги. Тому не дивно, що саме цей період дав поштовх до формування норвезької, данської, ісландської та шведської народностей.

Походи вікінгів мали різну форму: піратські набіги, коли просто знищувалась значна частина населення, захоплювалась здобич та полонені, але

були і цілком мирні торгові подорожі. Вони часто поселялись на захоплених територіях, колонізуючи їх територіально чи на рівні мови. У більш розвинених місцевостях вікінги швидко асимілювались (Нормандія), а на рідко заселених територіях вони створювали поселення з власною мовою та культурою (Ісландія, Фарерські острови).

3.5. Східногерманські племена. Епоха Великого переселення народів

Приблизна межа поділу східних та західних германців проходила біля гирла р. Одер. Східногерманські племена спочатку проживали на Скандинавському півострові, про що свідчать археологічні та топонімічні дані. У III – II ст. до н. е. розпочинаються перші переміщення східногерманських племен з території Скандинавського півострова. Першими, хто покинув півострів, були *скіри й бастарни*, які оселились на середній течії річки Вісли, потім їх шлях пролягав у південному напрямку до Причорномор'я. На початку II ст. до н. е. бастарнів було помічено біля грецького міста Ольвія, а в 182 р. до н. е. вони досягли кордонів Римської імперії. Їм вдалось вирватись із сутичок з римлянами і вони оселились в гирлі річки Дунаю. Вслід за скірами й бастарнами переселились інші племена, як от готи, бургунди, вандалі, ругії тощо: готи поселились біля витоків річки Вісли, бургунди зайняли територію в басейні Вісли та Варти, а вандалі – у Сілезії.

Занепад суспільно-родового ладу протягом IV-VII ст. спричинив низку соціально-економічних змін, що призвели до утворення племінних союзів, які переміщались по території Європи, і ці міграції отримали назву **Великого переселення народів**, яке спричинилося до появи варварських королівств. Серед основних причин такого явища називають демографічний (перенаселення) та економічний (пошук сприятливіших умов проживання) чинники, переміщення східногерманських племен, зокрібно готів. Ця героїчна доба у житті давніх германців зафіксована у поетичних творах IX-XIII ст. Велике переселення стало для германських племен точкою відліку занепаду родового суспільного устрою

та початком зародження спадкової аристократії, що складається з вождів та військової знаті.

Близько 270 р. частина готів ступила на територію Криму, де й лишилася на багато століть спершу під зверхністю Візантії, а потім хазар, татар і турків. Їх адміністративним центром було місто Дорос у південному Криму. Є підстави вважати, що кримські готи зберігали свої етнічні та мовні особливості аж до XVIII ст. Зразки їхньої мови (86 слів і кілька фраз) були в 1560 р. записані в Константинополі фламандським купцем Бусбеком [Жлуктенко, 16].

Початком Великого переселення вважається просування готів в II-III ст. з нижньої Вісли та східного узбережжя Балтійського моря у причорноморські степи, по обидва боки Дністра, від Дунаю до Дніпра. В середині III ст. готи, відтіснені гунами, здійснюють набіги на Римську імперію. Вони об'єднуються з іншими племенами у військові союзи для походів на Балканський півострів та Малу Азію. На деякий час готів зупинив імператор Клавдій II, жорстоко розгромивши їх війська. Готи оселились в причорноморських степах та розділились на остготів (степові готи – грейтунги) та вестготів (лісові готи – тервінги), границя між ними проходила по Дністрі.

На початку IV ст. *остготи* разом з аланами, герулами, гепідами, сарматами, скіфами тощо заснували на території Італії та колишньої Югославії остготське королівство на чолі з Ерманаріком. У 375 р. остготське королівство зазнало натиску з боку тюрксько-монгольських кочівників гуннів, зазнало цілковитої поразки, сам вождь загинув у бою (ця подія описана в «Пісні про Нібелунгів»). Таким чином остготи стали військовими союзниками гуннів, перемістились вслід за ними в Паннонію. На початку V ст. гунни здійснили похід під проводом Аттіли на західну Галлію, однак римляни, очолювані Аецієм, зуміли їх відтіснити.

15 червня 451 р. на Каталаунських полях поблизу міста Труа сталася славнозвісна «битва народів». На боці римлян билися вестготи, бургунди, франки тощо, на боці гуннів – остготи, сармати, інші дрібніші племена. Аттіла

зазнав поразки і повернувся в Паннонію, де незабаром помер, а гуннське королівство було знищене Юстиніаном [Жлуктенко, 23].

З часом гунський союз розпався, остготів під своїм проводом об'єднав вождь Теодоріх і у 488 р. вони рушили у завойовницький похід до Італії і майже всю її підкорили, створивши нове королівство остготів, що складалося з Італії, придунайських територій, Панонії тощо. Це було королівство, яке існувало як симбіоз германської військової сили та римської культурної традиції. Теодоріх намагався інтегрувати остготів у структуру Римської імперії. Після смерті вождя королівство підтримувала Римська імперія, а його донька не змогла втримати владу у своїх руках, що в 555 р. призвело до повернення Італії у склад імперії. Готам довелось покинути цю територію.

Вестготи не хотіли потрапити під керівництво гуннів, тому вони звернулись до імператора Валента по захист. Вони оселились між Дністром та нижньою течією Дунаю, у 255 р. їм вдалося підкорити Дакію. У 270 р. імператор Авреліан уступив вестготам задунайську провінцію Дакію, у 376 р. вони перейшли Дунай і поселилися у провінції Мезії (тепер Болгарія) на правах федератів. Зазнавши неналежного ставлення збоку римлян вони долучилися до повстання рабів, в 378 р. розгромили римське військо у битві біля Адріанополя, вбивши самого Валента. Римляни бажали примирення, тому поселили вестготів на Балканах, де деякі з них прийняли християнство.

В 409 р. вестготи під проводом короля Аларіка зайшли на територію Італії. Скориставшись бунтом повсталих рабів Аларіку вдалось в 410 р. захопити Рим. Після смерті Аларіка королем став Атавульф і вже під його проводом вестготи рушили в Південну Галлію (412), звідси у Іспанію (414) та в 419 р. створили Аквітанію – перше варварське королівство, яке знаходилося в межах на території Римської імперії, столиця королівства була зі в Тулузі. Розширивши межі королівства за Піреней (Іспанія), столицею стало Толедо. Це королівство припинило своє існування у 711 р. Вестготи піддавались романському впливу іспансько-римського населення та з часом територія їхнього проживання

трансформувалась у так зване Толедське королівство, у VIII ст. його підкорили араби.

Вандали перемістились на береги Балтійського моря в II ст. до н.е. і зайняли територію між Віслою та Одером. Племена вандалів складали дві групи – адсинги та сигінги. У 406 р. вандали перейшли через Галію, у 409 р. захопили Іспанію, у 429 р. переправилися на узбережжя Північної Африки і створили друге варварське королівство в межах Римської імперії. Їм вдалося забрати у римлян частину Північної Африки, оволодіти Карфагеном та побудувати міцний флот, римляни надали їм статус федератів Риму, а у 442 р. повну незалежність від Риму. Аналогію зі знищенням культурних пам'яток вандали отримали через таку подію: захопивши в 455 р. Рим, вони 14 днів грабували і нищили місто, знищуючи все, включно з історичними пам'ятками. Це королівство знищили війська імператора Юстиніана в 533-534 рр.

Бургунди жили на острові Борнхольм (етимологічно назва Borgundarholmr 'острів бургундів') в II ст. до н.е., потім вони оселилися між річками Віслою та Одером. На початку III ст. бургунди переселилися на Майн. На початку V ст. бургунди закріпились на середньому Рейні, у 430 році Римська імперія надала їм статус конфедератів і вони поселились недалеко від ріки Вормс та заснували там Перше бургундське королівство. Але це королівство було нетривким: намісник Галлії Аецій розбив бургундські війська, згодом вони постраждали від гуннів (437), вони вбили короля бургундів Гундікарія, ці події описані в «Старшій Едді» та «Пісні про Нібелунгів», залишки бургундів оселилися на південному заході Галії, звідки поширилися по долині річки Рони і створили «Друге бургундське королівство» (443). Це утворення існувало, доки не було приєднане до Франкської держави (534).

Ругії (у перекладі «поїдачі жита») проживали на території сьогодишньої Норвегії, в області під назвою Ругалан, де першими почали практикувати землеробство. Разом з іншими східногерманськими племенами в епоху Великого переселення народів вони потрапляють на територію Римської імперії, пройшовши крізь Балтику (топонімічний рудимент того часу острів Рюген у

Німеччині). Вони брали участь у Битві народів на боці гунів. Після смерті Атілли вони створили власну державу на Дунаї – Ругіланд, яку у 487 р. розбив полководець Одоакр. Відомості про них можна почерпнути із англосаксонської поеми «Відсіт».

Герули (їх називали «вікінгами античності») покинули Скандинавський півострів аж у III ст. н.е. під тиском племені данів, після чого розділилися на східних та західних герулів. Через басейн Вісли східні герули рушили до Приазов'я та Криму. Оселившись на берегах Азовського моря, вони збудували міцний флот та здійснювали морські набіги, добрались до Коринфу, Спарти та Афін, але згодом потрапили в залежність до короля остготів Ерманаріка, а потім були завойовані гунами, однак після смерті Атілли створили власне королівство на середньому Дунаї (Південна Словаччина та Нижня Австрія), але воно було розбите лангобардами і у 508 р. вони повернулись назад у Скандинавію та оселилася на території сучасної Швеції. Західні герули оселилися у дельті Рейну і також промишляли морським розбоєм. Прокопій Кесарійський описує їх як жорстоких з варварськими традиціями (вбивство літніх та хворих членів племені).

3.6. Суспільний устрій та побут давніх германців

Соціально-політична картина германського світу III ст. н.е. характеризувалася виникненням потужних міжплемінних конгломератів, що стало можливим завдяки переходу до осілого господарювання. Ця консолідація була продиктована зовнішніми та внутрішніми чинниками: зближенням та перемир'ям з Римською імперією, розширенням торговельних ареалів та інтенсивним культурним взаємообміном. Такі процеси не лише змінювали структуру суспільства, а й створювали умови для нівелювання вузькоплемінних діалектних розбіжностей на користь великих діалектних груп. Це перемир'я дало змогу германцям збільшити свої території, розвинути хліборобство, удосконалити засоби виробництва, змінити правила розподілу землі. Фундаментом для появи великих германських об'єднань стали об'єктивні

передумови: тривале проживання на суміжних територіях, спільне походження та мовна спорідненість. Схожість діалектів та спільність вірувань стали тими чинниками, що перетворили розрізнені групи на стійкі союзи.

До III ст. н.е. германці мали родовий устрій, тобто оселялись родами та родовими групами (родовими общинами). Свідченням цьому є так звані патронімні суфікси -ing/ -ung, які лягали в основу назви цілого роду (Валісунги – люди конунга Валіса, Меровінги, Каролінги тощо), такі назви частково збереглись у топоніміці у формі давального відмінка множини (німецькі міста Еппінген, Геттінген, англійські Бірмінгем, Ноттінгем з додаванням д.англ. hām оселя).

У германців був особливий суспільний устрій – воєнна демократія. На чолі племені стояли *старійшини чи кунінги* (назва походить від спільногерманського слова kunja *pid*, а саме: д. в. н., д. сакс. kuning, д. англ. cuning, д. дан. kун, д. фриз. kening), зі зміною форми правління це слово набуло значення *король* (англ. king, нім. König). Старійшинами ставали зазвичай представники знатного роду, а згодом влада стала спадковою. На час походу чи воєнних сутичок племенем керував *воєначальник* (д.в.н. herizogo, д.англ. heretoga, д.ісл. hertogi, Heer *військо* + ziehen *тягти* підтягував військо, тобто збирав дружину), який мав право набирати *дружинників*, це були переважно молоді вояки, їх походження було неважливим, цінувалось вміння володіти зброєю і вмотивованість. Він забезпечував кожного дружинника зброєю та конем. Для дружинників засобами існування ставали грабунки, військові трофеї тощо, їх першими відправляли для освоєння захоплених територій, а після того підтягувались інші члени племені. Найвища влада у племені належала народним зборам – «*тингові*» право участі у яких мали чоловіки, що були здатні носити зброю. Народні збори проводяться раз в місяць з настанням молодого місяця. Воїни могли контролювати як вождів, так і старійшин, оскільки вони ж їх і обирали підняттям списів угору. Справи побутового характеру розв'язувала *рада старійшин*.

Загалом германці практикували патріархально-родовий сімейний лад, проте деякий час у германців зберігався матріархат, що проявлявся наприклад у

тому, що брат мами є ближчим родичем, ніж батько; жінки нібито мали дар передвіщення. Ендогамні шлюби практикувалися між членами племені. Розповсюдженим у германців був звичай кровної помсти, тобто весь рід міг відімістити за образу одного з них, вбивши кривдника, з часом цей звичай перетворився на грошове відшкодування за кровну образу (вергельд).

Общинна рада вирішувала питання війни і миру чи добробуту громади. Ще в часи Тацита спостерігаються процеси соціального розшарування. *Рабство* відрізнялось від рабовласницького ладу у Римі, рабами були здебільшого військові полонені, вільні люди потрапляли в рабство через азартні ігри. Раби виконували функцію робочої сили в господарстві; могли бути продані чи вбиті, але мали власне житло і земельний наділ, але частину вражаю віддавали господареві. У германців досить чітко окреслена соціальна диференціація: найвищий щабель соціального стану займали старійшини, воєнначальники, які були майже рівноправними у своїй владі, та дружина, яка стає привілейованою частиною германського суспільства, отримує долю від військових походів та може йти в найми до військ інших племен; вільні громадяни діляться з вождем частиною своїх здобутків. Наступною суспільною формацією після розпаду патріархально-родового строю є родова аристократія, тобто зароджується феодальне суспільство, при якому спостерігається поділ землі за принципом спадковості. Через військові виклики повноваження військового правління розширюються і таким чином зароджується королівська влада.

Господарство. Перехід до осілості здійснюється у германців у перші століття нашої ери. У часи Цезаря вони є ще кочовими племенами, які практикують скотарство, полювання та військовий промисел. Господарство вели спільно найближчі родичі, таким чином рід – це також і землеробська спільнота, яка спільно володіла рабами, худобою, зброєю чи сільськогосподарськими знаряддями.

Землеробство в силу постійного кочування відігравало меншу роль, щороку земля перерозподіляється, але кожна родина обробляє свій наділ окремо,

германці не знали перелового способу обробітку землі, проте вміли удобряти землю та мали доволі вдосконалені сільськогосподарські знаряддя. Частина племені йшла на війну, а частина займалась землеробством, потім вони мінялись. В цей період ще не існувало такого поняття як власність на землю, вона була власністю племені і перерозподілялась між родами. Племена перебували у постійному пошуку невиснажених земель чи пасовищ, що провокувало германців до доволі агресивної захопницької військової політики, тобто війни між германцями та кельтами чи римлянами мало здебільшого економічне підґрунтя. Важливими галузями господарства були також збиральництво та рибальство чи морський промисел. Із найпоширеніших сільськогосподарських рослин можна назвати злакові (пшениця, жито, овес, ячмінь), а ще вирощували льон, коноплі, горох, цибулю. Землю обробляли не лише мотикою, але й плугом.

Скотарство також мало велику вагу у житті германської общини. Загалом германці розводили коней, овець, велику рогату худобу, кіз, свиней, а також птицю. Германці надавали великого значення худобі, це був своєрідний еквівалент грошей, нею оплачували штрафи, платили податки, дарували, хоча в домогосподарствах домінував дрібний скот.

Ремесло. Найшанованішим видом ремесла було ковальство, оскільки воно було дуже важливим як у військовій справі, так і в господарській діяльності. Винятковість цього ремесла підтверджує той факт, що за вбивство коваля покарання було найжорсткішим, навіть у сагах йому відведене почесне місце. Іншим видом ремесла було гончарство, воно було справою жінок, до VI ст. посуд робили вручну. Також практикували миловаріння й ткацтво, робили барвники для одягу. Германці вели жваву торгівлю з Римом, таким чином відбувався обмін досвідом, в результаті якого у V ст. н.е. вони опанували суднобудування, рибацтво (ті, які жили на побережжі Північного та балтійського морів), обробку металів, обробку гусячого пуху, ювелірну справу [Голубенко, 6].

Значним поштовхом для соціокультурного поступу давньогерманських племен на межі століть стало освоєння **технології видобутку та обробки заліза**. Вважається, що ці навички були перейняті від іллірійців, ймовірно, за

культурного посередництва кельтських народів. Перехід до використання заліза докорінно змінив побут та економіку германців: поява міцних лемешів, борін, серпів та сокир значно підвищила ефективність землеробства; виготовлення надійних мечів та наконечників для списів зміцнило боєздатність племен; металургія забезпечила людей необхідним інвентарем – від ножів та ножиць до дрібних побутових речей; розвивалося ювелірне мистецтво та виготовлення металевих прикрас. Племена, що жили біля кордонів Римської імперії, здебільшого імпортували готову продукцію у римлян, а германці в глибині континенту самостійно розробляли місцеві родовища руди та займалися її переплавкою.

Житло германців – це дерев'яна хата із зруба, дах був із очерету або соломи, але були будинки-мазанки із хмизу, як правило це був один простір великих розмірів з піччю-кабицею посередині. Будувалися землянки для запасів чи в якості житла в холодну пору року, оскільки вони мали всередині піч. Зовні будинки обмашували кольоровою глиною. Будинки розміщались на значній відстані один від одного, навколо розміщались господарські споруди та земельні наділи. Посеред поселення була криниця, до якої вели викладені каменем стежки. Є припущення, що в одному будинку могли розміщатись декілька сімей.

Одягалися германці переважно в лляний одяг червоного чи синього кольору або шкіру тварин. Переважно одяг германці виготовляли самі. Типовий чоловічий одяг – штани та сорочка, в холодну пору року накидка, взуттям слугували шкіряні постолі з двома ремінцями до коліна.

Їжа. Цезар вказує, що раціон германців складався з молока, сиру, м'яса, пізніше хліба, Пліній додає сюди ще вівсяну кашу.

Арсенал **зброї** давньогерманських племен вирізнявся значною варіативністю. Справжній розквіт зброярства припадає на II-III ст. – період, що передував Великому переселенню народів. Удосконалення способів гартування заліза дозволило створювати міцнішу та ефективнішу зброю. Головним видом наступальної зброї для більшості племен був спис із залізним вістря (фрамея). Розвиток мілітарної справи був безпосередньо пов'язаний із загостренням

зовнішньополітичної ситуації та початком масштабних міграційних процесів. Піхота крім того була озброєна дротиками для кидання. Процес переозброєння германських племен відбувався поетапно. Тривалий час залізні мечі залишалися дефіцитним товаром, який вимінювали у кельтських та римських торговців. Лише з III ст. у військовому арсеналі з'являються лук і стріли. Захисне спорядження зазвичай виготовляли з підручних матеріалів (дерева, лози чи шкіри), зміцнюючи конструкцію залізними елементами та оздоблюючи малюнками. Шоломи були спочатку прерогативою військової еліти, згодом стали доступними і для пересічних воїнів завдяки тісним торговельним зв'язкам з Римом. Вибір зброї часто ставав етнічним маркером, так назва племені саксів походить від їх традиційної зброї – короткого меча (sahs). Коні германців доволі незграбні, основу війська становить піхота, бойовий порядок – клин.

В епоху панування Риму *торговельний* простір германських племен традиційно розмежовували на два ключові сектори. Перший охоплював локальний обмін, тоді як другий стосувався далекої (транскордонної) торгівлі, що відігравала стратегічну роль у розвитку кордону. Римські купці заходили далеко вглиб германських володінь навіть під час військових сутичок. Вони продавали різний крам, зокрема скло, вино, фрукти, речі для побуту, тканини, прикраси, металеві вироби, зброю, натомість купляли шкіру, хутро, янтар з побережжя Балтійського моря, худобу, рабів. Довгий час германці практикували мінову торгівлю, хоча гроші вони знали ще з часів Цезаря. Перехід до грошової торгівлі був не всюди одночасним. На локальному рівні купці вже використовували гроші, проте в далеких експедиціях вони продовжували практикувати обмін товарами.

3.7. Міфологія і релігія давніх германців. Західно- та східногерманські вірування

Відомості про вірування та звичаї давніх германців можна почерпнути у творах ранніх істориків, а згодом в літературних пам'ятках пізнішого періоду. Однак через впровадження християнства пам'ятки язичницької культури

збереглись у незначній кількості, крім давньоскандинавських саг та епічних творів. Тацит характеризує германців як азартних, гостинних та із міцними сімейними інституціями. Усі побутові та ритуальні події супроводжувались різного роду піснями, особливою рисою відзначався бардит – бойовий гул без слів для залякування ворога. Поховання вони проводили у вигляді кремації, воїнів спалювали разом з обладунками. З VI ст. знаходять курганні поховання. Поховальні обряди детально описані у «Колі Земному» авторства Сноррі Стурлусона та «Короткій пісні про Сігурда».

Першими, хто ґрунтовно досліджував германську міфологію, були брати Грімм (Я.Грімм «Німецька міфологія»). Також уваги заслуговує дослідження англійського науковця Б.Торпа «Північна міфологія».

Початковою *релігією* давніх германців було язичництво, яке сягало своїм коріння в індоєвропейську епоху германської історії, але германське язичництво мало свої особливості, сформовані під впливом грецьких та римських вірувань. Про індоєвропейські витоки германського язичництва свідчить етимологія назви верховного божества * Tīw(az) від *грецьк. Zeus* чи *лат. deus*. Боги були зображені на бойових знаменах, під якими германці вступали у битви.

Релігія германців відображала характер їх існування, по-перше це германці як скотарі, по-друге суспільний уклад – родова громада із початковим матріархатом у протогерманців. Два різні соціальні начала призвели до умовного поділу пантеону богів на дві групи – аси, які представляли скотарський рухливий темперамент із патріархальним укладом, численно їх більшість, та вани, що презентували хліборобське начало, в яких ще панував матріархат, оскільки основа їхнього культу – плодючість матері-землі, виникнення цієї гілки божеств пов'язують із арктичним походженням.

До асів належали такі боги як Донар, Тів, Водан, Ціу, Остара, Фріг. Спільногерманська епоха характеризується верховним культом *Тіва* (проводяться паралелі із Марсом), бог війни, клятви, справедливості, управитель погодними явищами. Він уособлював воїнську честь і правовий порядок. Під час Великого переселення народів культ Тіва замінив південногерманський бог

Водан, який мав владу над людьми та богами, йому присвячені тварини змія та вовк, мав коня із вісьмома ногами, спочатку він вважався богом бурі, володарем царства померлих, потім став покровителем воїнів, його вважали носієм розуму, був наділений даром співу, крім того був хранителем таємниць письма та відповідав за ментальне життя людини. Також він супроводжує душі померлих. Його атрибутами є шолом із двома рогами та меч. Покровителем війни також вважали **Ціу** (сканд. Тир), який був богом неба, справедливості, закону. Його ім'я використовували у військових закликах, присягах. Свідченням його важливості є руна *tiwaz*. Це один із найархаїчніших германських богів. Розвиненим був також культ бога грому та володаря стихій **Донара** (англосакс. *Токар*), за припущеннями цей образ розвинувся із постаті Геркулеса, йому присвячені тварини ведмідь і козел. Майже кожен із богів був покровителем певної соціальної групи, так ось Донара вважали покровителем хліборобів. Щодо його ролі серед богів, то він володів надзвичайною силою і на думку асів міг захистити їх у випадку небезпеки. Його описували як могутнього воїна, що їздить небом із великим молото і вражає ворогів блискавкою. Про богиню **Остару** немає достовірних даних, єдині згадки про неї подає Беда Високоповажний. Це спільний індоєвропейський тип богині світанку, яка асоціювалась у германців з весняним рівноденням, зайцем як символ родючості, яйцем як символ плодючості. Постать цієї богині доволі суперечлива, деякі науковці заперечують її культ у германських племенах. **Фріг** була богинею шлюбу, материнства та жіночої гідності, вона була дружиною Водана.

До ванів належали Інґ, Нертус. **Нертус** вважали богинею родючості, землі і врожаю. Тацит описує її як богиню на колісниці, вкритій тканиною. Її специфічність полягає у тому, що вона уособлювала не війну, а мир. Бог землі, родючості та миру **Інґ** є прадавнім предковим богом, йому присвячена одна із рун *ingwaz*.

Найнижчими божествами були норни, які визначали долю людини. Ймовірно їх було три, їхнім завданням було зволоження кореня світового дерева з джерела Урн та прядіння нитки долі, навіть боги підкорялися цим божествам.

Рис 1. Пантеон західно- та східногерманських богів

Релігія спільногерманського періоду зародилася як поєднання двох різних культів. За міфологією між асами і ванами точилася довга боротьба, яка закінчилася символічним обміном заручників. Очевидно культ ванів виник на реальному історичному підґрунті від зіткнення протогерманців з хліборобським народом півночі близько II тис. до н. е.

Міфологічна система давніх германців поділена на фатичну (віра в долю) та космогонічну (походження людини та богів). Світобудова в уявленні германців – це арена безперервного протистояння. Баланс сил у світі визначається результатом боротьби між доброзичливими богами та деструктивними демонічними істотами, які персоніфікували небезпечні стихії: від нищівного вогню та екстремального холоду до повеней і тектонічних зсувів. Кульмінацією цього дуалізму вважалася фінальна битва, наслідком якої мала стати повна руйнація всесвіту, однак після цього світ відновиться.

Згідно мітології західних та східних германців вони беруть своє начало від богів наступним чином: із землі був народжений прабатько Туїско, у якого був син Манн і саме він став батьком германських племен, діючи через своїх синів Інго, Іско й Ерміно, засновників трьох германських племен: ермінонів, інгвеонів та іскевонів. Боги у германців переважали людей у силі, розумі тощо, але були смертними, їм судилося загинути у вирішальній битві.

Згідно космогонічної теорії світ давні германці уявляли у вигляді дерева – «світового ясена під назвою Іггдрасіль», яке мало шарувату структуру:

- крону дерева утворює замок, в якому мешкали боги (Asgard);

- «середній світ» (Midgard) вважався світом людей, цей світ перебуває в оточенні «зовнішнього світу» (Utgard), який поділяється на чотири сторони із чітко вираженими стихіями – південь представляв світ вогню, північ – світ холоду та туманів, схід – світ неймовірних велетнів і фантастичних чудовиськ, а захід – світ богів ванів, усю цю структуру оперізує міфічне чудовисько (світова змія);

- корені дерева сягають усіх світів.

Мотив неба навіяний радше поширенням християнства, до цього були окремі згадки лише у лангобардських джерелах, мотив «підземного царства» широко представлений у скандинавській мітології. Також у германському світобаченні були істоти, які не належали ні до богів, ні до людей, а саме ельфи (добрі веселі створіння), гноми (опанували ковальське та ювелірне ремесло), скандинавські тролі (злі істоти, що співвідносяться із стихійними лихами) тощо.

Свята у германців були зорієнтовані на пори року, особливо зиму та літо, шанували ще й свято врожаю восени. Середина зими була культовим святом для давніх германців (залишилось також після християнізації у формі Різдва). Урочисто святкували також хрестини, ритуальну посвяту у чоловіки, весілля тощо. Племена, об'єднані культовими спільностями, утворювали паралельно військово-політичні союзи.

Сама релігія існувала у германців в архаїчних формах, що виражалася в тотемізмі, попереджувальній та лікувальній магії, ворожінні тощо [Лубський, 152]. Спочатку ритуали виконували самі вожді, прошарок жерців як хранителів культових традицій виник пізніше, але жерці одразу здобули високий статус у суспільстві, могли навіть вершити суд та керувати народними зборами. Серед жерців часто були жінки, до яких у германському суспільстві прийнято було прислухатись. Жриці гадали на крові та внутрішніх органах вбитих полонених. Основними святинами племен вважалися священні діброви – місце проведення обрядових людських жертвоприношень, часто жертвами ставали полонені воїни, згодом їх змінили капища. На місці проведення обрядів зберігались зображення богів, ритуальне значення мали білі коні, які були задіяні в церемонії, жерці

тракували звуки, які вони видавали під час проведення обрядів. Також гадання проводились, трактуючи політ птахів. Одним із технік гадання було читання рун та паличках для жеребкування.

3.8. Міфологічна картина світу Скандинавії

Досліджуючи германське мовознавство, неможливо оминати специфіку релігійної моделі світу скандинавів. Через певну ізольованість північних територій (перш за все Ісландії) автентичні уявлення про буття законсервувалися тут до моменту масштабної експансії вікінгів. Найбільш репрезентативними в цьому контексті є нордична космологія, взаємодія мешканців Асгарду, а також есхатологічні погляди на природу людського духу та вплив ворожих магічних сил.

Про походження богів розповідає одна із пісень Едди: із падаючих крапель «Великої хвилі» виник велетень Аиргельмир, незважаючи на те, що у нього не було дружини у нього з'явився син Фрутгельмир, а у цього син – так народилися боги [Лубський, 153]. До появи богів існували надприродні істоти, яких вбили боги, з тіла одного з них створили небо і землю. За іншою легендою життя виникає із протистояння тепла і холоду, з чого й виникли перші живі істоти. Германські боги перевищували людей у силі та розумі, тривалість життя їм подовжували чарівні яблука, проте вони також були смертними. Такої особливості не спостерігається практично у жодній давній європейській релігії.

У центрі міфологічної картини світу скандинавів лежить Гінунгагап – зяюча прірва, що виникла ще на світанку часів. В інших джерелах, зокрема в «Молодшій Едді», ми зустрічаємо назву Ніфльгейм, що підкреслює природу цього місця як світу мороку. Джерелом усього сущого тут виступає бурхливий потік «Киплячий казан». З нього беруть свій початок дев'ять річок із символічно-застрашливими назвами (як от Вовчиця, Буря тощо), причому русло однієї з них межує з царством мертвих.

Після створення земної тверді боги помітили, що цей світ залишається безлюдним. Під час мандрів Одін разом із братами, Віле та Ве, натрапили на два дерева, які привернули їхню увагу. Саме вони стали основою для створення

перших людей. Кожен із богів зробив свій внесок: Одін вдихнув у них життя та дух, Вілі наділив здатністю мислити й рухатися, а Ве подарував органи чуття та мовлення. Аси дали людям імена: чоловіка назвали Аском (ясен), а жінку Емблею (верба). Саме від цієї пари походить людство, що оселилося в Мідгарді.

Рис 1. Пантеон північногерманських богів

Найважливішим і найголовнішим божеством мітології скандинавів був **Одін**, який вважався покровителем воїнів, богом битв, поезії та мудрості і знавцем рун. Зазвичай його зображали як одноокого старця. Його супроводжували два ворони Хугін (думка) та Мунін (пам'ять). Одіна асоціюють із владою, військовою магією та мудрістю.

Згідно зі скандинавською мітологією, верховне божество Одін уособлює нескінченний пошук істини. Його шлях до знань був сповнений жертв: дев'ятиденне самокатування на Світовому дереві (Ігдрасілль) та втрата ока в обмін на доступ до джерела мудрості Міміра. Бажаючи зазирнути у майбутнє, він навіть звернувся до потойбічних сил, пробуджуючи віщунку Вйодьву в Ніфльхеймі. Його есхатологічне вчення зосереджене на Рагнароку – фінальній битві, якій передуватиме трирічна «велика зима» (Фімбулвінтер). Велетень Суртр спалить світ вогнем, а на його місці постане новий світ: на заміну Одіна прийде новий правитель, що встановить досконалий порядок.

Хьонір був братом Одіна, він наділив перших людей розумом, він один з небагатьох, кому судилося пережити Рагнарок. Північні германці ідентифікували *Балдра* (найулюбленіший син Одіна) як бога молодості, краси та сонячного початку, а також пов'язували його із зціленням, часом йому приписували такі чесноти як безвинність та істина. *Брагі* був сином Одіна,

вважався богом поезії, він вітав у Вальгаллі полеглих воїнів, його дружиною була богиня *Ідунн* – хранителька золотих яблук безсмертя. На язиці Брагі викарбувані руни, що дає йому здатність складати неймовірні вірші (скальдичну поезію). *Валі* був сином Одіна, його шанували як бога відплати та помсти, а також бога рослинності, став дорослим за один день. *Відара* – ще один син Одіна, вважався богом помсти та мовчанки, який помстився за смерть свого батька Одіна. Був особистим посланцем Одіна, міг подорожувати в усіх світах. Син Одіна *Тюр* вважався богом військової честі, закону й справедливості, у скандинавів він відповідає за тінги. *Хьод* – сліпий син Одіна, який через підступність Локі вбив свого брата Бальдра.

Неоднозначним є образ підступного та хитрого бога *Локі*, батька чудовиськ Йормунганда та Фенріра, якому судилося проковтнути сонце. Локі – це трікстер: бог обману, перевтілень і підступності. Незважаючи на те він часто допомагав богам.

Північні германці також з великою шанобливістю ставилися до *Тора*, якого зображали як сильного, з рудою бородою та сильним голосом. Він вважався богом грому та блискавки, плодovitості, захисником воїнів, помічником у боротьбі із хворобами та чаклунством, він наділений аграрними та військовими функціями, є активним борцем зі зловіщими велетнями та значущий для боротьби із Світовим змієм. Тор є власником молота Мйолнір, який має якості бумерангу, тобто після удару повертається до хазяїна, і ним він знищує велетнів. Саме цей молот продукує грім у небі. Часто його зображали на амулетах. Після смерті раби потрапляли бо бога Тора. Дружиною Тора була богиня *Сів* – покровителька врожаю та сімейних цінностей. У Тора було декілька дітей. Одними із них були брати-близнюки *Магні* та *Моді*, які мали успадкувати його знаменитий молот.

Вар була богинею клятв, обітниць та угод, а *Вьор* – богинею мудрості та проникливості. *Гед* – це сліпий бог зими й темряви, *Гевйон* – богиня плодючості достатку, якій прислуговують померлі дівчата, *Снотра* – богиня мудрості та спокою, *Форсеті* – бог справедливості та правосуддя, син Бога Бальдра. *Ран* була

морською богинею, до її володінь потрапляли утопленики. Бог *Уль* був мисливцем, вважався покровителем лижників, у відсутність Одіна саме він управляв Асгардом. Ці боги належать у скандинавській міфології до асів.

До ванів належить *Ньорд* – бог вітру, моря, рибальства, він символізує море як лагідну стихію, що приносить їжу. У нього були діти *Фрейр*, який дарує людям мир та багатство, його вважали богом літа, родючості, врожаю та миру, він є правителем світу світлих ельфів, *Фрея* – богиня плодючості та кохання. Слід згадати також повелителя світу вогню Суртра, дракона Фафніра, чорних карликів Альфів, три богині долі для минулого, теперішнього та майбутнього тощо.

У скандинавському пантеоні особлива роль відведена Вальгаллі – палацу померлих, де на троні Хлідск'яльв сидить Одін, спостерігаючи за всіма дев'ятьма світами. Його незмінними супутниками є вовки Гері та Фрекі, що підкреслює хижу та войовничу природу верховного аса. Вальгалла розташована неподалік від фортеці богів Асгарду.

Процес відбору до лав ейнхеріїв здійснювали валькірії – войовничі діви, які за волею Одіна забирали найдостойніших воїнів з поля бою. У Вальгаллі вони не лише прислужували героям, підносячи мед у рогах, а й символізували зв'язок між земною смертю та вічною славою в очікуванні кінця світу.

Богиня смерті *Хель* (дочка Локі та велетки Ангрбоди) була правителькою країни мертвих (Хельхейм), померлим при похованні одягали так звані «черевики Хель» з шипами, оскільки підземне царство вважалося країною снігу та льоду. У її царстві опинялися ті, хто помер від старості чи хвороби. Вхід у царство мертвих стереже велетенський собака Гармр, а само воно огорожене решітками та міцною огорожею. Живі могли туди дістатися лише на 8-ногому коні Слейпнірі (за міфами таке вдалось лише Одін та Хермоду), мертві душі потрапляли до Хель кінями. Навколо Хельхейму протікає річка Гьолль, яка відмежовує його від Мітгарду, перейти її можна лише через золотий міст, який охороняє велетка Модгуд. Також у царстві мертвих живе півень, який разом з іншими міфологічними півнями сповістить своїм співом про початок Рагнароку.

Також тут є окреме місце для тих, хто порушив клятву, зраджував та був вбивцею – це Настрьонд, де в колодязі живе дракон, який з'їдає їх тіла, після того, як вони мучаться у палаті, сплетеній зі змії, які капають ядом і мученики його вдихають.

Залишки язичницьких вірувань можна спостерігати в деяких топонімах: столиця Норвегії Осло складається з таких частин як д.іслан. ass бог з племені асів та Іо галявина, Торсхавн (столиця Фарерських островів) – це «гавань Тора», назва міста Оденсе відноситься до бога Одіна, поселення Бальдурсхеймур (Ісландія) – згадка про бога Бальдра тощо.

Питання для самоконтролю

1. Які античні та ранньосередньовічні автори залишили найважливіші писемні відомості про розселення, побут та суспільний лад давніх германців?
2. На які шість груп поділив германські племена Пліній Старший?
3. Які латинські запозичення увійшли в мову германців у період їхнього сусідства з Римською імперією?
4. Якою мовною особливістю відомий документ «Страсбурзькі клятви» (842 р.)?
5. Які три основні племені стали основою для формування данської та шведської народностей, і які території поза Скандинавією заселили чи завоювали вікінги?
6. На які дві великі групи поділилося плем'я готів і яку роль вони відігравали у Великому переселенні народів?
7. Який предмет озброєння дав назву племені саксів?
8. Як називалися вищі народні збори, право участі в яких мали вільні чоловіки, здатні носити зброю?
9. Як давні германці уявляли просторову структуру всесвіту?
10. З яких дерев, згідно зі скандинавською космогонією, Один із братами створили перших людей?

4. ПИСЬМО ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ

4.1. Рунічне письмо. Мова рунічних написів

Найбільш достовірні свідчення про мову надає письмо. Давні германці з'явилися на світовій карті задовго до виникнення у них писемності. Загалом писемність з'явилася у германців у III-IV ст. н.е., але розвивалася в різних германських групах по-різному. Загалом германці користувалися трьома видами письма: рунічним, готським і латинським. Найінтенсивніший період розвитку писемності у давньогерманських мовах належить до епохи раннього Середньовіччя. Племена бургундів та лангобардів не залишили жодних писемних пам'яток у період свого існування.

Германські пам'ятки, які вважаються найдавнішими, написані рунічним письмом. Руни складалися головним чином і косих чи вертикальних ліній або насічок, які не мали заокруглень. Інша функція рун – оберіг від злих духів, отримання перемоги тощо. Значення слова руна (гот. *rūna*, д. іслан. *rönar* *множ.*, д. англ. *run*) – це *таємниця*, дієслово *gaupen* означає таємно перешіптуватись. Згідно з гіпотезою, слово **rūnō* тлумачать як 'вирізаний знак'. Руни вирізали на паличках, які складали, збирали разом і розгадували, звідси можемо пояснити походження слова *Buchstabe* = *Buch* (бук)+*Stab* (паличка) [Жлуктенко, 45]. Те ж саме стосується слів нім. *lesen* з початковим значенням збирати (тобто розкидані палички з рунами, сьогодні *lesen* має також значення збирати врожай), англ. *to write* початково означало вирізьбити (нім. *ritzen* – дряпати), англ. *to read* з початковим значенням відгадувати (нім. *raten*).

Навколо питання про виникнення рун і досі точаться дискусії. Існує декілька версій їх походження:

- походження від чорноморських готів III ст. (С. Бугге, О. фон. Фріссен), за основу було взято грецький курсив, від готів руни перейняли інші германські племена, проте ця теорія була спростована через часові невідповідності;

- готська версія походження рун ранішого періоду на базі латинського алфавіту (Ф. Аскеберг), проте немає матеріальних свідчень такої версії, оскільки руни майже не збігаються з латинськими літерами;

- існують версії, що руни виникли у маркоманів, кимврів або герулів;

- найімовірніша версія – це походження рун в I-II ст. н. е. на основі якогось алфавіту Італії (Л. Віммер, Х. Педерсен), хоча не всі рунічні знаки мають відповідники у італійських алфавітах того періоду.

Найстарший рунічний алфавіт (*футарк* (за назвами перших шести рун) або *старший рунічний алфавіт* III-IX ст.) складався із 24 знаків, англосаксонські діалекти збільшили їх кількість спочатку до 28 (це засвідчено у «Зальцбургському кодексі», VII ст.), потім до 33 («Рунічна пісня», IX ст.). Він використовувався по всій території розміщення германських племен. Первісне призначення рун – охороняти людину, яка має предмет з рунічним надписом, а на могильних плитах руни відділяли світ живих від світу померлих.

Не всі форми рун виявляли однаковість, у них немає горизонтальних ліній: руна (j – Jara, рік, врожай) могла бути суцільним знаком, руна (R – Algiz, лось) могла спрямовувати гілочки як донизу, так і догори, руна (s – Sowilu, сонце) могла мати неоднакову кількість зламів, руна (ng – Ingwaz, Інґві) могла бути ромбом , руна (h – Hagalaz, град) типова лише для письма західних германців тощо.

Звукові особливості рун:

1. Руна (θ – Þurisaz, зла людина) – звук [θ], тобто міжзубний глухий або дзвінкий спірант (як у англ. *thin, this*).
2. Руна (w – Wunju, радість) – губно-губний півголосний звук, аналогічний сучасному англійському [w] в слові *win*.
3. Руна (h – Hagalaz, град) спершу вживалася для позначення піднебінного фрикативного [x], пізніше стала позначати й гортанний фрикативний приголосний [h].
4. Звукове значення руни (é – Iwaz, тис) – середнє між [e] та [i].
5. Руна (R – Algiz, лось) у найдавнішу епоху передавала звук [z], але потім стала позначати фрикативний палатальний [r], який розвинувся з [z].
6. Руна (ng – Ingwaz, Інґві) – велярний носовий приголосний [ŋ] або звукосполучення [ŋg], іноді, можливо, навіть [iŋg].

7. Руни $\mathfrak{B}$ (b – Berkana, береза), $\mathfrak{D}$ (d – Dagaz, день), $\mathfrak{G}$ (g – Gebu, дар) у найдавніших скандинавських написах, напевно, регулярно позначали відповідні дзвінки фрикативні приголосні, а пізніше стали вживатися й для позначення відповідних дзвінких проривних [Жлуктенко, 45-46].

Руни не моли передавати довготу і короткість звуків. Майже кожна руна називалась іменником, перший звук якого і був літерою: $\mathfrak{F}$ (f – Fehu, худоба), $\mathfrak{U}$ (u – Uruz, зубр), $\mathfrak{A}$ (a – Ansuz, бог ас), $\mathfrak{R}$ (r – Raidu, шлях), $\mathfrak{K}$ (k – Kauna, факел), $\mathfrak{T}$ (n – Naudiz, потреба), $\mathfrak{M}$ (m – Ehwaz, кінь), $\mathfrak{M}$ (m – Mannaz, чоловік) тощо [Жлуктенко, 46].

Перші рунічні написи не мали пробілів, і робилися на скелях, каміннях, кістах, могильних плитах, деревах тощо. Через нестійкість матеріалу, на якому робилися написи, більшість найстарших рун втрачено, згодом почали використовували стійкіший матеріал – метал, зокрема відомі написи на так званих брактеатах – прикраса у вигляді медалі з чеканкою на одному боці.

Найпершим написом германською мовою вважають напис на шоломі, але зроблена вона була, ймовірно, етруським алфавітом приблизно II ст. до н.е. А ось найстаршими вважаються рунічні написи на зброї, прикрасах, датовані III ст. н.е. Вони являють собою суцільний короткий практично беззмістовний напис з одного-двох слів, серед яких часто є власні імена. Інколи трапляються написи, які є різьбленим рунічним рядом, очевидно таке робили з магічною метою, вмінням вирізання рун володіли лише окремі люди.

Континентальні германці залишили по собі пам'ятки епохи Меровінгів (VI-VIII ст.), переважно на амулетах та прикрасах, наприклад запис футарка в рукописі з монастиря Фульда (VIII ст.). Найбільшого поширення руни набули у Скандинавії і через норвезькі завоювання в Англії. Ось декілька прикладів пам'яток того часу:

- віршований напис релігійного змісту на хресті біля села Рутвел (пд.-зх. Шотландія) *The Ruthwell Cross*, що має релігійний зміст);

- напис на скриньці, яка була зроблена з китового вуса (м. Клермон-Ферран, Франція);

- напис на скриньці Френкса, виконаний рунами нортумбрійським діалектом (VIII ст.) тощо.

У письмі між мовою спільногерманського періоду (реконструйованою) та окремими мовами германських народностей (з наявними письмовими пам'ятками) існував проміжний етап – рунічне койне (старші рунічні написи).

Старші руни мають фрагментарну, стислу мову з багатьма магічними формулами, містять багато сакральної лексики, трафаретні формули, по факту це мова жерців, що передавалась з покоління в покоління. Очевидно, в часі руни збігаються із прагерманською мовою, де ще не розрізнялися східно-, західно- чи східногерманські мови, тобто йдеться про свого роду наддіалектну мовну єдність (койне). Основними стилістичними методами були алітерація, повтори, кенінги. Фонетичною особливістю є голосні у кінцевому складі.

Старші руни не були цілком монолітними, часом вони виявляли діалектні відмінності: займенник я – ек або ік, майстер рун *erilaR* або *irilaR*. Достеменно не відомо, чи це діалектні відмінності, чи різне трактування тих, хто вирізав руни. Старші руни мали вплив на словниковий склад та графічне оформлення давніх германських мов. З VI-VII ст. руни вже фіксують діалектні відмінності між окремими германськими мовами.

Загалом зафіксовано близько 150 написів молодшими рунами, наприклад брактеара з Оверхорнбеку (V ст.), напис на срібній пряжці, який складається з 19 рун, знайдений на території південної частини Німеччини (друга пол. VI ст.), написи на рукоятці меча, насадках на мечях, прикрасах. Третину зі збережених написів не вдалось розшифрувати, та й розшифровані не всі однозначні.

4.2. Особливості скандинавської рунічної системи

Скандинавська рунічна система найбільш розвинена. У Скандинавії рунічна традиція виявилась більш стійкою, тому руни практично не зникли повністю, а переносяться на пергамент і використовуються поза магічним призначенням також для запису законів аж до XVI ст. Ще до епохи вікінгів різниця між скандинавськими мовами була доволі незначною, можемо говорити

про так звану мову-основу, з якої розвинулись північногерманські мови (Old North), про що свідчать скандинавські антропоніми та рунічні надписи. Особливостями такої мови була наявність основотворчого голосного, початкового j тощо.

Як і в інших германських мовах, у скандинавських зафіксовані надписи старшими та молодшими рунами. Згідно писемних пам'яток виникнення рун безпосередньо пов'язане з богом Одіном. В едичній традиції (зокрема у «Промовах Високого») описано акт сакральної самопожертви Одіна, який дев'ять днів перебував у стані ритуального трансу, будучи причепленим мечем до Світового дерева, що дозволило йому досягнути таємниці рун.

Археологічні джерела свідчать, що скандинавський рунічний комплекс починає свій відлік щонайменше з III ст. н.е., з доби ранніх епіграфічних написів, які фіксують архаїчні форми германських мов ще до розпаду на окремі діалекти. Скандинавські народи демонструють значну інертність у зміні писемних систем: руни домінували тут аж до одинадцятого сторіччя. Це пояснюється специфікою християнізації Півночі, адже саме з поширенням нової віри та церковної адміністрації в регіон приходить латинський алфавіт, поступово витісняючи архаїчне письмо. Незважаючи на домінування латиниці, рунічна традиція не перервалася, а зазнала певної трансформації. Зокрема, у пізньому Середньовіччі руни почали фіксувати не лише на камені чи металі, а й на пергаменті (Codex Runicus, що містить Закони Скандії), що дозволило цій графічній системі співіснувати з офіційним письмом аж до XVI ст. На території Швеції рунічна писемність демонструвала особливу тривалість побутування, зберігаючись у формі приватного листування та особистих нотаток упродовж XVI-XVII ст. Це свідчить про глибоке коріння рунічної грамотності серед населення, яке використовувало архаїчні знаки паралельно з офіційною латиницею. Специфіка побутування рунічної епіграфіки підтверджується знахідками могильних плит, де тексти викарбувані на внутрішній стороні, зверненій безпосередньо до землі. Таке розташування свідчить про те, що написи мали сакральний характер і були адресовані не живим свідкам, а безпосередньо покійному або потойбічним

силам. Архаїчні написи нерідко містять самопрезентацію автора через формулу *ek erilaR* «я Еріл». Вона свідчить про існування закритої касты знавців рун, які володіли монополією на сакральну грамотність. Дослідники пов'язують самоназву «еріл» із герулами, припускаючи, що представники цього племені могли вважатися в германському світі спадковими носіями магічного знання. Найдавнішим написом старшими рунами вважається напис на вістрі списа, який був знайдений у місцевості Евре Стабю на півдні Норвегії (датований близько 250 р. н. е.). Найпізніший та найдовший напис кількістю 200 рун – напис на камені у Еггюм (Норвегія), датований приблизно 700 р. Доволі обширним є напис на камені Туне (Норвегія), що датується приблизно 500 р. Найвідомішою рунічною пам'яткою є напис на втраченому золотому розі Галлехус, що у східній Ютландії (V ст.): *ek hlewagastiR holtijaR horna tawidô* 'я, Глевадаст із Хольта, ріг зробив' [Левицький, 107]. Загалом у скандинавських країнах знайдено біля 100 написів старшими рунами, виконаними на каміннях чи могильних плитах, а також на прикрасах. Майже третя частина з них до сьогодні не розшифровані.

Футарк поступово змінився в скандинавських країнах так званим *молодшим рунічним алфавітом* (молодшими рунами), який складався тільки з 16 знаків і становив варіант старшого рунічного алфавіту [Жлуктенко, 46], одна і та ж руна передавала глухі та дзвінкі. Молодші руни у скандинавських країнах відомі в двох основних варіантах: шведсько-норвезькому (до кінця X ст.), данському (з кінця X ст.), який поширився у всіх північногерманських мовах. Молодші руни розрізняють явище ротацізму.

Знайдено близько 3500 написів молодшими рунами, найбільше у Швеції (близько 2500). Надписи датовані не старше XI ст., матеріалом слугували камені та надгробні плити. Їхніх зміст доволі однобокий, але цікавий в історичному ракурсі, подекуди вони оформлені віршем чи у вигляді поетичних строф, що заклало основи давньоскандинавській поезії. Кількісно найбільшим є напис молодшими рунами (762 руни, датовано XI ст.) на надгробному камені поблизу села Рек, що у провінції Естерйотланд (Швеція). Окремим видом пам'яток були календарі – рунічні жезли, які функціонували навіть до XVII ст.

Для вдосконалення шістнадцятизначного рунічного ряду під впливом латинського алфавіту виникли так звані *пунктовані (крапковані) руни* (XIII- XVI ст.), які розвинулись із данських рун. Їх особливістю були крапки, які збільшували кількість рун, могли розрізняти глухі та дзвінкі голосні і функціонували разом з латинським письмом. Вони вживалися навіть у рукописах. Однією з важливих пам'яток пунктованими рунами є *Codex runicus* (XIII ст.) – рукопис, який вміщає закони області Сконе і написаний давньоданською мовою.

У шведській провінції Далекардія зафіксоване унікальне явище – виникнення гібридного письма. Так звані *дальські руни* (XVII-XVIII ст.) сформувалися внаслідок симбіозу традиційних пунктованих рун та латинських літер. Ця специфічна графічна система використовувалася місцевим населенням для побутових потреб впродовж тривалого часу, навіть коли в решті Європи руни вже вийшли з ужитку. Ці руни використовувалися для запису ельвдальського діалекту.

4.3. Латинське письмо

У процесі прийняття християнства (IV–XII ст.) германці знайомляться з *латинським письмом*, готи – з грецьким, внаслідок чого до XI ст. латинське письмо повністю змінює рунічне у Франкській державі, до другої половини XI ст. – на Британських островах. Латинська мова виконувала усі важливі соціальні та культурні функції у германських суспільних формаціях. Оскільки латинь була єдиною письмовою мовою, з'явилася можливість записувати латинським письмом твори усної давньогерманської літератури. Це також дає можливість для перекладу, загалом перекладаються філософсько-богословські твори.

Латинь була основою церковної освіти, у римських церквах богослужіння велось лише латинською мовою. У Франкській державі церкву значно підтримувала каролінгська влада, тому утворилася значна кількість монастирів [Бублик, 92]. Священнослужителі обов'язково повинні були володіти латинською мовою, їхнім завданням був переклад молитов, псалмів та

богословських трактатів, фіксування історичних відомостей, складання коментарів до Біблії, а також розповсюдження теологічної освіти. Оскільки більшість учнів не знали латині, вони робили надписи рідною мовою, таким чином з'явилися глоси – зазвичай короткі коментарі народною мовою до складних місць латинського тексту, тобто надрядкові записи поверх латинських слів. Однак не можна вважати глоси одним із щаблів розвитку мови, це лише допоміжні засоби у розумінні латинських текстів.

При формуванні техніки латинського письма германці зіткнулися з низкою труднощів, зокрема відсутністю латинських букв для передачі певних германських звуків, недостатністю засобів для передачі довготи/короткості, відкритості/закритості тощо, ускладнювався процес стабілізації латинського письма діалектними варіантами написання слів. Тому в латинський алфавіт було введено низку нових букв чи їх сполучень (w, ch [x]), а також діакритичні знаки, зокрема " для умляута.

Процес нормування орфографії теж був затяжним, проблему становили букви, які на вимовлялись, чи звуки, які не передавались на письмі.

Зміна техніки фіксації тексту – перехід від інструментального вирізування до письма пером та чорнилом – докорінно змінила зовнішній вигляд алфавіту. Тверді, кутасті форми рун поступово поступилися місцем пластичним і зручним для швидкого письма лініям, що зумовило появу нових каліграфічних варіантів.

Процес адаптації латинської графіки для германських мов відбувався в умовах повної відсутності загальноприйнятих лінгвістичних канонів. Через діалектну роздробленість та ізолюваність інтелектуальних центрів різні монастирські школи розробляли власні, часто відмінні способи передачі германських фонем латинськими літерами. Це пояснює розбіжність у правописі у межах одного часового періоду. Наприклад, одне й те саме слово могло писатися по-різному залежно від того, де був створений рукопис – у Фулді, Санкт-Галлені чи Райхенау.

Варто зважити на те, що тогочасний латинський алфавіт був кількісно обмежений і складався лише з 23 графем. Зокрема, у нього були відсутні звичні

нам сьогодні літери w, j та v. Така обмеженість створювала значні труднощі для писарів, які намагалися адаптувати латиницю під значно багатшу систему голосних та приголосних звуків германської мови: виникнення англійського th через брак літери для міжзубного звука, німецького sch тощо. Важливо пам'ятати, що латинська абетка не завжди мала звичний нам склад, спочатку вона обмежувалась 20 літерами. Такі літери як q, u, z були відсутні: останні дві з'явилися значно пізніше, уже в I ст. до н.е. як запозичення з грецької мови для транслітерації відповідних звуків. Це свідчить про те, що перші спроби адаптації письма германцями відбувалися на базі ще меншого графічного інвентарю. Скриптори, що записували давньогерманські мови, стикалися з дилемою: одна й та сама літера u мала передавати і голосний [u], і приголосний [v/ w], а літера i – голосний [i] та сонант [j]. Розрізнення цих знаків як окремих фонетичних одиниць відбулося набагато пізніше, ніж почалася християнізація германського ареалу, що пояснює значну плутанину в ранніх манускриптах. Остаточний поділ цих звуків та голосні та приголосні закріпився лише у період книгодрукування. До цього їхні функції залежали від позиції у слові, а це означало, що читач мав самотійно ідентифікувати звук. Цікавим аспектом є історія появи літери w, якої спочатку взагалі не існувало в латинському алфавіті. Вона виникла як технічне рішення для передачі специфічного германського звука [w] шляхом подвоєння v чи u. До появи цієї літери часто використовували рунічний знак в'юн (p — wynn). Оскільки класична латинська абетка не мала відповідників для специфічних германських фонем [ø] та [w], переписувачі давньоанглійських текстів вдавалися до запозичень із національного письма. Зокрема, для позначення глухого міжзубного приголосного використовували рунічний знак þ (thorn), що дозволяло точно передавати фонологічні особливості мови, недоступні для стандартної латиниці. Графічна система того часу характеризувалася багатозначністю окремих літер. Наприклад, графема c використовувалася для позначення як веллярного [k], так і палатального [ç] (залежно від наступного голосного). Літера f була універсальним знаком для лабіо-дентальних фрикативів: вона могла передавати як глухий [f], так і його глухий алофон [v]

залежно від позиції у слові. У пам'ятках давньоверхньонімецької мови спостерігається значна нестабільність у передачі міжзубного дзвінкого голосного [d]. Для його фіксації переписувачі використовували різні графічні засоби: диграфи th чи dh, а згодом літеру d. Така розбіжність у написанні була наслідком відсутності єдиного орфографічного стандарту та поступової еволюції звукової системи мови. Для фіксації задньоязикового спіранта [χ] у давньоверхньонімецькій писемності використовували кілька графічних рішень: диграфи hh (для позначення посиленої артикуляції у середній позиції), ch (універсальний спосіб передачі звука, який закріпився в сучасній орфографії) і букву h. Процес рецепції латинської графіки германськими народами не був механічним копіюванням. Кожна етнічна група адаптувала абетку до унікальних потреб власної фонетичної системи, вносячи специфічні модифікації: від запозичення рунічних знаків до створення унікальних диграфів та лігатур. Саме цей творчий процес став фундаментом для формування сучасних національних стандартів правопису германських мов. Скриптори не лише комбінували наявні латинські літери у диграфи та лігатури (æ ash), а й модифікували їх за допомогою діакритики (наприклад, пунктовані руни).

У давньогерманській писемності спостерігалася значна хаотичність у розмежуванні лексем та застосуванні пунктуаційних елементів. Як правило, давні германці не фіксували на письмі різницю між короткими та довгими голосними. Давньогерманська писемність характеризувалася активним використанням стенографічних прийомів. Задля економії місця на дорогому матеріалі (пергаменті) або пришвидшення процесу письма, писарі застосовували систему скорочень та ідеограм, які замінювали окремі фонемі, склади чи навіть лексеми. Найпоширенішим було вживання горизонтальної риски над символом для позначення пропущеної літери. Найчастіше так заміняли сонанти m або n. Замість написання службових частин мови повністю, використовувалися спеціальні знаки, що мали стале значення (логограми). У давньоанглійських манускриптах часто зустрічається заміна кінцевого приголосного n спеціального рискою над голосною (замість займенника *ġām* тим писали *ġā*). Крім того, замість

повнозвучного сполучника and (i) зазвичай ставили символ γ (так званий тиронів знак), який виконував роль сучасного амперсанда (початково це з'єднання латинських літер e та t – et, що означало i).

Історія латинської писемності бере свій початок від так званого **капітального письма**. Якщо поглянути на тогочасні тексти, можна помітити дивовижну схожість: візуально ці літери майже не відрізняються від тих великих латинських літер, якими ми користуємося сьогодні. Розвиток графіки у III-IV ст. призвів до появи так званого **унціала** (scriptura uncialis). Це був спеціальний книжковий стиль, де символи набули м'якших та кругліших форм. Цікаво, що саме в цьому письмі вже вгадуються риси сучасних малих літер латинського алфавіту. Поява цієї графічної системи тісно пов'язана з поширенням пергаменту, раніше тексти фіксували на воскових табличках або папірусі. Ще раніше сформувалися варіації латинського курсиву – спрощеного письма, призначеного для щоденних потреб. Його використовували там, де пріоритетом була швидкість та низька вартість створення запису: у приватному листуванні, тогочасній бюрократії чи побутових нотатках.

Шляхом спрощення унціального письма під впливом скоропису у VI ст. було вироблено новий тип графіки – **напівунціал** (semiuncialis), який став зручним стандартом для переписування манускриптів. Наступним етапом розвитку стало зближення напівунціалу з елементами курсивного письма, в результаті чого виник **мінускул** (minusculis). Його головна особливість – графеми, що за своєю структурою майже ідентичні сучасним малим латинським літерам. Основний масив ранніх германських писемних пам'яток представлений саме мінускульним письмом. Серед розмаїття локальних почерків особливе значення мають острівне (інсулярне) та континентальне письмо. Генезис інсулярного письма пов'язаний з Ірландією, де на базі напівунціала виникла унціальна традиція, що пізніше була експортована місіонерами до Британії. Інсулярне письмо згодом суттєво вплинуло на формування англосаксонського письма.

В кінці VIII – на початку IX ст. у Франкській державі на основі варіантів латинської абетки був створений новий алфавіт з меншими за розмірами літерами, який назвали «*каролінгськими мінускулами*» (лат. *minusculus* ‘менший’) [Голубенко, 15], яким користувалися аж до XII ст. Розвиток мінускула відбувався через множинність його варіантів, які забезпечували потреби книгописання та канцелярії аж до Пізнього Середньовіччя. Навіть після XIII ст. елементи цієї графіки продовжували впливати на письмову традицію.

Приблизно в XII ст. на основі латинського алфавіту виник новий тип письма – гострокутне письмо, яким спочатку користувалися переважно монахи, названий за аналогією з поняттям готи як варвари, оскільки в епоху Відродження все, що було пов’язане з гострокутними формами, які тягнуться до Бога, до неба, відкидалось як вороже, варварське. У XIV ст. це письмо отримало своє продовження у іншому шрифті – *фрактура* (нім. *Fraktura* – перелом), яке вперше було зафіксоване у канцелярських записах у Празі, але у якості друкарського шрифту використовується із XVI ст. Фрактура надовго затрималась у Німеччині, де нею писали у школі та приватному листуванні аж до 1945 року.

У XVI ст. каролінзьке мінускульне письмо відродилось в Італії у формі друкарського шрифту під назвою «*антиква*», це кругле письмо на відміну від гострокутного готичного. До кінця століття антиква поширюється у країнах Західної Європи у декількох варіантах.

Фундамент англосаксонської поезії складають пам’ятки різних діалектних груп:

- нортумбрійський ареал – «Гімн Кедмона» (VIII ст.) та «Передсмертна пісня Беди» (IX ст.);

- уессекський діалект – масштабна перекладацька діяльність короля Альфреда («Обов’язки пастиря» Григорія I, праці Боеція та Беди Поважного). Сюди ж відноситься «Англосаксонська хроніка», а також повчальна проза абата Ельфріка та єпископа Вульфстана (XI ст.);

- мерсійський та кентський записи – переклади Псалтиря та релігійна література;

- епічна поема «Беовульф», що розповідає про протистояння героя надприродним силам.

Німецькомовні пам'ятки демонструють широку діалектну палітру:

- ранні пам'ятки та переклади – латинсько-німецький глосарій «Аброганс» (VIII ст.), «Давньоверхньонімецький Ісидор» (VIII ст.) та праці Ноткера Губатого (X-XI ст., алеманська говірка);

- героїчний та релігійний епос – «Пісня про Гільдебранта» (IX ст., суміш діалектів), алітераційна поема про кінець світу «Муспіллі» (баварський діалект), а також віршоване «Євангеліє від Отфріда»;

- історико-юридичні та магічні тексти – «Стразбурзькі клятви» (IX ст., рейскофранкський діалект), «Пісня про Людвіга», а також «Марзебурзькі заклинання» та «Старший фізіолог».

4.4. Характеристика латинського письма у північногерманських мовах

Впровадження латинського алфавіту не було простою заміною рун, а складним процесом адаптації латинської графіки до специфічної фонетики північногерманських діалектів. Латинське письмо прийшло в Скандинавію разом із християнством, проте воно тривалий час співіснувало з рунічним письмом: руни залишилися для епіграфіки (надгробні плити, зброя), латиниця використовувалася для манускриптів (закони, церковні статuti). Латинський алфавіт був недостатнім для передачі вокалізму давньоскандинавських мов, що призвело до появи нових графічних рішень (діакритичні знаки – риски та крапки над голосними для позначення довготи або якості звуку, лігатури – об'єднання літер æ, œ, запозичення з англосаксонського письма þ, ð. У Скандинавії використовували каролінгський мінукул та острівне письмо.

Вперше скандинави відкрили для себе латинське письмо під час походу вікінгів, зокрема при набігах на Англію. Поширення латини було лише першим етапом латинізації скандинавських мов, це був тривалий процес. Вікінги стикалися з латинським манускриптами в англійських та ірландських монастирях, але сприймали їх як предмет розкоші та магічні артефакти.

Латинський алфавіт поширюється у скандинавських країнах з приходом християнства (для Норвегії та Ісландії – XI ст., Данії та Швеції – XII ст.), хоча перші норвезькі та ісландські записи латинським алфавітом у формі земельних книг, законів чи релігійних творів датовані серединою XII ст.

До видатних зразків скандинавських творів латинською мовою належать:

- найдавніші фрагменти давньоісландських та давньонорвезьких рукописів датуються другою половиною XII ст. (Рейк'явікська книга);

- «Перший граматичний трактат» (XII ст.) – перший європейський фонологічний аналіз мови написаний невідомим автором, в ньому вперше застосовано принцип мінімальних пар, автор ввів використання акута, виокремив назальні звуки;

- «Старша Едда»;

- Сконське право (кінець XIII ст., пунктовані руни) – данський рукопис;

- «Королівське зеркало» та «Сага про Дідріка Бернського» (XIII ст.) – давньонорвезькі пам'ятки;

- Вестготське право (середина XIII ст.), Укладення короля Магнуса Ерікссона – давньошведська мова.

4.5. Готське письмо

Про східногерманські мови ми можемо судити лише з письмових пам'яток, антропонімів, топонімів. Не залишилось жодних слідів на мові вандалів, бургундів, бастарнів та інших східногерманських племен. Порівнюючи фрагменти цих мов з письмовими фактами готської мови за допомогою порівняльно-історичних чи типологічних досліджень лінгвісти встановили певні закономірності східногерманських мов. Тексти готською мовою – це найархаїчніший матеріал германської групи мов, наприклад було виявлено тенденцію до звуження голосних звуків. Єдина східногерманська мова, яку вдалось дослідити на основі письмових пам'яток – це готська, і загалом готські писемні пам'ятки є одними з найдавніших свідчень про германські мови загалом. Факти східногерманських мов, зокрема готської, часто слугують відправною

точкою при дослідженні германських мов. На дані готської мови опираються такі елементи порівняльно-історичного методу як реконструкція, встановлення відносної хронології та визначення ареалу мовних явищ.

Витоки готської писемної традиції датуються IV ст., коли вестготські племена розселилися в Мезії та Дакії. Проте свого апогею воно досягло пізніше – у період функціонування Остготської держави на італійських землях, хоча цей етап культурного піднесення готів був короточасним. У IV ст. готи прийняли одну із форм християнства – аріанство. Існує версія, що християнство було прийняте спочатку вестготами як подяка імператору Валенту від готського вождя Фритигерна за допомогу у боротьбі проти його суперника, іншого готського вождя Атанариха. Першим готським християнським проповідником став єпископ Вульфїла. Для поширення нової релігії він створив готське письмо, беручи за основу грецький унціальний алфавіт – маюскул, 19 грецьких літер, до якого було додано 6 латинських літер – h, j, r, s, f, q та 2 руни (u, f), і зумів перекласти готською мовою священне писання, хоча сам оригінал перекладу не зберігся. У маюскулі всі літери круглі, вписуються між двома паралельними лініями, не виступаючи за них. Практичні усі готські тексти (крім рунічних написів) написані готським алфавітом (27 знаків, які вживалися навіть замість цифр, тільки koppa (90) та sampi (900) позначали лише цифри

Готський алфавіт

1	a	aza	10	i	iiz	100	r	reda
2	b	bercna	20	k	chozma	200	s	sygil
3	g	genna	30	l	laaz	300	t	tuz
4	d	daaz	40	m	manna	400	w	uuinna
5	e	eyz	50	n	noiez	500	f	fe
6	q	quertra	60	j	gaaz	600	x	enguz
7	z	ezec	70	u	uraz	700	w	uuaer
8	h	haal	80	p	pertra	800	o	utal
9	þ	thyth (thorn)	90		koppa	900		sampi

Вплив грецької традиції виявляється також у способі передачі деяких звуків, наприклад звук [i] передається, як у грецькому письмі, через диграф *ei*. Разом з тим в готському письмі знаходять впливи й інших, негрецьких традицій. Цікаво, що назви окремих готських літер пов'язані з назвами відповідних рунічних знаків, наприклад літера **f** зветься *fe*, **i** – *iiz*, **b** – *bercna* тощо. [Жлуктенко, 48]. Існує припущення, що готський алфавіт Вульфїли був фонематичний, тобто відображав фонемний склад готської мови того часу.

Готам приписують два рунічні написи: а) на персні та нашійній прикрасі з П'єтроаси (Румунія) (IV ст.) – напис звучить як «спадщина готів священна» і б) на вістрі списа (III ст.), знайденого в районі Ковеля [Жлуктенко, 54].

Однією з важливих пам'яток готською мовою є текст готської Біблії, перекладений з грецької найімовірніше єпископом Вульфїлою (IV ст.). Ця праця була головним інструментом збереження готської ідентичності серед римлян. Цією Біблією послуговувалися не лише готи, а й інші германські племена, як от вестготи, що проживали в Іспанії, остготи – в Італії, вандали з Північної Африки, гепіди, ругії тощо. Мова цього твору не є гомогенною, між перекладами Євангелія та Апостольських послань виявлено певні розбіжності: різний рівень адаптації до готської граматики, відмінності у трактуванні першоджерел, використання синонімів на позначення одного поняття, латинські глоси у текстах Послань. Побутує думка, що Євангеліє та Послання перекладені у різні часи (з різницею у 2 століття), тому можуть бути такі розбіжності. Сам оригінал не зберігся, але дійшов до науковців у пізніших списках, зроблених вестготами при правлінні Теодоріка (V-VI ст.), а саме:

Срібний кодекс (Codex argenteus), основне джерело вивчення готської мови, маніфест державної величі остготів, V-поч. VI ст., написаний на пергаменті, пофарбованому тирським пурпуром, срібними (основний текст) і золотими літерами (перші три рядки кожного Євангелія та початки розділів). Пурпурний пергамент свідчив про високий статус замовника праці (король остготів Теодоріх). Дійшло з нього 187 аркушів (було спочатку 330) з уривками з чотирьох Євангелій. На кожній сторінці внизу розміщені арки з іменами

євангелістів (канонічні таблиці Евсевія – своєрідна система посилань). Текст написаний маюскульним шрифтом, розробленим Вульффілою. Граматичною особливістю є використання форми двоїни, були створені терміни для теологічних понять, які до того в германських мовах не існували, збережений готський порядок слів. Текст записаний суцільним письмом, без пробілів між словами.

Припускають, що він був зроблений в одному з монастирів північної Італії, очевидно у місті Равенна – столиця Вестготського королівства [Жлуктенко, 54]. Рукопис на певний час зник з поля зору, знайшли його лише в середині XVI ст. в Німеччині. У 1648 році шведська армія захопила Прагу, де в той час знаходився рукопис, і забрала його як трофей. Цей рукопис було вперше опубліковано в 1665 р. У 1669 р. він потрапив до рук графа Магнуса Габріеля Делагарді і він подарував його Упсальському університету, де він і досі зберігається.

Каролінзький кодекс (Codex Carolinus) (V ст.) – це білінгва, тобто двомовний рукопис (готською і латинською мовами) на 4 листах, який відображає текст «Послання до римлян».

Codex Carolinus – це палімпсест, містить Послання до римлян, поверх нього нанесений твір Ісидора Севільського. Зберігається в бібліотеці герцога Августа в Німеччині.

Амброзіанські кодекси (Codices Ambrosiani) – це палімпсест VII ст. Це кілька рукописів, що зберігаються в Мілані в Амброзіанській бібліотеці. Рукопис створений в Остготському королівстві в Італії, але у VII–IX їх перевезли у монастир Боббіо. Структура Амброзіанських кодексів:

- Рукописи А (192 аркуші) та В (154 аркуші) містять майже всі Послання Павла та готський календар з назвами місяців та вказує дати народних святкувань, серед яких готи згадують як загальноцерковних святих, так і власних готських мучеників;

- Рукопис С (2 аркуші) містить уривки Євангелія від Матвія;

- Рукопис D (3 аркуші) містить уривки з книги Неемії;

- Рукопис Е (8 аркушів) містить готський коментар Євангеліє від Іоанна, де цитати з Послання чергуються з поясненнями автора, 3 аркуші зберігаються в Римі, 5 в Мілані. Це палімпсест, поверх якого записані Канони Єсевійські. Ця частина унікальна тим, що виявляє відмінний від грецького синтаксис.

У текстах містяться Послання апостола Павла, уривки з Євангелія від Матвія, а також уривки зі Старого Завіту. [Жлуктенко, 54]

Гісенський уривок, знайдений в Єгипті у 1907 році, зберігається в Гісенській бібліотеці. Містить фрагменти Євангеліє від Луки [Жлуктенко, 54]. Припускають, що цю пам'ятку залишили готські найманці, які були в Африці при виконанні воєнного обов'язку. Текст є білінгвою (латинська і готська мова), написаний унціалом, датується V – поч. VI ст.

Збереглося також декілька дрібніших пам'яток готською мовою:

- *Алкуїновий рукопис* IX–X ст. з алфавітом, в якому подані назви літер та їхнє числове значення, окремими готськими глосами до латинських текстів, ця праця написана у той період, коли готської мови вже не існувало як такої, авторство приписують Алкуїну Йоркському часів Карла Великого, зберігається у Відні;

- *Неаполітанська та Арретинська грамоти* – це купчі на папірусі з Італії із V-VI ст., які стосуються продажу майна церкві, написані латиною, але містять підписи свідків готською мовою. Це свідчить про те, що писемна готська мова функціонувала за межами церкви.

Готська культура базувалася на багатій фольклорній спадщині, героїчному епосі та усних юридичних кодексах. Ці автентичні твори не дійшли до нас у письмовому вигляді, однак їхні фрагменти простежуються в пізніших епічних традиціях і правових нормах інших германських народів. Це свідчить про існування розвиненої літературної мови, лише частково відображеної в існуючих джерелах, більшість із них є не власними творами, а перекладами з грецької текстів теологічного характеру.

Вчені встановили наявність суттєвих розбіжностей між перекладами Євангелій та апостольських послань. Вони стосуються насамперед лексичного

складу, синтаксичних конструкцій, а також підходів до трактування грецького тексту-першоджерела. Окрім того, у версії послань простежується запозичення, зумовлене впливом латинської мови.

А. Мейє вважав, що виняткова уніфікованість готських текстів є результатом діяльності однієї людини (Вульфїли), яка на базі певного наріччя свідомо створила літературну норму в конкретний історичний момент. Ця наддіалектна форма функціонувала впродовж тривалого часу на великій території, завдяки чому відбулося нівелювання місцевих діалектних відмінностей.

Питання для самоконтролю

1. Чому в графіці старших рун повністю відсутні горизонтальні лінії та заокруглення?
2. Які існують версії виникнення футарку?
3. Які структурні та функціональні зміни відбулися при переході від старших рун до молодших у скандинавській традиції?
4. Що таке «дальські руни» та «пунктовані руни»?
5. З якими основними фонологічними та графічними труднощами зіткнулися германські скриптори при адаптації латинського алфавіту?
6. Що таке глоси та стенографічні прийоми (логограми)?
7. Яка пам'ятка вважається першим у Європі фонологічним аналізом мови?
8. Які графічні системи та джерела використав єпископ Вульфїла для створення готського алфавіту?
9. Які унікальні художні та лінгвістичні характеристики Срібного кодексу?
10. Охарактеризуйте Амброзіанські кодекси (Codices Ambrosiani) та Гісенський уривок.

5. ЗАХІДНОГЕРМАНСЬКІ МОВИ

5.1. Виникнення, розвиток та класифікація германських мов

Історична батьківщина германських етносів у 1200-800 р.р. до н.е. була зосереджена на Скандинавському та Ютландському півостровах, а також на балтійському узбережжі. Подальша експансія відбувалася поетапно. Спершу відокремилася західногерманська гілка і до III ст. до н.е. зайняла місце поблизу річок Рейн, Одер та Ельба. У II-I ст. до н.е. у районі між Одером та Віслою сформувалася східногерманська група. Представники північногерманської гілки залишилися в межах свого первісного ареалу проживання.

Західну частину території, заселеної індоєвропейцями, визначала група діалектів, яка згодом отримала назву *західний ареал індоєвропейської мови-основи*, на основі якої виникла мовна єдність, яка в майбутньому утворила базу для *германських мов*. Такі свідчення знаходимо зокрема у творі «Германія» авторства Тацита. Така єдність поки що нечітких діалектів почала формуватися в окрему групу і отримала назву епохи *протогерманської* чи *прагерманської* мови. Фактичних підтверджень її існування немає, по факту це гіпотетично реконструйована мова, яка лягла в основу розвитку германських діалектів. Ф. Клуге та низка інших дослідників заперечують існування цього періоду, оскільки вважають його суто гіпотетичним, бездоказовим, оскільки вона не засвідчена жодними писемним пам'ятками [Kluge, 8]. Незважаючи на це науковці виокремлюють характеристики, які суттєво вирізняли в цей період германські мови від індоєвропейської, зокрема перший пересув приголосних, зникнення типового для індоєвропейської мови вільного наголосу, урізноманітнення фонетичної системи та системи флексій.

Наступний період розвитку германських мов ще зберігав головні риси індоєвропейської мови-основи, але в той же час формував окремі германські особливості, що закладали підвалини майбутніх германських мов і стали базою для їхнього окремого розвитку в майбутньому. Такий період дехто з дослідників називає *спільногерманським*, хоча германські племена, які формували в той час германську мовну єдність, значно різнилися своєю культурою, побутом і

відповідно мовними особливостями. Незважаючи на це спільногерманський період охоплює всі наявні в той час германські діалекти. Лексико-граматичні особливості цього періоду зародження германських мов можна простежити на основі зафіксованих в пам'ятках топонімах та антропонімах.

Ю.О. Жлуктенко вирізняє загалом 2 періоди відокремлення спільногерманської мови від індоєвропейської:

Ранньогерманський – від епохи виокремлення з західного індоєвропейського ареалу до стабілізації спільногерманської мови. Для цього часу властиве збереження тих мовних рис, які характеризують індоєвропейську мову-основу (наприклад, рухомий музичний наголос, відсутність пересуву приголосних). В цей період германські племена знаходилися в тісному контакті з племенами, які згодом утворили балтійську групу. Спостерігається багато спільних рис між індоєвропейською мовою-основою та початками германської мовної єдності.

Пізньюгерманський – від стабілізації спільногерманської мови до її розпаду на окремі групи германських діалектів. Відмітною рисою цього періоду є наявність певних фонетичних, лексичних та граматичних характеристик, які вирізняють германську групу мов (наприклад, динамічний фіксований наголос на першому складі, пересув приголосних) та спричиняють її членування. У цей період германці були сусідами італійських народностей [Жлуктенко, 33-34].

В. Левицький наводить приблизні хронологічні межі виокремлення та становлення германських мов:

- прагерманський період: до 1500-1000 рр. до н.е.;
- ранньогерманський: до 500 р. до н.е.;
- пізньюгерманський: 500 р. до н.е.-початок н.е.;
- спільногерманський: I ст. н.е.- поч. III ст. н.е.;
- давньогерманські мови: III ст. н.е.- X ст. н.е [Левицький, 36-37].

В. Шмідт вважає, що остаточне формування окремих германських мов завершилось на початку III ст. н.е., коли відмінності між окремими мовами стали настільки очевидними, що їх не можна було більше сприймати як одну мовну спільноту [Schmidt, 44]. Це підтверджується історичним фактом Великого

переселення народів, що сприяв територіальному розмежування германських племен.

Германські мови поділяються на три групи: східну, західну й північну.

До **західногерманського** мовного ареалу належать сучасні англійська, німецька, нідерландська, фризська, африкаанс, ідиш, фламандська (діалектний масив Бельгії). Часто окремого статусу надають люксембурзькій мові. Базою для їхнього виникнення стали такі діалектні групи:

- інгвеонські:

давньоанглійська – говірки англів, саксів, ютів, які в V ст. колонізували Британські острови;

давньофризська – мова фризів;

давньосаксонська або нижньонімецька.

- іствеонські:

давньонідерландська – злиття нижньофранкських, саксонських та фризських діалектів;

давньоверхньонімецька – верхньо- та середньофранкські говірки та окремі ермінонські діалекти, таке злиття відбулося після того, як племена ермінонів (свеви, лангобарди, алемани тощо), мігруючи з Приельб'я на південь, увійшли до складу Франкської держави та асимілювалися з франками, баварами та континентальними саксами.

На пізніших етапах історичного розвитку на основі нідерландської мови розвинулася африкаанс, а середньонімецькі діалекти стали лінгвістичним підґрунтям для мови ідиш.

Сучасна **північногерманська** група складається з двох гілок, її першоосновою до VII ст. була єдина давньопівнічна мова :

- західноскандинавська (норвезька, ісландська та фарерська мова), у період кін. IX-поч. X ст. носії південно-західних діалектів цієї групи заселили Фарерські острови та Ісландію, що дало поштовх до утворення нових мов;

- східноскандинавська (шведська та данська мови), протягом V-VI ст. дани заселили територію півострова Ютландія.

До **східногерманських мов** належать готська, бастарнська, вандалська, бургундська, скірска, герульська, гепідська, ругійська тощо. Ці мови вважаються мертвими, найдовше протрималась готська мова, її кримський діалект фіксували аж до XVI ст. Зникнення східногерманської мовної гілки припало на раннє Середньовіччя. Це стало наслідком асиміляції їхніх носіїв народами-завойовниками, які витіснили або поглинули місцеве населення. Однією з важливих пам'яток готською мовою є текст готської Біблії, перекладений з грецької найімовірніше єпископом Вульфілою (IV ст.).

5.2. Нижньонімецька мова

Давньосаксонська або нижньонімецька мова – діалект інгвеонського племені саксів, які в силу історичних обставин не заснували окремої держави та не утворили окремої нації. В результаті війн з Карлом Великим 772-804 років сакси потрапили під вплив Франкського королівства та зазнали християнізації. У 852 році в межах королівства було утворено Саксонське герцогство, а в 919 році герцог Генріх I був обраний німецьким королем. В історії саксонської (нижньонімецької) мови виділяють три періоди – давньосаксонський (до XIII ст.), середньоніжньонімецький (XIII-XVI ст.) та новоніжньонімецький (з XVI ст.).

Давньосаксонською говорили сакси, що жили на території між Північним морем та Гарцом і між Ельбою та Рейном. Літературних пам'яток давньосаксонською залишилось небагато, переважно це література релігійного змісту IX-XII ст. Найвизначнішою з них є Євангельська гармонія «Heliand» – написана алітераційним віршем близько 830 року невідомого авторства, основна тема – опис життя Христа, інкорпорація нової релігії у германський героїчний епос. Іншим значним твором є «Genesis» – Біблійні легенди про утворення світу. Обидва твори зазнали давньоверхньонімецького та давньоанглійського впливу. Також були виявлені церковні грамоти, формули благословіння тощо. Давньосаксонська мова не зазнала другого пересуву приголосних. Характерною особливістю є також випадіння носового перед щілинним: д.сакс. ūs – д.в.н. uns.

Середньоніжньонімецький період. У XIII ст. вихідці з Нідерландів переселялися у північну частину Німеччини, тому давньосаксонська мова зазнає впливу нижньофранкських діалектів. Таким чином утворилася нижньонімецька мова. Цьому сприяв також рух *Drang nach Osten*, який проводили саксонські герцоги на слов'янській та прибалтійській території. Незабаром виникли герцогства Бранденбург, Мекленбург та ін., в які поселялись вихідці із Вестфалії, Нижньої Саксонії, Нідерландів. Укріпленню середньоніжньонімецької мови сприяла діяльність Ганзи – торговельно-політичного об'єднання північно-німецьких міст із центром у місті Любек. Любецький діалект став основою середньоніжньонімецької усної та писемної мови. Це сприяло витісненню у XIV-XV ст. латини з офіційного вжитку.

Письмові пам'ятки середньоніжньонімецького періоду це переважно сатирична міська література, цехові устами, міські хроніки та книги, канцелярські документи. Відомі також юридичні пам'ятки, як от «Саксонське зеркало» (1233) – німецьке право, переклад з латинської юриста Ейке фон Репкове та Отоніанське право (1227) – поєднання германського звичаєвого права, римського права та християнських норм. Щодо художніх творів, то найперше слід згадати тваринний епос про Рейнеке Лиса (1498) – по суті це сатиричний твір, спрямований на висміювання духовенства, князів та феодалів. Важливим є також твір про напівлегендарну постать Тіля Уленшпігеля кінця XV ст.

Із остаточним занепадом Ганзейського союзу у XVII ст. нижньонімецька значно втрачає свої позиції і стає поступово частиною загального німецькомовного простору. З XVII ст. з початком **новоніжньонімецького** періоду статус і роль нижньонімецької мови значно занепали. Загалом вона функціонує у якості діалекту і зазнає подальшого членування, поділяючись на західноніжньонімецьку (остфальський, вестфальський, шлезвізький, нижньосаксонський, гольштейнський діалект) та східноніжньонімецьку (східнопомеранський, північно-, південномекленбурзький та середньобранденбурзький діалект).

У XVIII-XIX ст. завдяки діяльності поетів Фріца Рейтера та Клауса Грота складається літературна нижньонімецька мова. Перша половина XX ст. має уже вироблені єдині правописні норми нижньонімецької мови, найбільше до розвитку цього варіанту німецької мови спричинилося місто Шверін, де розвивається театр, фольклор. Існує так звана лінія Бенрата – ізоглоса, яка умовно розділяє нижньо- та верхньонімецьку мову. На сьогодні найважливішими осередками нижньонімецької є округи Росток, Потсдам, Нижня Саксонія, Франкфурт на Одері, Вестфалія, Нейбранденбург, Шлезвіг-Гольштейн, Шверін тощо. Частково нижньонімецька поширена у США, Канаді, Данії, Польщі, Румунії, Словаччині тощо.

До сьогодні немає єдиної думки щодо статусу нижньонімецької, тобто вважати її діалектом німецької мови чи окремою мовою. Особливими інгвеонськими рисами у фонетиці нижньонімецької є наступні: 1) збереження вузьких довгих звуків: н.н.н. *Huus* – н.в.н. *Haus*; 2) збереження [s] у групах перед приголосними l, m, n, w, p, t замість [ʃ]: н.н.н. *Swester* сестра – н.в.н. *Schwester*, н.н.н. *Steen* камінь – н.в.н. *Stein*, н.н.н. *Smit* коваль – н.в.н. *Schmied*, н.н.н. *Snee* сніг – н.в.н. *Schnee*, н.н.н. *slafen* спати – н.в.н. *schlafen*; 3) збереження ss замість hs: н.н.н. *wassen* рости – н.в.н. *wachsen*, н.н.н. *Oß* віл – н.в.н. *Ochse* [Жлуктенко, 142]; 4) випадіння n, l, r та подвоєння наступного приголосного: н.н.н. *anners* інший – н.в.н. *anders*, н.н.н. *Feller* поля – н.в.н. *Felder*.

Існує низка відмінностей також у граматичній будові нижньонімецької, зокрема звертає на себе увагу єдина форма множини усіх осіб у теперішньому часі. Дієприкметник II не має префікса *ge-*. Для граматики типово часте вживання дієслова *doon* робити (н.в.н. *tun*) як допоміжного: *wat ik beden do* чого я прошу, що нагадує конструкції англійської мови [Жлуктенко, 142].

5.3. Верхньонімецька мова

Ключовим етапом для утвердження німецької народності став поділ у середині IX ст. Франкської імперії. Після відокремлення Німеччини зі складу Франкської імперії у її склад входили Франконія, Баварія, Саксонія, Швабія та

Тюрингія, з яких Франконія, Баварія, та Швабія утворюють німецьку мову. Рідну мову франків, яка була однією з германських, називали *diutisc* (перша згадка 786 року), тобто народна мова (*diot* народ). Починаючи з XI ст. цю назву застосовують до прирейнських франків та сусідніх племен, саме цим словом почали називати німецьку народність та її мову. За Якобом Гріммом історія німецької мови поділяється на три періоди: VIII-XI ст. – давньовірхньонімецька, XII-XIV ст. – середньовірхньонімецька, з XV ст. – нововірхньонімецька.

5.3.1. Давньовірхньонімецька мова

Давньовірхньонімецька мова складається з двох груп: верхня німецька (*Oberdeutsch*) на основі алеманського, баварського, південно-рейськофранкського діалектів та середня німецька (*Mitteldeutsch*) – середньофранкський, що поділявся на рипуарський і мозельський, рейнсько-франкський, тюрингський [Оксанич, 50], які характеризувалися значними внутрішніми відмінностями. Територія розповсюдження верхньонімецької мови зазнавала значної романізації.

Писемність у німецькій мові виникла як допоміжний засіб навчання латині при монастирських школах, поширення християнства та посилення торгових відносин. Базою німецького алфавіту є латинський з деякими уточненнями для німецьких звуків, але такі підлаштування були нерегулярними. Найдавнішою пам'яткою давньовірхньонімецької мови вважають твір *Abrogans* (названий за першим словом у ньому) (770), який є частиною глосів (окремі слова чи словосполучення німецькою, які пояснювали складні для розуміння латинські вислови) та словничків-глосаріїв періоду VIII ст. язичницьких часів. З приходом християнства всі язичницькі твори ретельно знищувались. Залишилось зовсім небагато пам'яток дохристиянської культури. Зразком перших епічних творів є «Пісня про Гільдебранта» (кін. VIII-поч. IX ст.), в якій розповідається про поєдинок батька та сина, які побачились після довгих років розлуки. У творі поєднані верхньо- та нижньонімецькі елементи. Зразком язичницького вірування є також «Мерзебурзькі закляття» X ст., записані у монастирі Фулда західнофранкським діалектом алітераційним віршем.

З клерикальної літератури збереглися молитви (переклади з латинської Отче наш, Символ віри алеманським, баварським та рейнськофранкським діалектом), формули сповідань, обряди хрещення [Бублик, 31]. Християнські твори поділялись на прозаїчні та поетичні. Прозаїчні твори були здебільшого перекладами авторства: 1) єпископа Ісідора Севільського – переклад латинського богословського-філософського трактату «Про католицьку віру» (кінець VIII ст.), оформлений франкським діалектом; 2) Татіана – переклад Євангелія (830 р.), зроблений східно-франкським діалектом для пропаганди християнства, очевидно у монастирі Фулда, за якістю поступається перекладу Ісідора; 3) Ноткера Лабео – переклад релігійних та класичних творів для дидактичних цілей (кінець X-початок XI ст.) алеманським діалектом, наприклад «Vom Trost der Philosophie» Боеція, «Риторика» та «Категорії» Арістотеля, «Шлюб Філології та Меркурія» Марціана Капелли, також він зібрав збірку прислів'їв та приказок, впорядкував філософські терміни, його праці містять ознаки середньовісньонімецької мови; 4) абата Віллірама – переклад збірника оповідань фантастичного характеру «Фізіолог».

Поетичні клерикальні пам'ятки цього періоду представлені такими творами: 1) Весобрунська молитва (814), написана на баварському діалекті. Вона складається з двох частин: перша – космогонічний міф на основі Біблії про створення світу, який містить деякі язичницькі уявлення, виконана алітераційним віршем, друга – сама молитва у прозовій формі; 2) позначена англосаксонським впливом та написана баварським діалектом поема «Муспіллі» (Отфрід, 830 р), яка описує страшний суд у формі віршованого переказу Євангелія із застосуванням рими; 3) Євангельська гармонія монаха Отфріда, укладена близько 860 рейнсько-франкським діалектом у формі римованої поезії; 4) римована поема «Пісня про Людвіга», основною темою якої є перемога короля Людовика III над норманським військом у битві на р. Шельді у 881 р., світсько-клерикальний твір із дидактичними елементами; 5) космогонічний твір «Мерігарто» (кін. XI ст.) містить опис Землі.

Ділова проза цього періоду розвитку німецької мови представлена «Стразбурзькими клятвами» 842 р., німецький варіант якої виконаний на рейнсько-франкському діалекті.

Хоча більшість представлених творів зазнали значного впливу латинської мови, вони виявляють відносну індивідуальність, не переймають повністю латинські форми.

Давньовірхньонімецька фонетика зазнала суттєвих змін у порівнянні із спільногерманською. Вона успадкувала від спільногерманської такі голосні: а, е, і, о, u, ī, ū та дифтонги еі, ou, іо, іu, новим є довге ā<ē: гот. *slēpan* спати – д.в.н. *slāfan*, дифтонг uo<ō: гот. *brōþar* брат – д.в.н. *bruoder*, довгий ē<ai: гот. *laisjan* вчити – д.в.н. *lēren*, довгий ō <au: гот. *hausjan* слухати – д.в.н. *hören*. Аблаут представлений головним чином у коренях сильних дієслів: *neman* – *nam* – *nātim* – *ginotan* брати. Семи класам сильних дієслів відповідають сім рядів аблауту, відмерло явище редуплікації. Крім дієслів аблаут застосовується як засіб словотвору: *hano* півень – *huon* курка, *Nibelungen* – *Karolingen*. Типовим для давньовірхньонімецької був також умлаут, який виник ще у VIII ст. у формі переходу а>е: *gast* гість одн. – *gesti* множ. Існував також зворотній умлаут (е>а) для слабких дієслів I класу: *brennen* – *branta*. Система консонантизму відображена у давньовірхньонімецькій мові з опертям на другий пересув приголосних, який ще називали верхньонімецьким. У письмових пам'ятках верхньонімецької дія другого пересуву приголосних представлена нерівномірно. Із другим пересувом приголосних пов'язане центральнонімецьке послаблення дзвінких приголосних b, d, g, що призвело до непорозумінь в орфографії у давньовірхньонімецьких пам'ятках, тому зустрічаються різні форми написання: *Godefridus* – *Gotefridus*, *dradicione* – *tradicione*, *bredigen* – *predigen*, *don* – *ton*, *gumpan* – *kumpan*. Спільними для всіх діалектів є глухі щілинні f, s, h, сонорні n, m, r, l та напівголосні j і w. Слід згадати також так зване «граматичне чергування» приголосних у сильних дієсловах в інфінітиві та у 3 ос. множ. минулого часу: d – t: *snīdan* пізати – *snitun*, f – b: *heffen* підіймати – *huobun*, h – g: *ziohan* тягти – *zugun*, s – r: *wesan* бути – *warun*.

За граматичною будовою давньоверхньонімецька мова – це абсолютно флективна мова, що пояснюється повнозвучністю ненаголошених прикінцевих голосних та суфіксів. Однак поступово відбувається редукція ненаголошених голосних до слабкого [ə], що завершився у середньоверхньонімецький період, що призводить до збігів відмінкових та особових закінчень. Такий стан справ повністю змінює систему відмінювання, зокрема відпадає потреба у поділі іменників за основами, зникає поділ слабких дієслів на окремі класи. Давньоверхньонімецькі дієслова мають категорію особи, числа, часу, стану, виду та способу, вони містять особові та безособові форми, дієслівна парадигма складається із сильних, слабких, неправильних та претерито-презентних дієслів та має дві часові форми – презенс і претерит. Іменники мають три граматичні роди, інколи відбувається коливання у приналежності слова до чоловічого чи жіночого роду. До X ст. існує п'ять відмінків, але потім інструменталіс замінено на давальний відмінок з прийменниками. У IX ст. із вказівного займенника починає розвиватися означений артикль *der, diu, daz*.

У синтаксичній будові також є низка особливостей: поряд із двоскладовими існують також односкладові речення, немає чіткого порядку слів, прийменникові конструкції тільки починають розвиватись, можливе подвійне заперечення, частка *ni* може навіть зливатись із дієсловом, інфінітив має незмінну та змінну форми. Кількість видів складного речення незначна, вони можуть бути як сполучниковими, так і безсполучниковими, існує доволі розгалужена система сполучників. У синтаксисі помітний значний вплив латинської мови.

Більшість словникового складу верхньонімецька успадкувала від спільногерманської мови (людина, її базові дії, кольори, природа тощо). У цей період виникають деякі іменні суфікси, як от *-heit* (що означав особу), *-scaf(t)* (форма), *-tuom* (стан), прикметникові – це *-līh* (тіло), *-bāri* (що надає, приносить), *-sam* (такий самий), *-haft* (пов'язаний з), які використовувались переважно для побудови абстрактних понять. Найбільше запозичень цього періоду припадає на латинізми, які стосуються церковної сфери: *klōstar*, *munih*, *krūzi*, *scuola*.

5.3.2. Середньовісньонімецький період

В XII-XIV ст. територія від Рейну до Ельби зазнавала великої роздробленості, тодішня держава мала шарувату структуру. Це час розвиненого феодалізму з чітким протиставленням соціальних станів (феодальна знать → лицарство → бюргерство → селянство) навіть у плані культури. Середньовісньонімецька мова цього періоду існує у вигляді низки діалектів, але їх спільні риси дають підстави об'єднати їх у єдину мову. В. В. Левицький наголошує, що усі середньовісньонімецькі діалекти розподілені на:

1) верхньонімецькі (Oberdeutsch) або південнонімецькі – алеманський, баварський, східнофранкський, південнофранкський.

2) середньонімецькі (Mitteldeutsch) розподілені на дві підгрупи: західносередньофранкську (середньофранкський і рейнськофранкський) та східносередньофранкську (тюрингський, верхньосаксонський, сілезький з лужським та верхньопруський) [Левицький, с. 125].

Основними жанровими формами у середньовісньонімецький період був героїчний епос, куртуазний епос, любовна лірика лицарства чи міннезанг, шпільманський епос (з казковими мотивами та східними елементами), поетична сатира тощо. Традиційний алітераційний вірш змінюється римованою строфікою. Основними пам'ятками героїчного епосу цього періоду є:

- «Пісня про Нібелунгів» (поч. XIII ст.). Основним сюжетом є боротьба римлян з бургундами і розгром полководцем Аецієм бургундського королівства Гундікарія;

- «Пісня про Гудруну» (перша пол. XIII ст., Палермо), саксонсько-скандинавське сказання, відображає перехід від героїчної тематики до християнської моралі;

- цикл поем про Дітріха Бернського (казковий король з міста Берн) – два цикли, що включають героїчні та фантастичні поеми про Дітріха;

- шпільманський епос (від с.в.н. *spilman* – мандрівний співець), в якому переплелися народні, духовні, лицарські та казкові сюжети: епічні поеми «Герцог Ернст» (XII ст.) – пригоди пасинка короля Конрада II з поєднанням

східних елементів, «Король Ротер» (XII ст.) – викрадення нареченої для короля на фоні хрестових походів, «Орендель» (XII ст.) – пошуки туніки Ісуса Христа, «Сальман і Морольт» (XIII ст.) – поема із низової літератури, розповідь про двох братів. Жанр лицарського роману проник у Німеччину із Франції, фактично німецькі романи – це переробки французьких творів, а сюжети запозичені із артурівського циклу. Представниками такого жанру у середньонімецькій літературі були: Гартман фон Ауе – лицарські романи «Ерек», «Івейн», поетична новела «Бідний Генріх», поєднував лицарський ідеалізм та християнську мораль; Генріх фон Фельдеке – роман у віршах «Енеїда»; Вольфрам фон Ешенбах – лицарський роман «Парціфаль» про історію святого Граалю та його охоронця, лицаря Парціфалю, незавершена куртуазно-героїчна поема на історичному тлі «Віллегальм», в якій йдеться про боротьбу християнства проти ісламу та подружню вірність, уривки лицарського роману «Тітурель» – це фактично продовження історії Парціфалю; Готфрід Стразбурзький – незавершений ліричний куртуазний роман «Трістан та Ізольда». У творах цих авторів літературна мова уніфікована на основі південнонімецьких діалектів. Друга половина XII ст. характеризується поезією міннезингерів, особливо помітною була творчість Вальтера фон дер Фогельвайде. Міннезингери збагатили німецьку літературу того періоду як формою, так і змістом. На півдні розвивалась більш народна форма міннезангу, його представниками є лицарі Кюренберг та Дітмар фон Айст. Представниками другого, куртуазного та витонченого напрямку були Фрідріх фон Гаузен, Генріх фон Морунген, Ренмар фон Гагенау та, звичайно, Вальтер фон дер Фогельвайде.

Із занепадом феодалізму та лицарського світогляду занепадають і літературні традиції куртуазного роману та поезії міннезангу. Разом тим зростає роль міста не лише як адміністративної одиниці, але й як центру культурного розвитку, в середовищі якого набуває розповсюдження бюргерська література, яка висвітлює питання духовного та політичного життя, побуту й моралі. У XIII ст. поширення набувають дидактичні твори із соціально-критичною, інколи сатиричною направленістю проти духовенства та феодалів. Популярності

набувають байки про тварин, казки, розповіді та шванки (Штріккер, Вернер Садівник). У XIII ст. розгортається новий виток клерикальної літератури – житіє святих, проповіді (Бертольд Регенсбургський). На зміну міннезенгерів у XIV ст. приходять майстерзингери, твори яких марковані побутовим, повчальним або релігійним характером, наприклад Йоганн Саацький «Орач із Богемії».

У середньовісній німецькій період територія розповсюдження німецької мови значно розширилась. Західний кордон її розширення визначився ще у IX ст., на південному заході кордон посунувся до від р. Емс до сьогоденного австрійсько-угорського кордону. У 1170 році на землях між Ельбою та Одером засновано Мекленбурзьке герцогство, а у 1157 році – Бранденбурзьке маркграфство, на схід від р. Одер Німеччина підкорила польське Помор'я, а між Віслою та Неманом – Пруссію. Особливо ця експансія посилилась із утворенням Тевтонського ордену. В середині XIV ст. у склад Німеччини включена також Богемія (Чехія). Униз по річці Дунай (де була Східна марка) виникає майбутня Австрія. Позаяк відбувається інтенсивна германізація цих регіонів, деякі слов'янські елементи потрапляють і у німецьку мову, зокрема це стосується топонімів: *Dresden* (слов. дреждани – лісові жителі), *Rostock* (слов. росток де розтікаються ріки) та частина антропонімів (*Leibnitz*, *Lessing*).

Оскільки Німеччина XII-XIII ст. переживала період політично-адміністративної роздробленості, відмінності між діалектами були доволі суттєвими. Тож в цей період так і не сформувалась єдина наддіалектна норма літературної мови. З середини XIII ст. німецькою складають заповіти, торгові акти, ведуть міські книги. Першими на німецьку переходять канцелярії у містах на півдні країни та канцелярія короля Рудольфа Габсбургського. З XIV ст. німецька проникає у канцелярії на півночі та заході. З 1328 року на німецьку переходить імператорська канцелярія.

Фонетичні зміни у системі вокалізму обумовлені перш за все поширенням умлауту, в результаті чого система поповнюється передніми варіантами задніх голосних. Так з'являються фонemi [ɛ:], [œ], [ø:], [y], [y:]. Завершується редукція голосних у ненаголошених складах [Жлуктенко, 143]. Склад приголосних доволі

стабільний, з'являється лише одна нова фонема [ʃ]<sk/sc, на письмі передається як буквосполучення sch: с.в.н. *schif, fisch, waschen, schæne*. Для передачі звуку [v] вводиться нове позначення w<uu. З XIII ст. почався перехід [s] в [ʃ] перед l (д.в.н. *slange* змія – с.в.н. *schlange*), m (д.в.н. *smetze* біль – с.в.н. *schmerz*), n (д.в.н. *snē* сніг – с.в.н. *schne*), w (д.в.н. *swimen* плавати – с.в.н. *schwimen*), p (д.в.н. *sprechen* говорити [sp] – с.в.н. *sprechen* [ʃp]), t (д.в.н. *stechen* колоти [sp] – с.в.н. *stechen* [ʃt]), після r (д.в.н. *kirse* вишня – с.в.н. *kirsche*). Ще зберігаються довгі приголосні, хоча графічно вони не відображаються.

Як і попередній період середньовісньонімецька мова – флективна. Проте не існує відмінностей між іменниками за типами основ, що значно полегшує відмінювання. Остаточо зникає інструменталіс, натомість використовується прийменникова конструкція з *mit*. Розширюється арсенал засобів творення множини, зокрема за рахунок умлаута та суфікса -er. Граматичні категорії числа і відмінка тепер можуть виражатися за допомогою означених та неозначених артиклів. Прикметник має два типи відмінювання – сильну і слабку, але тепер воно відштовхується від артиклів. Уніфікуються засоби творення ступенів порівняння у прикметнику та прислівнику, які у цей період практично не відрізняються (*spæte* пізній і пізно). Дієслова діляться на сильні, слабкі (для всіх слабких дієслів існує єдиний дентальний суфікс) та претерито-презентні. Формуються складені часові форми минулого часу – перфект і плюсквамперфект. Також завершується формування пасивної аналітичної конструкції (*werden*+дієприкметник II). Форми умовного способу відтепер використовують умлаут як внутрішню флексію (*hülfe* допоміг би).

Двоскладність речення стає обов'язковою умовою його творення, однак не повністю впорядковане розташування членів речення, навіть головних. В якості заперечення вживається частка *ne*, яка може навіть приєднуватися до дієслова у формі постфікса. Починають чіткіше розрізнятися прості та складні речення, які поєднуються за допомогою низки сполучників.

У цей період існування німецької мови були помічені деякі розходження у південно-західній та південно-східній частині Німеччини: *ch* замість *k* (*chraft* –

kraft), р замість b (*pitten* – *bitten*). Лексичний склад поповнюється різними лексичними засобами, зокрема за рахунок переосмислення значення слів (з *edel* благородний розвинулось *adelig* дворянський). Запозичення з французької стосуються переважно побутових речей (*samit* шовк). Латинські запозичення стосуються переважно церкви та науки (*studente*). Через хрестові походи в середньовісній німецькій проникали запозичення із східних мов (*spinat, zucker*). Запозичуються також афікси – дієслівний французький суфікс *-iren* (*galopiren* скакати галопом) тощо.

5.3.3. Нововісній німецький період

XV-XVI ст. можна окреслити як період *ранньовісній німецький* – час формування єдиної німецької літературної мови, а із середини XVI ст. можемо спостерігати у літературі впорядковані фонетичні, граматичні та графічні норми. Процеси об'єднання Німеччини у єдине політичне ціле тривали довше, ніж в інших країнах Європи, тому формування єдиної національної мови затягнулося. Крім того не було єдиного політичного центру, діалект якого міг би лягти в основу національної мови. У XV ст. західна Німеччина була поділена на велику кількість невеличких феодальних володінь, через це її політична та економічна концентрація, розширення внутрішнього ринку стикалися з великими труднощами. У цих умовах дуже важливу роль в економічному, політичному та культурному житті Німеччини починають відігравати східні колонізовані землі, на яких утворюються змішані, так звані східносередньовісній діалекти [Жлуктенко, 144]. Саме вони лягли в основу наддіалектної форми німецької писемної норми, особливо із впровадженням книгодруку.

Роль латинської щораз зменшується, юридичні та установчі документи пишуться німецькою мовою. Поряд із світською розвивається клерикальна література німецькою мовою – богословські трактати, переклади священних книг, проповіді тощо. З'являються нові літературні жанри – релігійно-політичний памфлет, народна драма, агітаційна брошура, віршована сатира,

відозва, листівка [Жлуктенко, 144]. Великого значення в утвердженні національного варіанта німецької мови належить книгодрукуванню, а саме друкарська діяльність Й. Гуттенберга, що сприяло поширенню освіченості та розквіту літератури. Із XVI ст. друкарі намагаються виправляти поданий до друку матеріал, таким чином уніфікуючи орфографічні норми згідно літературної мови. Німецька витісняє латинську на периферію у науковій діяльності та шкільному викладанні.

Унормування літературної норми німецької мови багато в чому завдячує Реформації Мартіна Лютера, особливо переклад ним Біблії (1522-1534). Це не перша спроба перекладу Біблії німецькою, але саме цей переклад має низку важливих новацій: образність мови, орієнтований на пересічного читача добір лексики, актуальні словотвірні засоби, зрозумілий синтаксис, відхід від канцелярських штампів латинської. Такий переклад значно скорочував різницю між письмовою та усною німецькою мовою. Лютер популяризував східносередньонімецьку мову, за основу орфографії він обрав норми саксонської канцелярії. Крім Біблії Лютер ще видавав псалми, катехізис, трактати та проповіді. Ще одним фактором, який сприяв поширенню національної німецької мови, стала Селянська війна (1524-1525 р.р.). Нова норма німецької національної мови поширюється на всю країну, в тому числі й на північну Німеччину – одвічну територію нижньонімецької мови і її діалектів [Жлуктенко, 144].

Література XVI ст. представлена переважно міськими шванками (особливо Ганса Сакса), народними драмами, памфлетами, сатиричними творами. Особливо цікавими є народні книги про «Тіля Уленшпігеля», «Доктора Фавста» тощо. Ця література безцінним джерелом для дослідження стану мови цього періоду її розвитку.

У XVI ст. орфографія німецької мови ще не повністю сформована. Немає, наприклад, єдиного позначення африкати [ts], натомість існує безліч варіантів її написання, як от tz, zc, cz, tzc, ще зустрічається h після t (theil, rath), для двох ss з'являється буква ß, з грецької мови запозичено у. Також в обіг введено багато розділових знаків. У ранньонововірхньонімецький період у східносередньому

діалекті є низка фонетичних змін: 1) подовження голосних у відкритому складі та їх вкорочення у закритому [na:me], [tak]; 2) виникнення дифтонгів ei, au, eu/äu (*mein, haus, leute*); 3) монофтонгізація вузьких дифтонгів; 4) використання африкати pf (*apfel*); 5) одзвінчення s на початку слова перед голосним (*silber срібло*) та в інтервокальній позиції (*lesen*) та після m (*amsel дрізд*) та n (*hansa*). Умлаут використовується при відмінюванні сильних дієслів (*er fährt він їде*), на письмі після голосного зберігається h, який є ознакою довготи голосного (*schuh*). Кількість основних форм дієслів зменшилась із чотирьох до трьох за рахунок збігу форм однини та множини у претериті. Також з'являються форми майбутнього часу футурум I та II із дієсловом *werden* та інфінітивом. Закріплюється позиція головних членів речення та використання рамкової конструкції. Заперечення здійснюється до допомогою частки *nicht*. Розвитку набуває інфінітивна конструкція *accusativus cum infinitivo*, а згодом конструкція *um+zu+Infinitiv*. Виникають нові види складних речень, а відповідно і нові сполучники. Новим словотвірним засобом виступає субстантивація інфінітивів, особливо абстрактних понять (*bedenken* роздуми) та словоскладання (*dreieck* трикутник), поширюються дієслівні префікси (*anzeigen* сповіщати) та дієслівний суфікс *-igen* (*beherzigen* приймати до серця). Латинська продовжує бути мовою-донором у сфері науки (*exemplar*), церкви (*protestant*), освіти (*academie*). Італійська мова запозичила німецькій лексеми зі сфери торгівлі (*kasse*), музики (*alt*). Запозичення зі східних мов прийшли разом з новими товарами (*zitrone*), є деякі слов'янізми (*gurke*). Торгівля з Новим Світом та Індією теж залишила відбиток у лексичній системі німецької мови (*kakao*). Значно посилюється лексикографічна діяльність, спочатку з'являються латинсько-німецькі словники (укладач П. Дазіподіус), а згодом і німецькі (Й.Маалер) чи словник іншомовних слів (С. Рот).

Нововерхньонімецький період розпочинається з XVII ст. Поступово проходять процеси внормування мови, вісниками чого був друк мовних порадників, граматик та словників. Уніфікація мовних норм відбувалась

нерівномірно: успішніше ці процеси відбувалися на заході та в центрі, південний схід залишався дещо відособленим.

XVII ст. позначене творчістю таких авторів як поети Матрін Опіц, Андреас Гріфіус, письменник Ганс Гриммельсгаузен «Simplicius Simplicissimus». Активно брали участь у вноормуванні німецької мови також мовні товариства (І. Готшед, Й. Аделунг та ін.), де вдосконалюються норми правопису (Ф. Франк «Orthographia»), виробляються граматичні правила німецької мови – Й. Мейхснер вперше формує граматичну термінологію німецькою мовою, у 1618 році виходить «Deutsche Grammatica» Й. Кромайєра. Середньонімецька періодика була прикладом періодичних видань на півночі та півдні, тобто була провідником впливу східносередньонімецького варіанту німецької мови по всій території її поширення.

XVIII ст. є ключовим у формуванні письмової норми національної літературної німецької мови. Найбільш авторитетним захисником ідеї уніфікації німецької мови був Й. Готшед, його ідеї продовжував Й. Аделунг у своїх працях з граматики та укладанням тлумачного словника. Ідеї Аделунга продовжував пурист Й. Кампе, видавши великий словник німецької мови, що включав близько 140 000 слів.

Класична література була тим стрижнем, на який опиралася німецька мова в період її вноормування. Знаковими були твори таких авторів як Готтгольд Лессінг (естетико-філософський трактат «Laokoon», комедія «Minna von Barnhelm», драматична поема «Nathan der Weise», бюргерська трагедія «Miss Sara Sampson»), який боровся за загальнонімецьку літературу та театр, мова його творів вирізняється логічністю та образністю; Йоганн фон Гете («Фауст», роман у листах «Страждання молодого Вертера», епічна поема «Герман і Доротея», п'єса «Іфігенія в Тавриді», роман «Вільгельм Майстер»), який значною мірою сприяв уніфікації літературного стилю німецької мови, вводив у мову нові синтаксичні конструкції, сприяв легітимації живої мови на сторінках художніх творів, розвитку академічної німецької мови; Фрідріх Шиллер (драма «Розбійники», соціально-політична драма «Інтрига і кохання», історична

трагедія у віршах «Валленштайн», драма «Марія Стюарт», героїчна драма «Вільгельм Телль», поема «Ода до радості») сформував канони драматургічної мови, сприяв впровадженню багатьох афоризмів. Широкою популярністю користувалися твори М. Віланда (психологічний роман «Історія Агатона», поетично-філософська поема «Музаріон», алегоричний роман «Золоте дзеркало», сатиричний роман «Абдеріти»), мова творів якого на той час відрізнялась витонченим стилем та милозвучністю. Його творчість сприяла вкоріненню німецької наддіалектної форми у південній частині Німеччини, Австрії та Швейцарії. Поезія Ф. Клопштока (епічна поема «Der Messias», збірка од «Oden», патріотична драма «Hermanns Schlacht») вирізнялася емоційністю та музикальністю, а також вживанням діалектизмів. Теоретик літературного напрямку «Sturm und Drang» Й. Гердер (лінгвістичний трактат «Міркування про походження мови», збірка народних пісень, естетико-філософський трактат «Критичні ліси») звертався у своїй творчості до поезії минулого.

Написання іменників з великої букви стало надбанням XVII ст. Остаточні орфографічні правила німецької мови були закріплені у серії словників Конрада Дудена. Особливістю німецької фонетичної системи є аспірованість звуків p, t, k. Звуковий склад сучасної німецької мови охоплює 40 фонем, з них 21 приголосна та 19 голосних, причому вокалічна система представлена як монофтонгами (16 одиниць), так і трьома дифтонгами. Голосні звуки диференціюються на основі таких параметрів як квантитативність (довгі чи короткі), ступінь розкриття рота (відкриті чи закриті) та огубленість (лабіалізовані та нелабіалізовані).

Іменник у сучасній німецькій мові функціонує у межах категорій роду (середній, чоловічий та жіночий), числа (однина / множина) та відмінюється за чотирма відмінками, що є ключовою ознакою її морфологічного ладу. Реалізація категорії визначеності та невизначеності спирається на функціонування артиклів. Ця система дозволяє чітко розмежовувати загальне поняття та конкретний предмет. Морфологічний лад сучасної німецької мови передбачає розгалужену систему словозміни. У системі іменника виокремлюють чотири

моделі деклінації: сильну, слабку, жіночу та змішану. Прикметник змінюється за трьома схемами (сильною, слабкою та змішаною) в залежності від наявності та типу супровідного слова. Для категорії числа характерні чотири основні типи утворення множини. Основними морфологічними маркерами множини виступають відповідні суфікси, тоді як умлаут відіграє роль додаткового або паралельного засобу словотворення. Система німецького дієслова базується на розрізненні сильної та слабкої дієвідмін. Морфологічна структура дієслів охоплює такі ключові морфологічні категорії як спосіб, стан (активний і пасивний, і актив, і пасив утворюється від усіх часових форм, пасивний стан має дві форми: пасив дії та пасив результату та поділений на три групи: безособовий, дво- та тричленний, може вживатися з модальними дієсловами), час, особу та число. Серед ключових граматичних інструментів особливе місце посідає внутрішня флексія, зокрема явища умлаута та аблаута. Ці механізми слугують для маркування широкого спектра категорій: від числа іменників та дієслів до часових форм, показників особи та способу дієслів.

Однією з ключових характеристик німецького речення вважається рамкова структура. Вона виступає організуючим стрижнем синтаксису, що визначає чітку локалізацію слів у межах висловлювання, не допускаючи довільних змін у конфігурації прямого чи зворотного порядку слів. Розглядаючи лексичну систему німецької мови, варто звернути увагу на її здатність до активного самовідтворення. Це забезпечується двома основними шляхами: композицією та використанням широкого арсеналу словотвірних засобів.

Процес формування словникового складу німецької мови є результатом тривалої взаємодії з іншими лінгвокультурами. Латина мала найбільш тривалий вплив на німецьку мову, запозичення з якої пов'язані з будівництвом, торгівлею та сільським господарством, формування релігійної термінології, введення в науку абстрактної лексики. Французька мова влилася в німецьку двома потоками: слова для опису придворного життя, лексика моди, кулінарії та дипломатії. Італійські запозичення пов'язані зі сферою мистецтва та музики,

фінансів. В сучасності значний вплив на німецьку здійснює англійська: технології та цифровізація, маркетинг, молодіжний сленг.

5.4. Ідиш

Юдея була захоплена Римом у 63 р. до н.е. і вже в II ст. н.е. євреї змушені були покинути Палестину, частина з них перебралась у Європу, деякі євреїв оселились на території Німеччини (міста по Дунаю та Рейну). Саме з цих причин німецька, точніше її середньо- та південнонімецькі діалекти, є основою створення ідиш.

У XIII ст. під час хрестових походів євреї поселялись у Чехії, Моравії, а потім у XIV-XVI ст. через масові гоніння на єврейське населення вони змушені були переселятись далі в Литву, Польщу, а звідти в Україну, де із конфронтації германської основи, семітських (давньоєврейських та арамейських) та слов'янських елементів виникла якісно нова форма мови – сучасний ідиш. З кінця XIX ст. багато носіїв ідиш виїхали до США та Південної Америки. У державі Ізраїль ідиш не визнається, це одна з германських мов, яка в жодній країні світу не є офіційною.

Історія становлення ідиш поділяється на три періоди: X-XIV ст. – ранній період, XV-XVII ст. – давній період, від XVII ст. – новий період. Початкова література на ідиш носила переважно релігійний характер, тому не дивно, що першими письмовими свідченнями були глоси (XIII ст.), пізніше це були документи, приватні листи, а з художньої літератури «Принц Горант» (XIV ст.) – адаптований для єврейського читача європейський сюжет лицарського роману. Із XVI ст. з'являються казки, легенди, лицарські римовані романи: перероблений роман у віршах «Книга Бови» (1507), починаючи з XV ст. видається «майзебіхер» – оповідання, що мали повчальний характер. XIX ст. знає художніми творами багатьох єврейських письменників, а саме: Менделе-Мойхер Сфорім («Маленька людина», «Фішке дер кример», «Подорож Біньяміна Третього»), Іцхок-Лейбуш Перец («У ніч Песаха», «Три дари», «Із щоденника старого

єврея»), Шолом-Алейхем («Тев'є-молочник», «Менахем Мендл», «Касрилівка») та ін.

У структурі сучасної мови ідиш прийнято виокремлювати два основні діалектні ареали, розмежування яких сформувалося історично: західна група охоплює країни Центральної та Західної Європи (Франція, Швейцарія, Нідерланди, Бельгія, Словаччина, Румунія, Угорщина), східна група зосереджена в межах Східної Європи (Україна, Литва, Польща). Найбільший розрив спостерігається у фонетиці та словниковому запасі, що зумовлено різним ступенем впливу контактних мов: слов'янських – на сході, верхньонімецьких діалектів – на заході. Лінгвістичний ландшафт ідиш сформувався під подвійним тиском: через релігійно-культурні зв'язки відбулося насичення семітськими елементами, географічне розширення на схід призвело до масштабного запозичення слов'янських моделей на всіх рівнях мови. Східний ідиш пройшов через масштабну перебудову системи голосних (зміна довгих голосних на дифтонги), що майже не торкнулося західного варіанту ідиш.

Звукова система ідишу успадкувала наслідки другого пересуву приголосних, що визначило особливості його консонантизму. Вокалізм, натомість, пройшов власний шлях розвитку, набувши специфічних рис, які відрізняють його від верхньонімецької. Аналізуючи фонологічну систему ідиш, дослідники виокремлюють 5 монофтонгів та 3 дифтонги, кількість приголосних стабілізовано на рівні 20 звуків. Особливістю ідишу є те, що наголос у ньому не закріплений за певним складом, а є мігруючим: у словах германського походження він падає на перший склад, у словах семітського чи слов'янського походження – на передостанній.

За своїм морфологічним устроєм ідиш виявляє глибоку спорідненість з верхньонімецькими діалектами. В іменнику функціонують три граматичні роди та дві числові форми. Відмінкова парадигма представлена чотирма відмінками. Дієслово характеризується стандартними категоріями: особи, числа, способу, стану та часу. У ідиш немає претериту, існують автентичні форми умовного способу. Порядок слів може бути як прямим, так і інверсивним. Графічно

використовується давньоєврейське письмо з традиційним напрямком зліва направо. Серед запозичень найпомітнішими є давньоєврейські та семітські, помітним є також слов'янський суперстрат.

5.5. Англійська мова

Захарчук І.О. поділяє розвиток англійської мови на три періоди: давньоанглійський (англосаксонський) (500-1100), середньоанглійський (1100-1500), новоанглійський (ранньоновоанглійський (1500-1800) та період сучасної англійської мови (1800-по теперішній час)) [Захарчук, 7].

Ще у III ст. н.е. континентальні германські племена робили спроби захопити кельтську Британію, але вдалось їм це аж після виходу з британської території римських військ, коли міжусобиці між кельтськими вождями остаточно ослабили їх здатність до опору. Спочатку племена англів, саксів та ютів розселялись на території півострова Ютландія по сусідству одні з одними. Колонізація Британського півострова тривала з V по VII ст., першими на цю землю ступили юти під проводом вождя Хенгіста, який захопив Кент. Після них на півострів вдерлися племена саксів, очолювані вождем Елле. Його наступники Кедрік та Кюнерік у 494 році заснували Уессекське королівство. Ці племена на період захоплення Британії жили родовим укладом на чолі з вождем. Вони активно поневолювали місцеве населення, а боротьба між самими вождями вела до утворення суспільно-майнових нерівностей. Таким чином у VII ст. утворилось сім королівств (гептархія), що поклало початок заснуванню англійської народності. Визначна роль королівств поступово переходить від одного до іншого в залежності від суспільно-економічних обставин: спочатку провідні позиції займав Кент, з кінця VII ст. шальки терезів стали на бік Нортумбрії, воно першим приймає християнство, а відповідно нову письмову традицію – латинський алфавіт; найвидатнішим вченим цього періоду є Беда Високоповажний, засновник монастиря. У VIII ст. естафету переймає королівство Мерсія за рахунок успішних військових походів його королів. Кінець VIII ст. ознаменований набігами норманів, а оскільки Уессекс найменше

постраждав від цих процесів, то провідну роль починає відігравати саме він, приєднавши інші королівства. Саме Уессекс відроджує англосаксонську культуру та зруйновані культові споруди після набігів вікінгів. У 879 році король Альфред уклав перемир'я з вікінгами, уступивши їм найкращі землі і об'єднав під своєю владою решту території. Поступово держава переходить до феодалізму. Після смерті короля Альфреда вся об'єднана Англія виявилась під правлінням Уессекса. В той час закріплюється назва Англія, процеси феодалізації все більше поглиблюються.

В XI ст. Данія аж на два десятки років захопила Англію, яка фактично стала її провінцією. Хоча англійцям вдалось позбутися данської влади, у 1066 році до влади приходить норманський герцог Вільгельм – потомок скандинавських вікінгів, які на початку X ст. захопили французьку територію і повністю перейняли культуру та мову Франції, кузен померлого англійського короля Едуарда Сповідника. Це докорінно змінює історію Англії: землі англосаксонської знаті перейшли до норманських баронів, король зводив нові замки як символ свого правління, частина місцевої знаті емігрувала, ті, хто залишився, радо переймали нову мову – французьку. Більшість селян стали кріпаками, зростали ремесла, а з ними і міста, навіть церква була підконтрольна королю.

У 1154 році до влади прийшов Генріх Плантагенет, який значно укріплює адміністративне державне управління, веде невпинну боротьбу з феодалами, яку продовжив Йоганн Безземельний і яка закінчилась підписанням «Великої Хартії вільностей» на користь феодалів. В XIII ст. в результаті внутрішнього конфлікту влади з лицарством та міщанством виникає парламент, XIV ст. можна окреслити як століття антифеодального руху, оскільки економічне зростання всяко сприяло поваленню феодального строю суспільства. Країна застрягла в економічній розрусі через Столітню війну з Францією та епідемію чуми. Посилилась боротьба з церквою як великим землевласником, поступово виникає ідея соціальної рівності, в результаті кріпосне право було зовсім скасоване. В центрі політичної діяльності у XV ст. стоїть джентрі – нове дворянство разом з міською

буржуазією. Лондон стає центром світової торгівлі та столичної культури. При правлінні Генріха VII Тюдора Англія стає абсолютною монархією і зазнає капіталістичних відносин. Масове мануфактурне виробництво тканин зробило із більшості селян бідняків, позаяк їхні землі використовувались як пасовища для овець. Завдяки новим географічним відкриттям та пошукам вигідних торгових шляхів Англія стає однією з найсильніших морських держав. Все це призводить до поширення освіти серед ширших суспільних верств, у культурі починається період англійського Відродження. Важливу роль у цьому процесі відіграло книгодрукування (перша книгарня заснована Кекстоном у 1476 році).

Подальшого шліфування англійська мова зазнала під впливом пуритан, які критикували мову двору та літератури за надмірну помпезність, що призвело до спрощення мовних форм, особливо у періодичній пресі, яка розвинулась на той час. Однак це не могло повністю уніфікувати мову та абсолютно усунути діалектні варіанти. Менш-більш сталої уніфікації граматичних та орфоепічних форм вдалось досягти у другій половині XVII ст. Наступним чинником, який впливав на розвиток англійської мови, була філософія раціоналізму та емпіризму XVII-XVIII ст.

5.5.1. Давньоанглійський період

Племінні говори германців, які проживали на території Британії, утворили основу для формування територіальних діалектів, кожен з яких підтверджується певними пам'ятками писемності.

Історію давньоанглійської мови можемо спостерігати із XII ст., з появою перших письмових пам'яток. Оскільки племена, що переселились на Британський півострів, жили у відносній ізоляції від інших германських племен, в їхній мові розвиваються специфічні, притаманні тільки їхнім говорам риси, які були спільними для англів, саксів та ютів. Письмові пам'ятки цього періоду фіксують наявність чотирьох первинних діалектів: нортумбрійського та мерсійського (ними розмовляли англи), уессекського (сакси) та кентського (юти). У кельтській Шотландії довгий час зберігались кельтські мови.

Основними жанровими різновидами давньоанглійського періоду були лірична поезія, релігійний та героїчний епос, героїчні елегії та історичні пісні. Давньоанглійські пам'ятки цього періоду нечисельні, найвідомішою вважається напис на придорожньому кам'яному хресті біля шотландського села Рутвел (the Ruthwell Cross), що містить рунічний запис вірша релігійної тематики. Ще один рунічний напис давньоанглійського періоду, ймовірно нортумбрійським діалектом, – надпис на скриньці з китового вуса, який відшукали біля міста Клермон-Ферран (Франція), це власне вірш про сам китовий вус.

Розповсюдження християнства принесло у давньоанглійську мову латинський алфавіт, який серед англосаксів поширювали ірландські місіонери. Важливою віхою розвитку давньоанглійської літератури були клерикальні твори із значним впливом на неї епічної народної традиції.

Пам'ятки, виконані нортумбрійським діалектом: «Гімн Кедмона» – переказ біблійних історій, який приписували поету Кедмону (VII ст.). Також слід згадати поетичний твір «Передсмертна пісня Беди» та «Церковну історію англійського народу» (VIII ст.) авторства Беди Високоповажного.

Уессекський діалект відігравав виключну роль в англійській мові. Поема «Беовульф» є однією з найвидатніших пам'яток англосаксонського епосу X ст., і написана вона уессекським діалектом, однак друга частина містить переважно елементи кентського діалекту. Твір складається із 3000 віршів і належить до героїчного епосу. Довгий час поема носила усний характер. У ній змішані язичницькі та християнські вірування. Сам твір складається з двох частин: події першої частини розгортаються в Данії при королі Хродгарі, чудовисько Грендель спустошує землі цього королівства і герой Беовульф із племені гаутів приходить на допомогу, вбиває чудовисько та його маму; друга частина розповідає про боротьбу Беовульфа з драконом та його смерть. У поемі використані такі засоби як алітерація та кенінги. Серед поетичних творів релігійного змісту слід підкреслити релігійно-героїчну поему «Юдіфи» (X ст.), яка розповідає про боротьбу євреїв з асирійцями. Авторство творів про життя святих приписують монаху Кюневульффу: поема «Слена» описує подорож цариці Слени до

Єрусалиму за хрестом, на якому був розп'ятий Ісус Христос; у поемі «Андрій» йдеться про визволення апостолом Андрієм іншого апостола – Матвія – від людодів. Важливими у мовному плані були також поеми невідомого авторства «Фенікс» про дивовижну чарівну птицю, «Мандрівник» про долю самотнього воїна, «Плач Деора» про історію співця Деора при дворі, «Мореплавець» про роздуми самотнього моряка, «Руїни» про колишню велич та занепад одного міста.

Прозові твори презентовані в англосаксів доволі значним матеріалом, найраннішими зразками є глоси періоду VIII ст. Важливою є діяльність уессекського короля Альфреда, зокрема, його переклади «Втішення філософією» римського філософа Боеція, «Світову історію» іспанського священика Орозія, «Обов'язки пастиря» папи Григорія I. Ці переклади містять чимало власної інтерпретації висвітлених в оригіналі подій. Відомі також поетичні пам'ятки IX ст., зокрема «Genesis» та «Heliand» (має форму алітераційного епосу, як вважається замовний твір про життя Христа для популяризації християнства серед саксів, створений у Фульдському монастирі). У творі «Heliand» відмічено поєднання франкських, давньоанглійських та саксонських елементів, що пояснюється широкими контактами носіїв цих діалектів, їх культурними взаємовпливами та генетичною спорідненістю мовних компонентів. Пізня англосаксонська клерикальна проза представлена творами абата Ельфріка (X ст.) та єпископа Вульфстана (початок XI ст.). Також важливими були медичні трактати та юридичні документи. Все це засвідчує особливу роль уессекського діалекту у становленні англійської мови, хоча у багатьох творах спостерігається змішування діалектів, зокрема у поезії.

Пам'ятки на мерсійському та кентському діалекті дуже обмежені: гімни та переклади псалтиря мерсійським діалектом (IX ст.), переклади псалмів та юридичні документи на мерсійському.

Монофтонги та дифтонги характеризувалися довготою/короткістю, розрізняють монофтонги переднього та заднього ряду високого, середнього та низького піднесення. Було зафіксовано вісім дифтонгів, короткі дифтонги були результатом умлаута та палаталізації. У давньоанглійській існував умлаут на i/j

та велярний умлаут, що призводив до дифтонгізації (нортумбрійський та мерсійський діалект). У плані фонетики дещо вирізнявся уессекський діалект, що проявлялось у наявності відкритого довгого [æ], -u у відкритому складі має вимову звичайного звука [u] на відміну від інших діалектів [Карлова, 99]. Дифтонг *īe* міг бути замінений монофтонгом: *nieht* – *nyht* – *nicht* (ніч). Короткі голосні перед сполученням сонорного та зімкненого (*mb*, *ld*, *nd*, *rd*, *ng*) мати здатність подовжуватись. Систему приголосних утворювали шумні голосні (зімкнені та щілинні) та сонанти (плавні та носові). Характерним є також так зване інгвеонське випадіння *n*: дангл. *fīf* п'ять – гот. *fimf* – д.в.н. *finf*.

Давньоанглійська – це мова флективного типу з розвинутою системою закінчень іменників, прикметників, займенників та дієслів. Іменники відмінювались за чотирма відмінками, розрізняли категорію роду, суфікс основи визначав тип відмінювання. Прикметники виявляли дві групи флексій, мали степені порівняння. Розрізняють особові, присвійні, вказівні, невизначені, питальні та заперечні займенники, які мали три числа, три роди і чотири відмінки. Дієслова розрізняють два часи – теперішній і минулий, мають три форми: неозначена форма, минулий час та дієприкметник минулого часу, деякі дієслова відмінюються як сильні або слабкі (*witan* «know»), сильні дієслова змінюють корінь, форми майбутнього часу ще не існувало. Сильні дієслова поділяються на сім класів, а слабкі на три, існують також претерито-презентні дієслова. Заперечення здійснювалось за допомогою таких засобів як заперечні афікси *un-*, *for-*, *wip-*, *wan-*, *mis-*, заперечної частки *ne*, негативні речення.

Давньоанглійська лексика поповнювалась за рахунок афіксального словотвору та словоскладання. Суфікси *-ere* (*fiscere* рибак), *-en* (*dryhten* спаситель), *-estre* (*seamestre* швачка) використовувалися для позначення занять, *-dōm* (*frēodōm* свобода), *-scipe* (*frēondscipe* дружба), *-hād* (*cildhād* дитинство), *-lās* (*wedlās* шлюб) – для абстрактних понять. Відомі також суфікси для прикметників: *-en* (*gylden* золотий), *-isc* (*Englisc* англійський), *-lēas* (*slāplēas* безсонний), *-lic* (*eorðlic* земний). Розлогою була також система префіксів: *ā-* (*āfaran* поїхати геть), *be-* (*besēcan* благодати), *for-* (*forbēodan* забороняти), *mis-*

(*misdæd* поганий вчинок), *tō-* (*tōdæz* сьогодні), *un-* (*uncūþ* невідомий). Порядок слів відносно вільний, існує доволі розвинена система підрядних речень.

Словниковий склад давньоанглійської мови представляють переважно індоєвропейські (лексика для позначення термінів спорідненості, природних явищ, елементарних дієслів) та давньогерманські лексеми (пізніший пласт лексики). Деякі латинські запозичення англосакси принесли ще з континенту, оскільки тісно контактували з римлянами. Перш за все така лексика стосується предметів римської цивілізації (дангл. *disk*, *wīn*, *mynet*). Значною групою запозичень з латинської була церковна лексика – дангл. *apostol*, *biscop*, *abbod*, *mægister*, *scōl*, *enzel*. Кельтські запозичення мають переважно топонімічний характер (*Chester*, *Manchester*, *Worchester* <лат. *castra* – табір, *Lincoln*, *Colchester* <лат. *colonia* – поселення тощо), а також військо-укріпні споруди: дангл. *stræt*, *port*, *weall*.

5.5.2. Середньоанглійський період

Середньоанглійський період бере свій початок з 1066 року, в період після норманського завоювання. Період XI-XII ст. ознаменувався пануванням двох мов: французької та англійської з різними сферами застосування. Вищі суспільні верстви, школа, судочинство та адміністрування загалом послуговувалося французькою, латинська була мовою науки та церкви, англійська вживалася виключно нижчими соціальними верствами населення у побуті, причому у ній спостерігалось значне діалектне членування. Письмова мова з X ст. по XIII ст. переживає період занепаду. Уессекський діалект фактично зникає як літературний стандарт.

Однак з другої половини XIII ст. англійська мова набуває більшої ваги, оскільки самі носії цієї мови (дрібні землевласники, міська буржуазія, селянство) набирають все більшого суспільно-політичного значення. У сфері державного управління відновлюється англійська, навіть королівський двір змушений нею послуговуватись, вона стала основною в парламенті та судочинстві. Тому англійською з'являються офіційні документи, петиції, укази тощо, до кінця XV ст. англійська витіснила французьку та латинську із всіх офіційних сфер. Школи

переходять на англійську мову з другої половини XIV ст. Нові суспільні умови (капіталістичні відносини, товарно-грошовий обіг) потребували об'єднавчого фактора, щоб утворилась така суспільна формація як нація, і ним стала англійська мова, яка міцно ввійшла у всі верстви населення.

Територіально діалектна розгалуженість виглядала наступним чином: північна частина території розселення носіїв англійської мови – нортумбрійський діалект та його шотландський різновид, східно- та західно-центральна – мерсійський, а південно-східна – кентський, південно-західна – уессекський. Діалектні відмінності з часом лише посилюються, особливо між північними та південними діалектами. В силу зростання Лондона як портового та торговельного центру зміцнюється роль лондонського діалекту, оскільки він був на межі між південними і східно-центральними діалектами, і тому його краще розуміли представники усіх інших англійських діалектів [Жлуктенко, 136]. З часом у лондонський діалект проникає все більше рис східно-центрального діалекту в міру зростання важливості східно-центральных регіонів країни.

Література цього часу розподілена на три періоди:

1) XI- XIII ст. – англо-норманська література, через значний вплив латини та французької мови література представлена в незначній кількості, зокрема окремі уривки релігійних текстів, а саме молитви, проповіді, устави монастирів, псалми:

- пам'ятки уессекського діалекту: Англосаксонська та Пітерборська хроніки (XII ст.), які є перехідним періодом від давньоанглійської до середньоанглійської;

- пам'ятки східно-центрального діалекту: «Ормулум» (близько 1200 р., монах Орм) – переказ Євангелія у віршах, орфографічна особливість: значки подовження після довгих голосних, подвоєння приголосного після коротких; перші лицарські романи у віршах (XIII ст.), а саме «Хавелок Данчанин» і «Король Хорн» – основна тема це норманські набіги, хрестові походи; оповідання у віршах «Genesis» та «Exodus» – біблійна тематика;

- пам'ятки західно-центрального діалекту: «Брут» (початок XIII ст., Лайамон) – перероблений у віршованій формі роман поета Васа про історію Англії за часів легендарного короля Артура; «Статут черниць» (початок XIII ст.) – текст у прозі, що передає настанови трьом пустельницям-аристократкам, містить багато романізмів; «Віршована хроніка» (XIII ст., Роберт Глостерський) переплетення подій з кельтської Британії та теперішньої Англії; «Сова і соловейко» (сер. XIII ст.) – байка у віршах, переклад з французької;

- пам'ятки північного діалекту: «Бігун по світу» (1300) – переказ біблійних легенд;

- пам'ятки лондонського діалекту: відозва короля Генріха III (1252); твір англо-саксонського монаха Едмера Кентерберійського «Новітня історія», праця Уільяма Мальмеберійського «Історія англійських королів», Генріха Гентингдонського «Історія Англії», Гальфреда Монмаутського «Історія бриттів»; сатиричний твір Вальтера Мапа «Про забавні розмови придворних»;

2) XIV ст. – лицарські романи та релігійна література:

- пам'ятки західно-центрального діалекту: лицарський роман у віршах «Сер Гавейн і Зелений Лицар» (друга пол. XIV ст.) про короля Артура, написаний алітераційним віршем;

- пам'ятки південно-західного діалекту: «Поліхронікон» Джона Тревизи (кін. XIV ст.) являє собою переклад з латинської історико-географічного твору;

- пам'ятки північного діалекту: «Укус совісті» (сер. XIV ст.) – релігійний трактат у віршах авторства Річарда Ролл де Хампола;

- пам'ятки шотландського діалекту: «Брус» хроніка (сер. XIV ст., Барбур) – римована праця про боротьбу шотландців за свою незалежність під керівництвом короля Бруса;

- пам'ятки кентського діалекту: «Докори сумління» (сер. XIV ст., Дан Мічел Нортгейський) – це переклад з французької мови релігійного трактату;

- пам'ятки лондонського діалекту: переклад Біблії та антипапські памфлети Джона Уїкліфа були популярні серед простого народу і це особливо сприяло поширенню лондонського діалекту, вірші Адама Деві (поч. XIV ст.).

3) кінець XIV-XV ст. – провідна роль лондонського діалекту сприяє витісненню французької мови та дає новий виток у літературі, представлений баладами та народною поезією:

- пам'ятки шотландського діалекту: «Королівська книга» (поч. XV ст.) – збірник віршів короля Шотландії Якова I;

- пам'ятки лондонський діалекту: «Сповідь закоханого» й інші твори Дж. Гауера, власні твори та переклади Джефрі Чосера, зокрема «Кентерберійські оповідання», «Бачення про Петра Орача» У. Ленгленда (друга пол. XIV ст.) – алегорична поема про боротьбу добра та зла, історичні балади «Битва при Оттербурні» та «Полювання біля Чівіотських пагорбів» [Захарчук, 140].

- пам'ятки південно-східного діалекту: поетичні твори Уїльяма Шорхема (кін. XIV ст.).

Орфографія цього періоду значно видозмінилась, зокрема були введені нові букви *v* (*over*) як результат французьких запозичень, *k* перед голосними переднього ряду (*taken*), у сполученні *kn* або *ck* (*known*, *lock*), в кінці слів (*monk*), буквосполучення *qu* (*queen*), *gh* (*night*), *ch* (*chese*), *dg* (*bridge*), *sh* (*ship*), *sch* (*scheld*), *th* (*that*), *wh* (*who*), диграфи *ou* (*out*), *ow* (*town*), *ee* (*leef*), *ie* (*field*). З вжитку виходять букви *æ* та *ȝ*.

Тип складу та фонетичне оточення відтепер визначають довготу і короткість голосних. В XI ст. відбувається скорочення довгих голосних у закритих складах перед групою з двох приголосних, окрім *mb*, *ld*, *nd*, *st*. В XII ст. відбувається подовження коротких голосних у відкритому складі, крім двоскладових із суфіксом *u*. Давньоанглійські дифтонги стали монофтонгами, а виникли нові дифтонги зі сполученням монофтонгів і напівголосних *j*, *v*: *æ* > *ai*, *ǣ* > *ei*, *ē* > *ei*, *a* > *au*, *ā* > *ou*, *ō* > *au*, *ou*. Усі вони мають так званий глайд, тобто другий компонент короткий. Дифтонг [ɔi] був запозичений із французької: *boilen* кипіти. Важливим є також зникнення кінцевих ненаголошених голосних, на письмі: д.англ. *gifu* – с.англ. *give*, д.англ. *heafod* – с.англ. *heved*, д.англ. *snaca* – с.англ. *snake*.

У цей період значно посилилася уніфікація відмінювання іменних частин

мови. Більшість іменників з основами на голосний переходять до основ на -a-, а з основами на приголосний – до основ на -n- [Жлуктенко, 137]. Єдиними закінченнями родового відмінка та загалом множини є -s, -es. Залишаються деякі форми утворення множини методом аблауту: *man – men, fot – fet, mous – mis*. Процес уніфікації відбувався нерівномірно – дещо інтенсивніше у північній частині, звідки розповсюджувався на центральні діалекти, а у південних діалектах довше зберігається різноманіття флексій. За такою ж схемою відбувалось зникнення граматичного роду. Іменники на позначення хрононімів (*yer, winter, moneth, night*) та деяких тварин (*hors, sheep, pig*) не мають форми множини. Залишилася група іменників, які утворюють множину за допомогою суфікса -en (*brother – brethren, doghtor – doghtren, child – children*).

Розрізняють різні фактори розпаду флексивної системи: зовнішній – контактування із аналітичними скандинавськими мовами, внутрішні – наголошений перший склад поступового ослабив ненаголошені склади, що призвело до їх втрати, морфологічний – надмірна кількість відмінкових закінчень та їх багатозначність, теорія економії – під час спілкування двох учасників комунікації мовець здатен редукувати мовні сигнали, тобто зменшити флексивне навантаження. Таким чином середньоанглійській період флексії з часом відмирають, а основними синтаксичними маркерами стають прийменники.

Редукція закінчень відбулась і у системі прикметників: відмінкові закінчення втрачаються, показником множини стає -e, але до XV ст. прикметник стає невідмінюваною частиною мови.

До XIII ст. в англійських особових займенниках повністю зникає двоїна, родовий відмінок, а давальний та знахідний повністю збігаються. Скандинавські мови подарували середньоанглійській нові особові займенники *they, them* та присвійний *their*. Щодо присвійних, то на той час вони виокремлюються в новий клас. На основі особових займенників розвиваються зворотні на базі займенника *self*, вказівні займенники слугували основою для утворення означеного артикля, неозначений же розвинувся від числівника *ān* один.

Середньоанглійський інфінітив втратив закінчення *-en*, але воно зберігається в дієприкметнику II сильних дієслів та у множині минулого часу. Загалом цьому періоду притаманна уніфікація сильних дієслів, що призводить до зменшення їх кількості, тобто деякі сильні дієслова переходять у розряд слабких: *walken* гуляти. Загалом дієслівний склад середньоанглійської мови активно збільшується як за рахунок чисельних запозичень, так і методом утворення відсубстантивних та відад'єктивних дієслів. Особові закінчення ще не повністю редуковані. Дієприкметник I має різні форми у різних діалектах – *-ande* в північних, *-ende* в центральних та *-inde* в східних, але в XIV ст. єдиною формою стає *-ing*, що поклало початок виникненню нової неособової форми – герундій, який був частково зафіксований у письмових пам'ятках ще у XII ст., згодом разом із дієсловом *bēn* бути виникне Continuous. Новими часовими формами, які з'явилися у цей період є майбутній (складається зі сполучення дієслів *shal* та *wil* й інфінітива), перфект (складається із дієслова *haven* та дієприкметника II), аналітичний пасив (складається із дієслова *been* та дієприкметника II).

Порядок слів стає більш усталеним, важливим засобом синтаксичних відносин стають прийменники, сполучники стають основними методами розмежування складносурядних та складнопідрядних речень. Парадигма заперечення цього періоду розвитку англійської мови включає такі лексико-синтаксичні засоби як заперечні афікси (*-læs*, *un-*, *for-*, *mis*), частки *not*, *no*, *ne*, заперечні займенники *nothyng*, *noon*, *none* та прислівники *nowher*, *nevere*, *never*, заперечні речення.

В середньоанглійський період деякі слова архаїзуються: *tiber* жертвоприношення, частина синонімів виходить з ужитку через те, що спростились правила поетичного стилю. Велику частину запозичень того періоду становлять скандинавські елементи зі сфери мореплавства та військового спорядження: *barða*, *orrest*, топонімічні компоненти: *Derby*, *Primtoft*, *Linthorp*, *Wansbeck*, *Iverness* тощо. Було запозичено близько 650 лексем побутового характеру: *law* закон, *sky* небо, *crawl* повзти, *wing* крило, *fellow* хлопець, *take* взяти, *weak* слабкий, *window* вікно, *ugly* жахливий, *die* помирати,

husband чоловік, *skin* шкіра, *anger* гнів, *scant* обмежений, *call* кликати. Французькі запозичення стосуються переважно галузі держуправління (*govern* управляти), судочинства (*judge* суддя), військового керівництва (*officer* офіцер), богослужінь (*religion* релігія), культури (*ornament* орнамент), побуту (*barber* перукар). Французькі запозичення співіснують з англійськими відповідниками по-різному, витісняючи одні одних чи утворюючи синонімічні ряди: фр. *large*, *grand*, *huge* – англ. *big*, *great*, інколи запозичення витісняли англійські слова у сферу діалектів: фр. *succeed* та англ. *fat*. Часто вживання одного і того ж слова соціально обумовлені: англ. *pig* – фр. *pork*.

5.5.2. Новоанглійський період

З XVI ст. розпочинається новоанглійський період, пов'язаний з діяльністю багатьох письменників, вчених та філософів. Найпершими представниками цього періоду були Томас Мор («Утопія»), Вільям Тіндаль (переклад Біблії), Томас Вільсон («Мистецтво риторики») та ін. Не менш важливою були праці англійських мовознавців, як от тлумачний словник Дж. Буллокара (1616) чи пізніше словник С. Джонсона (1755) тощо. На усталення англійської мови значно впливало видання граматик, які базувалися не на латині, а власне на англійській мовній традиції – А. Гілла, Ч. Батлера, орфографічні праці Дж. Харта, Р. Мюскастера; у XVIII ст. написані граматики, які фіксують уже усталені норми англійської мови – Дж. Прістлі, Л. Мюррея.

Національна англійська мова формується на базі лондонського діалекту в межах XVI-XVII ст. Представниками раннього етапу англійського Відродження були поети Томас Уайт, Генрі Говард, Едмунд Спенсер, найвизначніші драматурги цієї епохи – Крістофер Марло (трагедія «Тамерлан Великий», драма «Трагічна історія доктора Фауст», «Мальтійський єврей», п'єса «Едуард II»), Уільям Шекспір (поєми «Венера і Адоніс», «Лукреція», трагедії «Юлій Цезар», «Ромео та Джульєтта», комедії «Венеціанський купець», «Сон в літню ніч», «Дванадцята ніч», трагікомедії «Зимова казка», «Буря», «Цимбелін» тощо) та Бен Джонсон (комедії «Вольпоне», «Варфоломійвський ярмарок», «Падіння Сіана»). Наступним був період 1660-1785 років – Дж. Мільтон «Втрачений Рай»,

Дж. Свіфт «Пригоди Гуллівера», Д. Дефо «Пригоди Робінзона Крузо», Г. Філдінг «Том Джонс» [Захарчук, 143-146].

Новоанглійський період характеризується так званим «великим пересувом голосних» (кін. XIV-поч. XVI ст.), тобто їх звуження, а також дифтонгізація *ī*, *ū*, *ā*, *ɔ*. Вокалізація *ɹ*, яка виникла після довгих голосних, спричинила появу нових дифтонгів, другим елементом яких був *ə*: *iə* (*here*), *ɛə* (*wear*), *uə* (*poor*), утворився так званий глайд, перехідний короткий ненаголошений звук – *aɪə* (*fire*), *aue* (*hour*). Дифтонг *eɪ* утворився внаслідок пересуву від середньоанглійського *ā* – *day* < *dæg*. Відбулись деякі зміни і у коротких голосних: *a* > *æ* (*cat*), *u* > *a* (*luck*). В цей період остаточно зник ненаголошений голосний в кінці слова, хоча буква *e* зберігається (*stone*).

У системі іменника розрізняють категорії визначеності/невизначеності (артиклі) і числа (однина/множина) [Жлуктенко, 138]. Категорія граматичного роду була втрачена ще у ранньонovoанглійському періоді. Абсолютна більшість іменників утворює множину за допомогою суфікса *-s*, до винятків належать ті іменники, які у давньоанглійській належали до кореневих основ (*man-men*, *child-children*, *mouse-mice*) чи пізніші латинські та грецькі запозичення (*nucleus-nuclei*). Цей же ж суфікс є формантом присвійного відмінка, однак із засторогою, що він використовується до живих істот, хронологічних та просторових понять тощо.

В кінці ранньонovoанглійського періоду остаточно встановлюється друга особа особового займенника у формі *you*. Загалом особові займенники – єдина категорія англійської мови, яка чітко розрізняє три роди та виокремлює об'єктний відмінок. У XVII ст. виникла форма присвійного займенника для середнього роду *its* замість *his*.

Для дієслів характерні категорії способу, часу, стану (активний, пасивний, але форм пасивного стану менше), числа. Із особових закінчень залишилось лише *-s* для 3 ос. одн., яке було у північному діалекті. З колишніх чотирьох у сильних дієсловах залишились три форми (неозначена, претерит та дієприкметник II), слабкі дієслова отримують суфікс – *ed*. Із претерито-

презентних збереглись дієслова *can, may, ought, dare, must*. Майбутні форми почати використовувати у якості допоміжних дієслова *shall, will*. З кінця XVII ст. стабілізується категорія перфекта в теперішньому і минулому часі, з двох допоміжних дієслів перфекта лишається одне *have* [Жлуктенко, 138]. Категорія подовжених часових форм (Continuous) усталилася остаточно у XVIII ст., а згодом розвинулась категорія минулого подовженого. Неперехідні дієслова також почали вживати в пасиві. У ранньоновоанглійському періоді починають розвиватися форми перфектного та пасивного інфінітиву, а у XVIII ст. – дуративної інфінітивної форми. У цей же ж період розвиваються аналітичні форми дієприкметника I, а саме перфектна та пасивна. Герундій також вживається спочатку у пасивній, а потім і у перфектній формі. До кінця XVII ст. окреслюється функція допоміжного дієслова *to do* для побудови питань.

Основною формою синтаксичного зв'язку між членами речення стає узгодження. Усталюється фіксований порядок слів. Просте речення може ускладнюватись інфінітивними, герундіальними та дієприкметниковими зворотами. У складному реченні уточнюється система сполучників, виробляється правило узгодження часів [Жлуктенко, 138]. Заперечення виражається такими засобами: афікси заперечення, додаються іншомовні афікси з латинської мови (*a-, dis-, anti-, re-, de-, pseudo-, counter-* тощо), заперечні частки *not* та *no*, займенники та прислівники заперечення, заперечний сполучник *neither* та заперечні речення.

Загалом прийнято вважати, що запозичення становлять в англійській мові до 70% лексичного складу. В епоху Відродження найбільше запозичень припадає на латинську та грецьку мови, які спочатку мали лише книжкову традицію, але потім ввійшли у побутову мову: *suggest, tradition*. Можна виокремити цілі групи таких запозичень: дієслова із суфіксом *-ate* (*rotate, illustrate*), *-ute* (*distribute, execute*), прикметники, що містять суфікси *-ant/-ent* (*dependent, expectant*). Грецизми – це переважно книжні інтернаціоналізми (*democracy, analysis*). Французькі запозичення походять переважно з придворних та дипломатичних кіл спілкування (*caprice, attache, ensemble*). Епоха

італійського Відродження також залишила слід в англійському лексиконі: *scenario, fresco, balcony*. Незначними були запозичення з іспанської, переважно зі сфери війська та флоту (*armada, parade, castanet*) та португальської (*madeira, verandeh*), а також опосередковані через ці мови слова із мов американських індіанців (*alligator, potato, tomato*). Деякі запозичення англійська перейняла із нідерландської (*sketch, cruise, skipper*).

Англійська корона переносить англійську мову у завойовані країни колишніх кельтських племен — Шотландію (мова шотландців розвинулась із нортумбрійського діалекту, але згодом стала лише окремим діалектом), Ірландію (мова розвинулась як варіант шотландського варіанту англійської мови) та Уельс.

Із XVI ст. розпочинається зовнішня експансія Англії, що сприяє розповсюдженню англійської мови за межами Британського півострова. Англійська мова розрізняє чотири національні варіанти: американський, британський, австралійський та канадський. На початку XVII ст. виникають перші англійські поселення у Північній Америці (1606 рік колонія Вірджинія). Американський варіант англійської мови має відмінності від британського переважно у фонетиці та лексиці. У XVII ст. англійці проникають на територію Канади, де вже існували французькі поселення. Канадський варіант практично не відрізняється від американського. У другій половині XVIII ст. Індія також стає колонією Великобританії і відтоді англійська стає другою національною, а в кінці XVIII ст. починається поневолення Австралії та Нової Зеландії, австралійська мовна норма орієнтується на британську.

5.6. Фризська мова

В історії фризської мови розрізняють два періоди:

- давнофризський (до 1550 року);
- новофризський (з 1550 року) [Левицький, 151].

Давньофризська мова існувала до 1550 р., в цей час Фрисландія стала частиною Нідерландів, які надали їй деяку культурну та мовну автономію, але

через політичну та економічну вагу нідерландська мова витіснила фризьку практично із усіх офіційних сфер. Умовно давньофризький період можна поділити на дві частини – класичний та післякласичний період давньофризької мови. У XVII ст. відновлювати фризьку мову та підносити її до рівня літературної взявся поет Гісберт Япікс, проте доволі швидко вона була витіснена на периферію мовного спілкування, у сільську місцевість.

Початок XIX ст. ознаменувався громадським рухом за збереження фризької мови та культури, в ході якого різноманітні товариства намагалися відродити фризьку культуру, освіту, досліджували історію і мову, в тому числі публікуючи словники та граматики тощо. Окремою метою цього руху була боротьба за паритетність фризької мови стосовно нідерландської. Пізніше починають застосовувати більш радикальні міри у боротьбі за фризьку мову, зокрема група «Молодий фризький рух» у 1915 залучила політичні методи, з того часу діють Всефризькі з'їзди, що намагаються розв'язати питання практичного застосування фризької мови, її викладання тощо. І їм це вдалось: у кількох університетах було відкрито кафедри фризької мови, ведеться навчання у школах, навіть створено Фризьку академію.

Після Другої світової війни становище фризької мови дещо зміцнилось. Зростає частка друкованої продукції фризькою мовою, вона активно проникає у світ медіа, здійснюється часткове викладання у школах. Останнім часом фризька поширюється також на місцеві адміністрації, посилюється її використання у художній та публіцистичній літературі. Однак кожен носій фризької мови є білінгвальним, оскільки офіційною мовою не є фризька.

Вважається, що фризи створили деякі рунічні написи, зокрема рунічний напис, зроблений на мечі з Аруму. Існують свідчення, що фризи створювали героїчний епос (поет-співець Бернлеф), а також балади та гномічні вірші. Із XIII ст. можемо говорити про письмову фризьку традицію, що сприяє розвитку літератури. В дещо пізніших записах до нас дійшла балада «Нова рима» (близько 1490 р.), написана римованим двовіршем, по суті це ідилічна балада про історію Фризії та привілеї, подаровані фризам Карлом Великим. Іншим важливим

твором є «Сага про Магнуса», основним мотивом якої знову є «сім свобод», які фриззи отримали від Карла Великого як подяку у боротьбі з римлянами. Такою ж тематикою наділена римована хроніка «Про давню свободу фризів» (приблизно XIII ст.).

Значним масивом фризького письменства того часу є тексти юридичного характеру, найдавнішою є «Фризька правда» (802 р.), а також «Сімнадцять привілеїв» (XI ст.), в яких фактично були врегульовані суспільно-правові відносини членів фризького суспільства, «Двадцять чотири статuti» (кінець XIII ст.) – правові статті, які регулювали правовідносини і земельну організацію Фризії, «Давні закони магістратів» (XI ст.) описували звичаєве право, цивільні та кримінальні норми, «Дипломатичний кодекс західного Лауверса» (XI ст.) відображає правову систему Фризії та ін. Відомі також давньофризькі рукописи, як от Рюстрінзький, Брокмерським, Емсінзький тощо. Для післякласичного періоду був притаманний такий юридичний жанр як грамоти.

Класичний період давньофризької мови має доволі впорядкований правопис, на письмі інколи передається довгота (постпозиція е або подвоєння голосного), хоча закінчення можуть мати голосні, які не читаються. Для цього періоду характерна типова, чітка будова речення, стилістика відзначається використанням поетичних формул та алітерацій.

Післякласичний період поєднує декілька систем правопису, зокрема середньоніжньонімецького та середньонідерландського, він виявляє певні особливості: gh може замінити на письмі g, d або t замість th [θ], паралельне вживання sch, sk та sc, i та u. Закінчення відмінка та роду можуть збігатися, прикінцеві голосні виявляють тенденцію до редукції. У давньофризькій мові спостерігаються ще три граматичні роди, чотири відмінки, відмінювання дієслів за особами та числами. Письмові твори цього періоду, зокрема грамоти, значно різняться у порівнянні із класичним періодом: невпорядкований синтаксис, нелогічний змішаний правопис, вживання мовних кліше та фахової лексики.

Новофризька мова характеризується в плані фонології декількома змінами

- 1) звуженням голосного звуку а: [a]>e: нім. Sack – фриз. sek; [a]>ie: нім. Stahl – фриз. stiel;
- 2) делабіалізація голосних: [u]>ie, y: нім. grün – фриз. grien, нім. suchen – фриз. sykje; [o:]>ea, ee: нім. Brot – фриз. brea, нім. Not – фриз. need;
- 3) випадіння -n перед голосним: нім. ander – фриз. oar;
- 4) спірантизація g: [g]>j: нім. gestern – фриз. juster;
- 5) аффрикатизація: [k]>tsj [tʃ]: нім. Käse – фриз. tsiis;
- 6) випадіння r в деяких позиціях: нім. Morgen – фриз. moarn [mo:ən];
- 7) західнофризьке переломлення, що стосувалося довгих голосних (іншими словами їх дифтонгізація, що полягала у виникненні перед довгим голосним ненаголошеного глайда, що спричиняло скорочення самого голосного);
- 8) палаталізація довгого ū і його перехід в у: hūs *будинок* – husman ['hysmən] *чоловік* [Жлуктенко, 140];
- 9) широка назалізація голосних та дифтонгів, коли n не вимовляється: minske [mɛske] *людина*.

Всі ці фактори спричинилися до розвитку у фризькій мові надзвичайно розгалуженої системи голосних разом із дифтонгами (26) та навіть трифтонгами (6), які протиставлені за опозицією довгий/короткий, відкритий/закритий. Система приголосних налічує 20 звуків, які можуть бути лише короткими. Складність фризької фонетичної системи полягає у тому, що окремі букви чи їх сполучення можуть позначати декілька фонем (буква i – [i], [i:], [ə], [œ]), але і окремі фонemi можуть мати різне позначення ([u] на письмі позначається за допомогою u *tule*, oe *droech*, ow *jown*). Для фризької притаманний динамічний наголос на першому складі.

Морфологія фризької мови дещо різноманітніша, ніж у її спорідненої мови – англійської. У фризькій залишився спільний та середній рід. Іменник розрізняє категорія числа (однина та множина, яку утворюють два суфікси: heit – heitan *батько*, fûgels *птахи*) й відмінка (присвійний (переважно для односкладових

іменників *wiifs* *met* *мама* *дружини*) та загальний). Присвійність, однак, має ще й інші засоби вираження: прийменник *fan* (особливо коли йдеться про авторство) та займенникові конструкції. Існують означені (*de* загальний рід та множина обох родів, *it* середній рід) та неозначені артиклі (*in* лише для однини обох родів). Відмінювання прикметників відбувається за сильною (аналітично) та слабкою відмінами (флексивно). Система дієслова виявляє категорії стану (пасивний (за допомогою дієслів *wurde ставати* та *wêze бути*), активний), часу (теперішній, претерит, перфект (допоміжними дієсловами *hawwe мати* і *wêze бути*), плюсамперфект, майбутній I та II, майбутній в минулому I та II), особи (лише в однині), способу (дійсний, наказовий, значення умовності передається описовими конструкціями) і числа. Дієслова бувають сильними (три форми утворюють за рахунок аблаута, але втратили префікс *ge-*: *stjerre* – *stoar* – *stoarn помирати*) та слабкими. У фризській мові є відокремлювані префікси.

Література новофризького періоду позначена творчістю Гісберта Япікса. Характер його творчості – різножанрові поетичні твори. Фризська – це мова усного спілкування і не є офіційною в жодній країні. Одним із підвидів фризської є міський фризський діалект, яким розмовляють в адміністративному центрі Фрісляндії.

5.7. Нідерландська мова

Основою нідерландської мови є племінні діалекти салічних франків, фризів та саксів, хоча базовим все ж був давньозахіднонижньофранкський. Загалом можна виокремити три періоди розвитку нідерландської мови – давньонідерландський (400-1100 ст.), середньонідерландський (1100-сер. XVI ст.) та новонідерландський (з XVI ст.).

У плані розвитку мови початково провідною була Фландрія, особливо міста Брюгген та Гент (XIII ст.). У другій половині XIV ст. політично-економічну ініціативу перехоплює Брабант (особливо міста Брюссель, Антверпен), що надає нідерландській мові виразного фламандського забарвлення. Нідерландська буржуазна революція 1566-1609 рр. та утворення Республіки Голандських

Провінцій стали поштовхом до виникнення національної мови, тому в цей час ваги набирає голландський варіант мови. В 1585 р. іспанцям вдалось захопити провінції Нідерландів на півдні, зокрема Антверпен, що значно знизило культурний розвиток цих територій. Нідерландські провінції на півдні, а саме Брабант, Лімбург, Фландрія були під управлінням Іспанії аж 1714 р. На цій території нідерландська мова обмежувалась лише побутовим використанням. З 1830 р. південна частина Нідерландів входить до складу Бельгії з основною французькою мовою. Фламандці чинили спротив і намагалися відстояти права нідерландської мови. Частково це вдається, і з другої половини XIX ст. починає розвиватися фламандська художня література. Такий стан справ спричиняв суперечки між нідерландськомовними фламандцями та французькомовними валлонами, але уряд був змушений зробити деякі поступки у питанні мови, зокрема фламандською викладали у школах, було засновано Фламандську академію.

Із пам'яток *давньонідерландського періоду* збереглося лише одне речення. У цей період відбулось подовження приголосних та голосних у відкритому складі. Оскільки редукція ненаголошених кінцевих ще не відбулась, існувала розвинена система відмінювання. Al, ol перед d, t переходять в ou (нім. Holz – нід. hout). В цей період у нідерландській мові відчувається сильний вплив французької мови.

Середньонідерландський період. Друга половина XVI ст. характеризується нормування нідерландської мови, особливо це стосується правопису, базовою була граматики Х. Спігеля, з'являються перші тлумачні словники, що мало своїм результатом повне внормування нідерландської літературної мови.

Найдавніші тексти середньонідерландською мовою – твори поета Гендріка ван Велдеке (друга пол. XII ст.), наприклад «Житіє святого Серватія». Для XIII-XVI ст. характеризується перекладами лицарських романів (з циклу про короля Артура «Фергуут», епічна поема «Карл і Елегаст», поема «Про лиса Рейнарда») та Біблії. Слід відзначити дидактичні твори Якоба ван Марланта, зокрема

римова поема «Квіти природи» – енциклопедичний твір народною мовою, римова світова хроніка «Історичне зеркало». Розвивалася релігійна література, документи та хроніки. Перша друкована книга з'явилась у 1476 році.

Важливою фонетичною зміною середньонідерландського періоду стала редукція ненаголошених голосних до [ə], наслідком чого стало значне спрощення парадигми відмінювання. Іменник ще зберігає чотири відмінки. Відпадиння кінцевого -n стає причиною руйнування категорії граматичного роду, а точніше остаточно руйнує різницю між чоловічим та жіночим родом. Глухі проривні p, t, k остаточно втрачають аспірацію, дзвінки шумні в кінці слова оглушуються. Французькі впливи у лексиці особливо помітні у Східній Фрисландії, це стосується переважно канцелярії та юридичної термінології.

У *новонідерландський період* провідними стають голландські мовні норми. Сучасна нідерландська мова – це результат взаємодії голландської та фламандсько-брабандської мовних традицій. У Фландрії та Брабанті нідерландська мова притаманна переважно для нижчих суспільних верств, норма літературної мови таким чином фактично втрачена. У XVII ст. ця територія є фактично двомовною з переважанням французької мови. Втішним фактом було те, що в період австрійського панування (1713-1794) влада, не бажаючи надмірної романізації регіону, не забороняла нідерландську мову, хоча і не сприяла її розвитку. Все змінилось у 1795, коли Фландрія та Брабант потрапили під владу Франції. З 1814 по 1830 ці провінції належать до Нідерландів і, здавалось би, за сприятливих умов мали б відробити тут нідерландську, але різниця між місцевим говором та північнонідерландським стандартом така велика, що це викликає спротив. З 1830 року – Бельгія самостійна держава із державною мовою французькою, проте допускалось і вживання нідерландської як «факультативної», у 1830 виникає так званий фламандський рух за визнання нідерландської мови другою національною, потім до цієї вимоги доєднались ще економічні та культурні інтереси. Але і між учасниками руху існували непорозуміння, суть яких зводилась до визнання гегемонії нідерландської мови (переважно стосовно орфографії) у цьому регіоні чи слід закріпити окрему

фламандську мову. В кінцевому підсумку зазначений регіон прийняв нідерландську орфографію. Поступово відновлюється літературна традиція фламандським варіантом нідерландської мови, зокрема завдяки Гендріку Консьянсу («Лев Фландрії»). У 1895 році нідерландську мову визнано у Бельгії другою державною, але це не змінило злиденного статусу нідерландської, навчання в університетах нідерландською розпочалось аж у 1930, на сьогодні ситуація дещо вирівнялась, але офіційно визнається нормативна нідерландська норма, а не її варіанти.

Літературна спадщина, що мала вплив на становлення нідерландської мови, пов'язана з іменами Йоста ван дел Вондела (трагічна п'єса «Гісбрехт Амстердамський», трагедія «Люцифер», релігійна трагедія «Адам у вигнанні», біблійна трагедія «Самсон»), Пітера Хоофта (трагедії, любовні пасторалі, хроніка «Історія Нідерландів»), Бернбранда Бредеро (ліричні вірші, сатиричні поеми). Важливою була також діяльність мовознавців та їх твори, а саме Петрус Монтанус «Граматика» (вперше вказав на різницю між буквою та звуком), Давид ван Хоогстратен «Записки про рід іменників» (розробив системні правила визначення роду) та «Новий словник нідерландської та латинської мови», Балтазар Гуєдекопер був пуристом, за основу створення національного стандарту пропонував середньонідерландську мов тощо.

У сучасній нідерландській мові налічують 16 голосних (відкриті/закриті, довгі/короткі) і 20 приголосних звуків. Силовий фіксований на першому складі наголос. Довгота голосних у відкритому складі орфографічно не відображена (*raden* радити), у закритих складах передається подвоєним голосним (*raad* порада). Про короткий голосний може свідчити подвоєний приголосний (*mannen* люди). Сполучення букв *sch* вимовляється як [sx] – school [sxɔ·l]. Використовується знак трема ("»), щоб позначити, що звук не входить у дифтонг: *atheïsme* атеїзм. У нідерландському варіанті можна почути сильний приступ на початку слова. Для утворення трьох форм дієслова типовий аблаут.

Скасовано відмінювання іменників, функції відмінювання перейняли тепер порядок слів та прийменники. Основні способи утворення множини – це

суфікси *-s* (*lepel – lepels* ложка) та *-(e)n* (*boek – boeken* книжка), рідко це може бути суфікс *-eren* (*kind – kinderen* дитина). Для іменника типовою є категорія числа, роду (загальний і середній) та визначеності/невизначеності. Існує система артиклів: неозначений артикль є лише в однині *een*, означений для спільного роду та множини *de*, для середнього роду – *het*. Прикметник має коротку (*jong*) та довгу форму (*jonge*), ступені порівняння. Дієслово, як і в інших германських мовах, має категорію часу (теперішній, претерит, перфект, плюсквамперфект, майбутній I та II, майбутній I та II в минулому), стану (актив, пасив), способу (дійсний, наказовий). Перфект та плюсквамперфект утворюються від допоміжного дієслова *hebben*, рідше *zijn*, пасивні конструкції утворюються за формулою *worden*+дієприкметник II або *zijn*+дієприкметник II. Дієслова бувають сильні (змінюються за аблаутом) та слабкі, змінюються за особами. Дієслова мають відокремлювані та невідокремлювані префікси, зворотні займенники. В реченні типовою є рамкова конструкція.

5.8. Африкаанс

Африкаанс (раніше її називали бурською) – це наймолодша германська мова, формування якої розпочалось приблизно з другої половини XVII ст. Джерелом його виникнення є поселення на мисі Доброї Надії, організоване у 1652 р. голландською Остіндською компанією. Населення було багатонаціональним, однак основу складали бури (вихідці з Південної Голландії), але були французи та німці. Утворилась нова мова для загального спілкування, яка до того ж зазнавала туземного впливу (зулу, готтентотський, бушменський). З часом на цьому місці утворилась колонія Капланд, яку в 1795 р. вдалося захопити англійцям. У 1835-1836 рр. були створені нові республіки: Оранжева (на р. Оранжева) та Трансвааль (на притоці Оранжевої Ваалі). Однак Англія після англо-бурської війни (1899-1902 рр.) колонізувала всі поселення, а також Наталь і створила домініон Південно-Африканський Союз, який у 1961 р. отримав незалежність і став ПАР.

До середини XIX ст. африкаанс був лише побутовою мовою, офіційною була нідерландська, остання третина XIX ст. є часом піднесення африкаанс до офіційного рівня, чому сприяло «Товариство справжніх африкандерів» (1875 р.). З часом ця боротьба приносить перші плоди: перша граматика (1876 р.), перший словник (1902 р.). Набувши популярності, африкаанс використовується у художній літературі. Також її признають на офіційному рівні: 1914 – викладання у школі, 1918 р. – статус другої державної, 1925 – використання у парламенті.

Фонетика та орфографія африкаанс побудована на тих самих принципах, що і нідерландська. Довгота голосного у відкритому складі не має спеціального позначення (*sewe* сім), у закритому передається подвоєним голосним (*oor* вуха), про короткий голосний сигналізує подвоєний приголосний (*botter* масло). Найхарактерніші фонетичні відмінності африкаанс такі: 1) назалізація перед глухими щілинними, коли *n* випадає і це подовжує голосний (*wens* [vɛ:s] бажання); 2) наявність сильного приступу; 3) відпало закінчення *en* (нід. *zelden* – афр. *selde* рідко); 4) початковим нідерландським *g* та *v* відповідають в африкаанс звуки [χ] – *groot* [χro:t] великий та [f] – *vrug* [frœχ] плід.

Граматика африкаанс вважається найбільш аналітичною з-поміж усіх германських мов. Категорія роду зникла в африкаанс цілком. Для утворення множини використовуються закінчення *-e* (*paar* – *pare* пара) та *-s* (*vader* – *vaders* батько), рідше *-ers* (*kind* – *kinders* дитина), *-ere* (*volk* – *volkere* народ), або *-(e)ns* (*wa* – *waens* віз). Засобами зв'язку слів у реченні є порядок слів та прийменники. Є два артиклі – *die* (означений), *'n* (неозначений). Прикметники мають сильну та слабку форму: *vol* – *volle* багатий. Дієслово має такі часові форми: презенс (в усіх випадках збігається з інфінітивом), перфект, майбутній I та II, майбутній I та II в минулому. Майже всі дієслова в африкаанс – слабкі. Існують відокремлювані префікси. На відміну від більшості германських мов речення в африкаанс допускають подвійне заперечення.

Лексика африкаанс на 99% складається з нідерландської, є незначна частина запозичень з малайсько-португальської та англійської. Африкаанс є державною мовою у ПАР та широко вживаною в Намібії.

Питання для самоконтролю

1. На які три основні територіально-діалектні групи поділяються германські мови за класифікацією?
2. Які ключові фонетичні та граматичні ознаки відрізняють нижньонімецьку мову від верхньонімецької?
3. Звідки виникла самоназва німецької нації *deutsch*?
4. Які нові аналітичні (складені) форми дієслова остаточно сформувалися в середньовищній німецькій мові?
5. Яку роль відіграла Реформація та переклад Біблії Мартіна Лютера у формуванні єдиної німецької літературної мови?
6. Зіставлення яких трьох мовних елементів (компонентів) зумовило формування ідишу як нової германської мови?
7. Які три масштабні історичні події визначили періодизацію англійської мови?
8. Який давньоанглійський діалект відіграв провідну роль у збереженні писемних пам'яток?
9. Як норманське завоювання відобразилося на лексиці середньоанглійського періоду?
10. На базі якого діалекту у XVI–XVII ст. остаточно сформувалася та вніормувалася єдина національна англійська мова?
11. Які кардинальні зміни відбулися в новоанглійській мові у морфології іменника та структурі дієслівних часів?
12. Яка головна особливість вокалізму сучасної фризської мови відрізняє її від більшості інших германських мов?
13. На базі яких племінних діалектів сформувалася нідерландська мова?
14. Яка європейська мова мала найбільший лексичний та канцелярський вплив на нідерландську впродовж її історії?
15. Яка синтаксична особливість побудови заперечних речень в африкаанс кардинально відрізняє її від більшості інших германських мов?

6. ПІВНІЧНОГЕРМАНСЬКІ МОВИ

6.1. Передумови розвитку скандинавських мов

Через завоювання, здійснені в епоху вікінгів, почали утворюватися феодальні держави, як на завойованих територіях, так і у Скандинавії. Етнічно та територіально близькі племена утворювали окремі народності, а саме шведську, данську, ісландську, норвезьку та фарерську. Усі скандинавські мови можна також умовно поділити на материкові (данська, шведська, норвезька) та острівні (ісландська, фарерська).

В кінці епохи вікінгів відбувалася і внутрішня колонізація земель на самому Скандинавському півострові, що було спровоковано значним переміщенням народних мас, яке остаточно порушило попереднє розміщення племен і розмило межі племінних діалектів.

Важливим рушієм розвитку суспільства був феодалізм, який у Скандинавії розвинувся пізніше, ніж у інших європейських державах, та мав нерівномірний характер. Феодальні відносини склалися найпершу у Данії, коли у XII-XIII ст. данська держава підкорила прибалтійських слов'ян-венедів і прибалтів та захопила їхні землі, що вивело її в лідери серед скандинавських країн. Таким чином до кінця XIII ст. більшість данських селян стали кріпаками.

У Швеції більшість селян мали волю, тому феодальні відносини розвивалися повільніше. Позаяк шведська феодальна держава кінця XIV ст. була слабкою, у 1397 році Швеція потрапила в залежність від Данії, тому в шведських пам'ятках XV ст. писемна шведська мова функціонує паралельно з данською.

Попри сталий розвиток Норвегії в XIV ст. вона почала економічно занепадати, що стало причиною того, що в 1319 р. вона вступила в унію зі Швецією, а вже наприкінці XIV ст. обидві країни стали економічно і політично залежними від Данії. Починаючи з XIV ст. в Норвегії поряд з норвезькою вживається також шведська писемна мова. Після остаточної втрати незалежності, норвезька писемна мова виходить з ужитку, з XV ст. її заміняє данська писемна мова. До XVI ст. вона витіснила норвезьку практично в усіх сферах суспільного життя, окрім усних територіальних діалектів.

Літературна діяльність занепадає ще раніше – з кінця XIV ст., тому основними пам'ятками норвезької мови XIV-XV ст. є лише адміністративно-юридичні документи.

Втратила свою незалежність також Ісландія (1262-264 рр.), яка потрапила під владу Норвегії, а з 1397 р. – Данії.

Скандинавія славиться пізнім розвитком міст, через що найважливіші торговельні відносини у XIII-XIV ст. здійснювались північнонімецькими купцями-ганзейцями, що призвело до цілковитої залежності від Ганзи, яка мала у Скандинавії значний політично-економічний вплив, що сприяло значному розповсюдженню нижньонімецької мови як мови торгівлі та дипломатії, що суттєво позначилось на лексичному складі та синтаксичних особливостях скандинавських мов, за винятком острівних.

Гілевіонські племена послуговувалися різними діалектами загальної давньопівнічної мови (Old Norse), але починаючи з X ст. вона поділилася на дві окремі гілки: західну, яка стала основою давньонорвезької мови, її південно-західні діалекти переселенці перенесли в Ісландію, де і утворилась окрема давньоісландська мова, на Фарерських островах сформувалася острівна фарерська мова; із східної гілки розвинулись давньошведська і давньоданська мови. Варіант норвезької мови букмол має ознаки обох груп мов. Основними відмінностями між цими групами є такі чинники:

- монофтонгізація давніх дифтонгів у східноскандинавській групі в X-XI ст. (швед. *sten* – іслан. *steinn*);
- переломлення *e > ja, jo* представлене у східноскандинавській групі в більшому обсязі (дан. *ek* – д.іслан. *jag*);
- вставні *d* або *b* у західноскандинавській групі, які не вимовлялись (дан. *mand*);
- випадіння *v* перед *r* на початку слова у західноскандинавській групі (дан. *vrangr* – д.іслан. *rangr* неправильний).

Для германської давньопівнічної мови-основи були характерні основотворчі суфікси, які редукувались у VI-VIII ст., що сприяло виникненню тонічного наголосу, який і до сьогодні частково зберігається у норвезькій та шведській мовах, в данській мові він замінений так званим поштовхом (стьод). Цьому етапу мови з VI ст. притаманна умлаутизація. У VII ст. у германській давньопівнічній мові відпав початковий *j* (д.іслан. *år* рік – гот. *jēr*), він існує лише як результат переломлення та у запозиченнях. Початковий *w* відпав перед губними голосними та приголосними (іслан. *ulfr* – нім. *Wolf*). Також відпадає і прикінцевий *n* (д.іслан. *gefa* подарунок – гот. *giban*). Зафіксоване також явище гуттурації, тобто перехід *ww>gww* (д.іслан. *hoggwa* рубати – д.в.н. *houwan*), *jj>ggj* (д.іслан. *tveggja* двох – д.в.н. *zweio*). Специфічною особливістю є також приєднання зворотного займенника *sik* до основи дієслова: д.іслан. *kallask* = *kalla* + *sik* називатися та суфігований означений артикль, що розвинувся із вказівного займенника *hinn*: д.іслан. *steinninn* = *steinn* + *inn*.

Крім того у мові-основі була низка фонетичних особливостей: явище ротацизму, лабіалізації довгого *a*, що призвело до його переходу в *o*. Для цієї початкової мови були притаманні три види наголошених складів – короткий (короткий голосний та короткий приголосний), довгий (короткий голосний та довгий приголосний чи навпаки), наддовгий (довгий голосний та довгий приголосний).

6.2. Данська мова

Данська належить до східноскандинавської групи північногерманських мов. В історії данської мови розрізняють два періоди, а саме *давньоданський* (IX-XVI ст.) та *новоданський* (з XVI ст.). У період XIII- XV ст. на данську мову сильний вплив мала середньоніжньонімецька, перш за все через політико-економічний вплив Ганзейського союзу, представництва якого були розташовані у низці данських міст, тому значна частина данської лексики зі сфери будівництва, торгівлі, ремесла має нижньонімецьке походження. Тому не дивно, що при королівському дворі нижньонімецька мала значний престиж. Однак із

XVII ст. зростає вплив верхньонімецької мови і зберігається аж до початку XVIII ст. Друга половина XVIII ст. ознаменована впливом французької мови, але лише серед дворової знаті.

Данська нація почала складатися приблизно у XVI ст. Копенгаген поступово набуває все більшого значення і, відповідно, його діалект стає стрижнем для формування національної мови. Важливу роль у цьому процесі відіграла реформація церкви (витіснення латини данською, розповсюдження церковної літератури данською). Іншим формуючим чинником стало книгодрукування та переклад Біблії (1550, Біблія Крістіана Третього). Засновник писемної данської мови Крітьєном Педерсеном здійснив переклад Біблії у перекладі Мартіна Лютера. Однак це не була уніфікована писемна норма, паралельно функціонувала писемна норма державної канцелярії.

Давньоданський період характеризується низкою фонетичних змін: X ст. – монофтонгізація дифтонгів, XIII ст. – перехід $\bar{a} > \bar{o}$, $p, t, k > b, d, g > v, \delta, \gamma$ (зміна лише фонетична) – перший пересув приголосних, XIV ст. – виникнення нових дифтонгів, виникнення фонетичного явища стьод (миттєве зімкнення гортанних зв'язок при вимові звуків), яке має смислорозрізнявальне значення.

Найдавнішими писемними пам'ятками данської мови є близько 400 рунічних написів періоду IX- XII ст. Особливо відомими є написи на каменях із Еллінге (Ютландія) X ст., що розповідають про найдавніших данських королів. Із поширенням християнства почала використовуватись латинська графіка (з 965 року). Зразком її вживання є рукопис «Сконське право», що датується XIII ст. та виконаний пунктованими рунами, крім того були менші за обсягом юридичні записи, зокрема «Права міста Фленсбурга», крім того описи життя святих та медичні трактати. Найдавніші пам'ятки латиницею датуються IV ст., переважно переклади релігійної тематики та закони. Особливо важливою є перша друкowana книга данською «Данська римована хроніка» (1495). Позиції латині залишались стабільними, особливо після заснування у 1479 році Копенгагенського університету, де викладання проводилось латинською.

З XVI ст. починається *новоданський* період розвитку данської мови. У XVII ст. Данія віддала низку територій Швеції, де швидко поширилась шведська мова. Однак згодом за рахунок розвитку художньої літератури (реалізм, романтизм) данська національна мова зміцнюється. Провідну роль у цьому процесі відіграв письменник та вчений Людвіг Хольберг, який був автором 35 комедій («Жан де Франс», «Еппе з гори», «Еразмус Монтанус») та інших знакових художніх творів. Також визначальною у становленні данської мови була і роль інших письменників, до прикладу Адама Еленшлегера, Ганса Крістіана Андерсена, Сьорена К'єркегора, Енса Якобсена тощо. Крім використання у літературі зростає роль данської у науці, активно досліджується народна творчість, були видані словники та граматики.

У XVIII ст. в Данії зароджується пуристичний рух, представники якого агітували за заміну запозичень, переважно німецьких данськими кальками. Найвідоміші його представники Фредрік Крістіан Айльскоу та Енс Снедорф, які заснували журнал «Патріотичний оглядач».

Данська орфографія усталилась до кінця XVIII ст., лише у 1949 іменники почали писати з маленької літери. Данська – єдина скандинавська мова, яка не має довгих голосних, тому існують довгі та короткі склади. У фонологічній системі нараховують 20 монофтонгів і 11 дифтонгів, які розрізняються за відкритістю/закритістю, довготою/короткістю, лабіалізованістю /нелабіалізованістю та 20 приголосних звуків. Динамічний наголос падає на перший склад. Наявний сильний приступ, який диференціює синоніми.

Іменнику притаманні категорії роду (загальний та середній), однини та множини, а також два відмінки (загальний і родовий), особи/не особи, визначеності/невизначеності. Засобами творення множини є суфікси *-er*, *-e*, нульова або внутрішня флексія. Існує неозначений артикль – для загального роду *en*, для середнього роду *et*; означений артикль суфігований. Прикметники поділяються на сильні та слабкі, мають ступені порівняння. Система дієслова розрізняє час (презенс, претерит, перфект, плюсквамперфект, футурум I та II), стан (актив, пасив, окремо існує результативна конструкція), спосіб (дійсний,

наказовий). Дієслова поділяються на сильні (три форми методом аблаута) та слабкі (за допомогою дентальних суфіксів *d* та *t*). Не відмінюються за особами та числами, можуть бути зворотніми.

Для формування нових лексем у данській мові застосовуються методи афіксації та словоскладання. Зокрема, у морфологічній структурі іменника домінуючим способом виступає суфіксація, тоді як для дієслівної системи найбільш характерним є використання префіксів. Лексичний склад формувався під впливом латинської мови (контакти германців з римлянами, періоду християнізації тощо), у Середньовіччі поширювались нижньонімецькі запозичення на позначення ремесел, торгівлі, згодом запозичувались слова із верхньонімецької та французької, у XX ст. – з англійської.

6.3. Шведська мова

Шведська нація почала утворюватись лише у XVI ст., відповідно до цього стійких рис почала набувати і шведська мова. Цьому сприяли такі важливі фактори як книгодрук (перша друкована книга шведською була надрукована ще 1495 року, а перекладена Біблія у 1541), відокремлення від Данії (1523 р.) та церковна реформація (1527 р.). XVI ст. характеризується значними пуристичними рухами задля очищення шведської мови від данським рудиментів (представники поети Георг Шерньєльм, Віктор Рюдберг та Семуель Колумбус). У XVII ст. до Швеції від Данії відходить дві області на кордоні з Норвегією та острів Готланд, а у 1658 ще три області на півдні Скандинавського півострова, що збільшує територію поширення шведської мови. XVII ст. характеризується значним інтересом до національної самобутності, у 1677 році шведська вперше стає мовою викладання в університеті в Упсалі. У XVII ст. мова Стокгольма через зростання ролі самого міста став визначальним для становлення шведської мови, а до XIX ст. діалектні форми значно нівелюються.

Шведська мова належить до східної гілки скандинавських мов, фонетично найбільш наближений до норвезької мови. Періодизація шведської мови: рунічний давньошведський період (800-1225), класичний давньошведський

(1226-1375), пізній давньошведський (1376-1526), ранній новошведський (1527-1732 рр.) та новошведський (після 1732 р.).

Основні пам'ятки рунічної *давньошведської* мови – записи норвезько-шведським варіантом молодших рун (близько 2500), це переважно короткі надмогильні надписи. Найдовшим є напис на Рекському камені IX ст., виконаний старшими рунами.

Пам'ятки *класичного давньошведського* періоду – це рукописи, виконані латинським алфавітом («Вест'єтське право», XIII ст.), який використовувався у шведському письмі з XIII ст. Найдавніший рукопис це два листи «Вест'єтського права», датовані 1225-1250, решта рукопису відноситься до 1280 року. До важливих фонетичних змін цього періоду належить монофтонгізація дифтонгів, також палаталізація та спірантизація g, k, sk перед голосними переднього ряду.

До пам'яток *пізнього давньошведського* періоду відносять «Уклад короля Магнуса Еріксона». З клерикальної літератури цього періоду на увагу заслуговує зібрання життя святих («Codex Bureanus»), а також декілька листів «Одкровен'я св. Біргітти». Серед світської літератури слід згадати перекладені середньовічні лицарські балади «Евфемієві пісні» 1312 р., історична римована «Хроніка Еріка». У 1495 р. з'являється перша друкована книга шведською мовою. У 1526 р. був виданий переклад Нового Заповіту.

З початком *новошведського* періоду починає складатися національна шведська мова, коли Швеція стала незалежною від Данії. В основу спільної мовної норми лягли свейські діалекти центральної частини країни [Жлуктенко, 152]. У 1541 р. вважається роком виходу в світ перекладу Біблії (Біблія Густава Васи, перекладена свейським говором), друга половина XIV ст. славилася перекладними творами релігійного та медичного характеру, цим пояснюється значний вплив латини на шведську мову. В той же час поступово вноrmовується мовна норма державної канцелярії міста Стокгольм, однак в період залежності від Данії вона дещо видозмінюється. 1648 році була написана перша шведська граматики під авторством Карла Аурівілліуса.

У 1732 році з'являється перший журнал «Шведський Аргус» під редакцією Олова Даліна. Саме цей журнал вважають точкою кристалізації шведської національної мови. Новошведський період характеризується творчістю таких майстрів слова як поети Карль Бельман, Віктор Рюдберг («Санг. Стародавня пісня»), представник романтизму Есайас Тегнер («Фрітйофова сага»), письменник Карл Альмквіст («Торпеден і його дочка»), Сельма Лагерлеф («Чудесна подорож Нільса з дикими гусьми»), Карл Сноїльскі, Сакаріас Топеліус («Парадні ворота»), драматург Август Стріндберг. У 1769 році Юхан Іре видав «Свейсько-готський словник», наступним етапом у становленні шведської мови став виданий у 1773 році «Шведський словник» Абрагама Сальстета та граматика Шведської академії (1836). Почали видавати також газети шведською мовою. У XVIII ст. шведська мова остаточно вноrmовується на базі діалекту Стокгольма.

Фонологічна система складається з 17 голосних (довгі/короткі, лабіалізовані/нелабіалізовані, без дифтонгів), 35 приголосних (довгі/короткі, супрадентальні). Наголошені склади лише довгі. Наголос динамічний, звичайно падає на перший склад, але особливою рисою шведської мови є наявність у ній тонічних акцентів (акут і гравіс), які виникли у XIII ст. і на письмі не позначаються [Жлуктенко, 152]. Існує також умлаут (ступені порівняння, три форми дієслова), аблаут (три форми).

Іменник виявляє загальний і середній рід, особу/не особу, однина/множина (за допомогою зовнішньої й внутрішньої флексії), загальний і родовий відмінок (суфікси, аблаут), визначеність/невизначеність. Подібно до німецької у шведській мові й досі функціонує поліваріативність в утворенні множини іменників: *man* - *man* (чоловік - чоловіки), *hund* - *hundar* (собака - собаки), *gast* - *gaster* (гість - гості), *kyrka* - *kyrkor* (церква - церкви), *apple* - *appeln* (яблуко - яблука). Особливістю скандинавських мов, зокрема шведської є означений артикль іменника у постпозиції: *man* - *mannen* (англ.: *man* - the *man*), *hus* - *huset* (англ.: *house* - the *house*), *hundar* - *hundarna* (англ.: *dogs* - the *dogs*). Шведська крім того має ще також подвійний означений артикль, наприклад: *det lilla huset* (англ.:

the little house). Прикметник має сильну та слабку форму та ступені порівняння. Дієслова поділяються на сильні, слабкі та нерегулярні, які мають чотири форми (інфінітив, однина претериту, множина претериту, супін). За особами та числами не відмінюється. Дієслівна система розрізняє категорії часу, зворотності, стану (дійсний, пасивний (пасив дії, пасив стану), пасив за структурою буває дво- та трикомпонентний), способу .

Структура речення у шведській мові є незмінною, адже саме послідовність компонентів визначає граматичне значення. Нові лексеми формуються через деривацію або шляхом складання кількох основ. Складені слова можуть бути доволі довгими і замінити ціле речення.

З приходом християнства у шведській мові з'явилась значна кількість запозичень із латинської та грецької мови, як от *massa* (меса), *kyrka* (церква), *paradis* (рай), *prast* (священник) тощо. Вплив латини можна було спостерігати навіть у складній структурі речення та фразеології. Це пояснюється тим, що мовою науки декілька століть була латинська, навіть навчання в університетах проводилось латинською. Також шведська мова запозичує багато слів і навіть префіксів та суфіксів із середньоніжньонімецької, зокрема у сфері торгівлі, ремесел, адміністрування тощо, що було спричинене значним впливом на скандинавські країни Ганзейського союзу. Франція часів Людовика XIV також зробила свій вклад у лексичну скарбничку шведської мови, свідченням тому є такі запозичення: *journalist* (журналіст), *balkong* (балкон), *garderob* (гардероб), *parfym* (парфуми), *kastrull* (каструля), *balett* (балет), *sas* (соус), *pjas* (п'єса) та *roman* (роман). Згодом і до сьогодення шведська зазнавала впливу англійської, перш за все у галузях економіки та спорту: *sport* (спорт), *rekord* (рекорд), *strejk* (страйк), *rals* (залізниця), *lokomotiv* (локомотив).

Західна Фінляндія зазнавала набігів вікінгів ще в IX ст., у 1155 році був здійснений перший хрестовий похід проти язичницької Фінляндії, другий у 1249. Від 1284 року Фінляндія – герцогство у складі Швеції. Впродовж майже п'яти століть шведська стала у Фінляндії державною мовою, тобто використовувалась в освіті, канцелярії. Мовна ситуація змінилася аж у 1863 р. після здобуття

Фінляндією незалежності. Хоча шведська і сьогодні є другою державною у Фінляндії. Основні відмінності фінського варіанту шведської мови полягають у відсутності музикального наголосу.

Діалектологічна карта Швеції поділяється на п'ять ареалів: південний, свейський, етський, норландський та острівний (готландський). Також дослідники фіксують існування регіональних різновидів літературного стандарту (фінська шведська та ін.).

6.4. Норвезька мова

Історично норвезька мова поділяється на три періоди: давньонорвезький (800-1370 рр.), середньонорвезький (1370-1525 рр.) та новонорвезький (з 1525р.).

Починаючи з 1397 р. Норвегія увійшла до складу Данії аж до 1814 р., утворилися змішані дансько-норвезькі говори. У 1914 році отримує власний парламент та Конституцію, тобто стає самостійною, але в унії зі Швецією. Книгодрукування сприяло поширенню данських книг, особливо перекладу Біблії, що закріплює данську у писемній сфері. Норвезька мова займає периферійні позиції в розмовній формі.

Період *давньонорвезької* мови презентований написами молодшими рунами (близько 900, за часом XVIII-XI ст.), доволі короткі, наприклад напис на камені із Стедьї. Поширеною були також поезія скальдів та едичні пісні. Найдавніші рукописи представлені латинською графікою і відносяться до XII ст. Це невеликі фрагменти юридичних записів (Гулатинське право), земельні та релігійні книги.

До *середньонорвезького* періоду належить визначний твір «Королівське зерцало» у формі повчальної бесіди батька з сином та «Сага про Дітріха Бернського»

З 1525 р. у лінгвістичній історії Норвегії розпочинається етап, відомий як *новонорвезький період*. Цей час характеризується глибокою диглосією та поступовою втратою писемної традиції давньоскандинавської мови на користь данської. Через перебування Норвегії в унії з Данією данська мова фактично

витіснила місцеві діалекти з офіційного вжитку та стала монополістом у сфері державного управління та судочинства (акти канцелярії, королівські укази та протоколи судів велися данською), церкви та релігійного життя (переклад Біблії Кристіана III данською мовою став канонічним, тому літургії, проповіді та псалми писали данською), освіти (школи були тісно пов'язані з церквою, тому також перейшли на данську). Однак розмовна мова залишалася норвезькою у формі численних діалектів.

Після відділення від Данії в Норвегії розмежовуються дві мовні форми: писемна – данська і розмова – норвезька. У містах існували змішані дансько-норвезькі говірки із данською лексикою й морфологією та норвезькою фонетикою й синтаксисом. Норвегія розпочинає відродження національної самобутності, Генріх Вергеланн намагався норвегізувати мову, вводячи у свої вірші норвезьку лексику та популяризував норвезьку вимову у театрі.

До сьогодні не існує єдиної норвезької літературної мови. В Норвегії склалися два шляхи створення національної мови – на основі міських або сільських говірок. Це єдиний мовний прецедент у світі, коли юридично два варіанти мови рівноправні. Таким чином у Норвегії утворилися 2 літературні мови – *ріксмол* або «державна мова» (термін Петера Асбйорнсена), сучасніша назва *букмол* чи «книжна мова», та *лансмол* або «народна мова» чи інакше *нюнорск*, тобто «новонорвезька мова». Навчання у кожному окремому класі ведеться тією мовою, яку обрали батьки, але учні повинні знати обидва варіанти.

Ріксмол (склався у 1890 році) можемо трактувати як результат розвитку данської мови у Норвегії перш за все у письмовій традиції, його основою були говірки освіченого прошарку міського населення. Мовознавець і педагог Кнуд Кнудсен пропонував модернізацію писемної традиції шляхом заміни данських слів норвезькими разом із впровадженням норвезьких фонетичних та граматичних засобів (словник «Ненорвезьке та норвезьке»). В XX ст. були проведені три орфографічні реформи ріксмола: 1907 – введення написання глухих щілинних p, t, k замість дзвінких b, d, g після довгих голосних; 1917 – подвоєння букв для позначення довгих приголосних в кінці слова; 1938 –

введений артикль жіночого роду. Великою подією у популяризації ріксмолу став випуск збірки «Народних норвезьких казок» в обробці Петера Крістена Асбйорнсена і Йоргена Му, стиль та синтаксис якої були норвезькими. Ріксмол був притаманний також творам Ібсена, Бйорнсена, Хеллані та Юнаса Лі.

Лансмол вважається штучно створеною літературною мовною нормою, утвореною на основі сільських норвезьких говірок. Через велику різницю між міськими та сільськими говірками лінгвіст-самоук Івар Осен, який визнавав право кожної нації на власну мову та писемність, заснував лансмол. Він укоренив лансмол, видавши «Граматику норвезької народної мови» (1848), «Словник норвезької народної мови» (1850) та «Зразки народної мови Норвегії» (1853) з діалектними західнонорвезькими взірцями (бо вони були найбільш архаїчними, тобто наближеними до давньонорвезької), таким чином у літературній нормі лансмол почали вживати з кінця 50-х рр. XIX ст. У 1868 р. було створено організацію, метою якої було поширення лансмолу, зокрема вони добились права вибору у школах, а потім й університетах між лансмомом і ріксмомом. Однак лансмол розвивався значною мірою завдяки діяльності окремих письменників, зокрема Осмун Віньє, Арне Гарборг. Низка реформ була проведена також у лансмомі, загалом їх мета – витворення єдиної мовної норми в майбутньому, це реформи 1907, 1910, 1917 і 1938 років.

У 1929 році уряд ввів поняття букмол і нюнорск як більш нейтральні у порівнянні із ріксмомом та лансмомом. Були спроби утворити із двох форм норвезької мови єдину норвезьку мову, однак, вона не мала успіху, перш за все тому, що прихильники обидвох варіантів не могли дійти згоди: фактом для утвердження ріксмолу називали тривалу культурну традицію, авторитетність письменників, які нею послуговувались, прихильники лансмола оперували тим фактом, що їхня мова рідна, а не насаджена завойовниками. На сьогоднішній день букмол і нюнорск мають абсолютну рівноправність, хоча кількісно вони все ж різняться. Незважаючи на те, що громади самостійно обирають мову навчання у школі, 90% друкованої продукції видається букмомом, більшість шкіл також використовує букмол. Він переважає у мегаполісах, у східній та північній частині країни.

Сфери його використання – діловодство, наука, художня література та публіцистика. Зона поширення нюнорска – захід Норвегії, переважно сільські місцевості.

У норвезькій мові розрізняють 18 голосних: довгі/короткі, лабіалізовані/нелабіалізовані. Наявна відкрита довга та коротка фонема æ. У фонетичній системі наявні 6 дифтонгів. Приголосні (38) містять опозицію довгота/короткість, мають диграфи та один триграф. Розрізняють також супрадентальні приголосні, які утворюються при зближенні кінчика язика та твердого піднебіння. Динамічний наголос сполучається з тонічним з головним наголосом падає на першому складі, але тонічний акцент може виконувати смислорозрізнювальну функцію. Всі наголошені склади довгі.

Іменнику притаманна категорія роду: три роди у нюнорск, два у букмолі, та особистості / неособистості – букмол. Рід виражається за допомогою суфігovanого артикля. Крім того іменник наділений категорією числа (однина/множина) та відмінка (загальний і родовий). Множина має декілька способів утворення: закінчення *-er*, нульова флексія, рідше умлаут. Існує означений та неозначений артикль. Прикметники розрізняються за сильною та слабкою формою. Дієслова бувають сильними, слабкими та нерегулярними і розрізняють такі категорії – час, спосіб та стан. Для утворення типів речень вирішальним є порядок слів. Лексика поповнюється засобами словотвору чи запозиченнями, головним чином із сусідньої нижньонімецької.

6.5. Ісландська мова

Ісландська мова належить до західної групи скандинавських мов. Найближчою до неї є фарерська. Ця мова найкраще зберегла словниковий склад та словозмінну парадигму відносно скандинавської мови-основи.

Острів Ісландія починає заселятись у кінці IX ст. вихідцями із Західної Норвегії, заселення завершується близько 930 року. Наступні майже чотири століття Ісландія – незалежна країна з альтингом як вищою владою. У 1262 році Ісландія потрапляє під владу Норвегії, а 1380 разом з нею приєднана до Данії.

Самостійність вона отримає аж у 1918 році в унії з Данією, а з 1944 – повну незалежність.

Історія ісландської мови поділяється на два періоди: давньоісландський (до 1550 р.) й новоісландський, хоча поділ доволі умовний, тому що ісландська мова зазнала у своєму розвитку дуже мало змін. Основою ісландської мови став західний варіант давньонорвезької мови. Процес розвитку мови мешканців острова відзначався високим ступенем ізоляції, що зрештою призвело до її трансформації у самостійну та цілісну лінгвістичну структуру – ісландську мову.

В *давньоісландській* мові були як довгі (позначались акутом '), так і короткі голосні. Словотворчі суфікси злились із закінченнями або відпали, що провокувало появу багатьох типів відміни іменника. Особові займенники мали однину, множину і двоїну.

Пам'яток, написаних рунами в ісландській мові близько 45, вони належать до початку XIII ст., але не мають особливої філологічної цінності. Більш значними є рукописи, виконані латинською графікою періоду XII ст. (припускають, що латинський алфавіт прийшов в Ісландію з Англії в кінці XI ст.), зокрема уривки з проповідей, юридична книга «Сірій гусак», земельні описи, церковний календар. Давньоісландський період виявляє доволі широке різноманіття жанрів: міфологічні та героїчні пісні, що описують події епохи Великого переселення народів. Такі пісні об'єднані під загальною назвою «Молодша едда» поділялись на пісні про богів, де розповідалось про язичницьких скандинавських богів, та пісні про героїв. Ці пісні мають також повчальний зміст, особливо «Настанови високого (Одіна)», які навіть стали ісландськими прислів'ями. Героїчні пісні мають південногерманське походження, це пісні про Зігурда та Брюнхільду, Гудрун тощо, тема яких – переважно події, пов'язані з Великим переселенням народів. Іншим жанром була поезія скальдів, це норвезькі та ісландські поети IX-XIII ст., представлені головним чином в сагах, часто у формі хвалебних пісень чи навпаки висміювальних. Для поезії скандинавів характерне використання кенінгів. Сюди ж відносимо і «Молодшу Едду» Сноррі Стурлусона (1222-1225 р.р.), це щось на

кшталт підручника скальдичного мистецтва, що складається із чотирьох частин. Важливими були також скандинавські саги, поділені на 4 групи: 1. саги про ісландців (родові) – «Сага про Егіла»; 2. норвезькі королівські саги – «Земне коло» Сноррі Стурлусона (1230 р.); 3. саги про єпископів та вождів – «Сага про Стурлунгів»; 4. саги давніх часів – «Сага про Вельсунгів».

Початком періоду *новоісландської* мови традиційно вважають середину XVI ст. Цей етап став наслідком масштабних культурних та релігійних зрушень у житті Ісландії. У той період Ісландія залишалася під політичним управлінням Данської корони, проте її культурний шлях суттєво відрізнявся від норвезького, ісландці зуміли не просто зберегти, а й розвинути свою давню літературну традицію. Знаковою подією в історії ісландської культури став 1540 рік, коли світ побачило перше друковане видання. Це був переклад Нового Завіту, здійснений Оддуром Готтскалькссоном і надрукований в Данії. Ця книга стала лінгвістичним щитом, що не дав ісландській розчинитися в мовах сусідніх держав. Наприкінці XVI ст. в Ісландії спалахує глибокий інтерес до національної старовини. Цей рух був спрямований на збереження давньої мови та літературної спадщини в умовах Реформації та іноземного культурного тиску. Освічені діячі почали збирати пергаментні рукописи середньовічних саг.

Процес консолідації ісландської нації у другій половині XVIII ст. відбувався у надзвичайно складних умовах, які, однак, стимулювали національне самоусвідомлення та культурну єдність. 1796 рік став знаковим для ісландської культури завдяки заснуванню першого періодичного видання, що сприяло формуванню публіцистичного стилю в ісландській мові. У XIX ст. розгортається потужний національно-визвольний рух, який мав на меті відновлення державного суверенітету, утвердження повноправного статусу ісландської мови та захист самобутньої культури від іноземної асиміляції. Рух за мовну незалежність був нерозривно пов'язаний з лінгвістичним пуризмом.

У перші десятиліття XIX ст. в ісландській мові відбувається фіксація єдиних правописних стандартів, які базувалися на етимологічному принципі. Остаточо закріпилося використання діакритичних знаків не лише для

позначення довготи, а й для розрізнення якості голосних. Ключовою постаттю у процесі наукового впорядкування ісландської мови став данський лінгвіст Рasmus Раск. Активна фаза пуристичного руху, що розпочалася на зламі XVIII-XIX ст., призвела до системного звільнення літературної ісландської мови від іноземних нашарувань, передусім данських, а також латинізмів. Вчені створювали неологізми з наявного ісландського матеріалу, переосмислюючи окремі слова, реактивували архаїзми. Художня ісландська література стала головним інструментом нівелювання бар'єрів між книжною та народною мовами, письменники відмовлялися від складних латинських конструкцій, вводили у свої твори просту лексику. На сучасному етапі ісландська мова характеризується високим ступенем гомогенності, діалектні розбіжності на острові мінімальні. Серед відомих авторів, твори яких мали вплив на розвиток мови, можна виокремити Гадльгрима Петріуса (Страсті Христові 1656), Йонас Гальгрімсон (поезія), Сігурйона Свейнссона (прозові твори), Халлдора Лакснеса, Стіга Пурлінгура, Арнура Ірмарссона тощо.

Сучасна ісландська фонетика передбачає лише довгі наголошені склади. Відбулась делабіалізація деяких голосних. Лише в ісландській мові збереглась міжзубна щілинна фонема ʃ. Наголос у всіх словах закріплене першим складом. Редукція голосних відсутня, що спричиняє велику кількість граматичних закінчень. Аблаут найбільш представлений у сильних дієсловах та як словотвірний засіб. Приголосним притаманна ознака аспірованості/неаспірованості. Відомий також умлаут на і (палаталізація) та у (лабіалізація).

Новоісландська мова не має неозначеного артикля, а означений артикль суфігований. Ісландський іменник виявляє три граматичні роди, два числа та чотири відмінки. Прикметник змінюється за родами, відмінками, числами та має ступені порівняння. Дієслово характеризується категоріями часу, стану (активний, власне-зворотний (результативний, якісно-пасивний), медіальний, взаємний, пасивний (акціональний, статальний)), способу (дійсний, середній, умовний), особи і числа. Дієслова бувають сильними, слабкими та претерито-

презентними, мають 4 основні форми. Також можна говорити про наявність особливих видових конструкцій зі значенням: процесуальності *vera að* (бути) + інфінітив, початку дії *fara að* (пересуватися) + інфінітив, завершення дії *vera buinn að* (звикнути) + інфінітив, результату дії *fa að* (дістатися до) + інфінітив тощо. Майбутній час представлений слабо. Форми ввічливого звертання в особових займенниках практично відмерли.

Ісландська лексика містить мало запозичень та практично не має діалектного членування, за винятком деяких фонетичних розбіжностей. Для позначення нових реалій ісландці намагаються використовувати засоби власної мови, часто використовуюється калькування.

6.6. Фарерська мова

Фарерські острови були заселені у IX ст. вікінгами з Норвегії. Починаючи з 1380 р. статус Фарерських островів зазнав значних політичних змін. Це було пов'язано з укладенням унії між Норвегією та Данією. Це заклало підґрунтя для майбутнього панування данської мови в офіційному діловодстві та церкві. Впродовж кількох століть фарерська мова функціонувала як засіб усного спілкування. Письмо фарерської мови було схоже на ісландську, у письмо було повернуто давню літеру ð (еда). Створюючи стандарт фарерської писемності у 1846 році В. Хаммерсхайб свідомо відмовився від фонетичного принципу на користь етимологічного підходу. Умовно фарерську мову можна поділити на усну фарерську – 800-1850 та новофарерську – від 1850 до сьогодні.

Збереглося дуже мало мовних пам'яток фарерської мови середніх віків, за винятком декількох рунічних написів та земельних книг та юридичних протоколів. Значно багатшою була народна поезія у формі балад на основі скандинавських саг та лицарських романів, найвідоміший герой – Сігурд. На основі цих балад Расмус Раск видав першу фарерську граматику.

Починаючи з половини XIX ст. на Фарерських островах активізувався національно-визвольний рух. Його центральним завданням стала боротьба за культурну самобутність. З 1912 р. фарерська мова стала офіційною у школах. В

1938 р. було визнано рівноправність фарерської та данської мов, фарерською почали вести навчання у школі. У 1948 р. із здобуттям автономії фарерська мова стала основною. З 1950 років на фарерську переходить преса та телебачення. Серед найвідоміших авторів, твори яких мали значний вплив на розвиток сучасної фарерської мови, можна назвати В. Хаммерсхаймба (балади), Яна Олівера Юрхуса (збірка віршів «Повернення додому»), Гедина Бру (роман «Подорож батька і сина») тощо.

До середини XIX ст. у фарерській мові немає орфографічних норм, бо вона існує переважно в усній формі. Сучасна фарерська орфографія була створена В. Хаммерсхайбмом у 1848 році на базі давньоісландської. Він ввів букву *ð*. Фарерська мова особлива через значну дифтонгізацію (6 дифтонгів і 9 монофтонгів), африкатизацію задньоязикових звуків тощо. Всі зімкнені – глухі. В ісландській мові фонологічна система голосних базується на двох фундаментальних принципах розрізнення: ступені підняття язика (відкритість / закритість) та тривалості звучання (довгота / короткість). Довжина приголосного може слугувати для розрізнення значень слів. У фарерській мові наголос є силовим (динамічним) і падає на перший склад. Іменник виявляє категорії роду, 2 числа і 4 відмінки. Означений артикль приєднується до іменників у формі суфікса і має рід, число та відмінок. Прикметники відмінюються за родами, відмінками та числами. Дієслово розрізняє категорії часу, стану, способу, особи та числа. Система відмінювання більш вирівняна за аналогією. Пасив утворюється з дієслова *verða* та дієприкметника II.

Фарерська мова дуже близька до західнонорвезьких діалектів, а в плані лексики – до ісландської. Хоча фарерська мова має давнє усне коріння, її сучасна літературна форма сформувалася лише в середині XIX ст. В основі сучасної мови лежить діалект острова Стреймой, а саме міста Торсхавн. Це найменша з германських мов. Фарерська мова розрізняє 6 діалектів, переважно фонетичного плану.

Питання для самоконтролю

1. Які історико-політичні та економічні чинники зумовили поділ скандинавських мов на материкові й островні?
2. Як саме торговельно-економічне домінування німецької Ганзи вплинуло на лексичний склад і синтаксис скандинавських мов?
3. Як саме Реформація і поява Біблії Крістіана Третього вплинули на статус данської мови?
4. Як саме політичне домінування Данії в XIV–XV століттях вплинуло на статус і функціонування писемних форм норвезької, шведської та ісландської мов?
5. Які ключові історичні, політичні та культурні етапи пройшла шведська мова на шляху від мови рунічних написів до формування самостійної національної літературної норми?
6. Окресліть роль Фінляндії в історії шведської мови.
7. Які структурні та генетичні відмінності існують між букмолем та нюнорском на рівні граматики?
8. Які синоніми мають позначення «ріксмол» та «ландсмол»?
9. Завдяки чому ісландська мова зуміла зберегти свою давню структуру й уникнути діалектного членування?
10. До якої мови найближча фарерська у своїй лексико-синтаксичній структурі?

7. СХІДНОГЕРМАНСЬКІ МОВИ

7.1. Звукова будова готської мови

Фонологічна система готської мови доволі проста і наближена до спільногерманської мови. Багато приголосних літер вимовлялися в залежності від позиції у словах, наприклад дзвінкі приголосні в кінці слів ставали глухими. Через те що готи рано відкололися від германської мовної спільності, деякі характерні для інших германських мов фонетичні зміни у готській не відбулися, наприклад, у готській мові ослаблена дія закону Вернера [Жлуктенко, 53].

Індоевропейські короткі голосні звуки відбилися в готській звуковій системі наступним чином:

i. ε. a > germ. a: лат. *ager* поле – гот. *akrs*, лат. *canō* співаю – гот. *hana* півень.

i. ε. o > germ. a: лат. *hostis* гість – гот. *gasts*, лат. *hortus* сад – гот. *gards* дім.

Індоевропейські короткі звуки *i, e, u* могли переходити у відповідні готські без змін: лат. *piscis* риба – гот. *fisks*. В інших випадках індоевропейські короткі *i, e, u* могли змінюватися у готській мові, якщо після кореневого голосного йшли вузькі голосні звуки *i(j)* або *u* чи сполучення носового з приголосним, в такому разі кореневий приголосний зазнавав звуження, в інших випадках у готській мові зберігалися широкі звуки:

i > e: лат. *vir* чоловік – гот. *wair*.

e > i: лат. *ventus* вітер – гот. *winds*.

Довгі голосні *ā, ō* передаються у готській мові одним голосним *ō*, наприклад:

ā > ō: д. інд. *bhrātār*, лат. *frāter* брат – гот. *brōþor*.

ō > ō: грецьк. *pōs* нога – гот. *fōtus*; грецьк. *plōtós* що плаває – гот. *flōdus*.

Довге *ā* зафіксовані лише у поодиноких випадках: *pāhta* думав, *brāhta* приніс, *fāhan* ловити.

Індоевропейське *e* переходить у готське *i* у словах в ненаголошеній позиції: лат. *ego* я – гот. *ik*.

У готській мові з плином часу відпало також *j*: *here* – гот. *harjis* військо; *sendan* – гот. *sandjan* посилати.

В готській мові не зберігалися широкі звуки, зокрема $\bar{a}$ переходить в $\bar{e}$, що пов'язано з тенденцією голосних до підвищення. Ще в доісторичні часи індоєвропейське ei розвинулося у готське i в усіх позиціях: і. є. **steigh* – гот. *steigan*.

Співвідношення монофтонгів та дифтонгів близький до індоєвропейської мови-основи, а саме: ei передавав монофтонг – довге i , в орфографії Вульфїли диграфи ai , au означали дифтонги відповідно до етимології цих слів або монофтонги $[ɛ]$, $[ɔ]$ у позиції перед r , h , η , таке явище отримало назву «готське переломлення»: гот. *wair* чоловік – д. англ., д.в.н. *wer*, гот. *daur* двері – д. англ. *duru*, д.в.н. *turi*.

Умляут у готській мові практично не зафіксований, хіба що на пізніх етапах становлення у вестготів у власних іменах (VII ст.): $a (\bar{a}) > ea$: д. англ. *beadu* битва – гот. *Badwila* (власне ім'я). Також у готській зафіксований палатальний перезвук i/j , коли ці голосні у закінченні чи суфіксі пом'якшували закінчення кореня (так званий i -умляут): гот. *harjis* військо, гот. *dōmjan* судити, гот. *kuni* рід.

У багатоскладових словах германських мов зникали кінцеві зубні приголосні, пор. д. інд. *bharet* несе – гот. *baigai*; лат. *velit* хоче – гот. *wili*. Короткі голосні a , e , i , u в кінці багатоскладових слів теж зникали. Пор. гот. *dagis* дня (род. одн.), гот. *ist*, гот. *fimf*, гот. *hanan* [Жлуктенко, 81].

Готська система приголосних звуків виглядає наступним чином:

Шумні				Сонорні
глухі зімкнені	дзвінкі зімкнені	дзвінкі щілинні	глухі щілинні	j, w, r, l, m, n, ŋ
p, t, k, q [kw]	b, d, g	ḅ [v], ḍ [th], z [ʎ], z	f, þ, h, hu [hw], s	

Дзвінкі зімкнені b , d , g – це позиційні варіанти дзвінких щілинних $\bar{b}$, $\bar{d}$, $\bar{z}$ на початку слова (*barn* дитина), при подвоєнні (*twaddje* вдвох) та після сонорних (*gairda* пасок), натомість дзвінкі щілинні $\bar{b}$, $\bar{d}$, $\bar{z}$ проявлялись в середині слова (*giban* давати, *ligan* лежати, *fadar* батько). Іншою особливістю готських приголосних є їх відмінкове чергування глухих щілинних в кінці слова та перед s із дзвінкими щілинними всередині слова: *hlaiḅs* хліб наз. в. одн. – *hlaiḅis* род. в.

одн. – f/þ; *gōþs* хороший наз. в. – *gōdis* род. в. – þ/ ð; *dius* наз. в. одн. – *diuzis* род. в. одн. – s/z.

Сонорні фонери у готській мові інтегрувалися у підсистему приголосних фонем як сонорні нешумні приголосні /r/, /l/, /m/, /n/, /w/, /j/ [Barrack, 99]. Фонери m, n, ŋ також є зімкненими. Мали свої особливості й напівголосні: j переходив в i в абсолютному кінці слова або перед голосним при відмінюванні (називний відмінок однини *harjis* військо – знахідний відмінок однини *hari* війська) або утворенні часових форм (інфінітив *sōkjan* шукати – *sōkida* шукав минулий час); w переходив в u після короткого голосного в абсолютному кінці слова перед s (*triwis* – *triu*). Сонорні приголосні /r/, /l/, /m/, /n/ могли бути складотворчими (*stikls* бокал).

Перший пересув приголосних. Це процес, який відбувався ще в дописемний період, охопив три серії індоєвропейських проривних звуків, перетворивши їх на специфічну систему германського консонантизму.

1. Перехід дзвінких придихових у дзвінкі проривні

Індоєвропейські дзвінкі придихові *bh*, *dh*, *gh*, *g^wh* втратили придих і через стадію відповідних спірантів (b, ð, ʒ, ʒ^w) закріпилися в готській мові як проривні *b*, *d*, *g*, *g^w*.

bh → **b**: санскр. *bhratār* – гот. *broþar* брат.

dh → **d**: санскр. *madhu* – гот. *midu* мед.

gh → **g**: санскр. *stigh* – гот. *steigan* підніматися.

g^wh → **g^w**: і. є. **g^whym* – гот. *gunþi* боротьба.

2. Перехід глухих проривних у глухі щільні (спіранти)

Індоєвропейські глухі проривні p, t, k, k^w трансформувалися в готській у глухі фрикативи f, þ, h, h^w. Проміжною ланкою були, ймовірно, глухі придихові ph, th, kh, kh^w:

p → **f**: лат. *pes* – гот. *fotus* нога.

t → **þ**: лат. *trēs* – гот. *þreis* три.

k → **h**: лат. *canis* – гот. *hunds* собака.

k^w → **h^w**: лат. *quis* хто – гот. *huas* хто.

3. Перехід дзвінких проривних у глухі проривні

Індоєвропейські чисті дзвінки проривні *b, d, g, g^w* втратили дзвінкість і перейшли в германські глухі *p, t, k, k^w*. Вважається, що цей перехід відбувався через етап напівдзвінких звуків.

b → **p**: лат. *lub* – гот. *lufs* подобатися.

d → **t**: лат. *edō* – гот. *itan* їм.

g → **k**: лат. *ager* – гот. *akrs* поле.

g^w → **k^w**: санскр. *jīva* – гот. *qius* живий.

Виняток складають індоєвропейські глухі зімкнені у сполученні з попереднім *s*, таким чином і. є. *sp, st, sk* залишились герм. *sp, st, sk*: лат. *stēlla* зірка → гот. *stairnō*; лат. *piscis* риба → гот. *fisks* [Голубенко, 47].

Закон Вернера: У готській мові майже не зафіксовано чергування за законом Вернера та у словозміні. Одзвінчання мало місце у тих випадках, коли наголос у слові не передував безпосередньо глухим *p, t, k*. Наприклад, в словах і. є. *patēr* – гот. *fadar* *t > d*, так як наголос припадав у індоєвропейській мові на кінець слова (не перед *t*). Якщо ж наголошеним був передуючий *t* склад, тоді (за законом Грімма – І-ий пересув приголосних) *t > þ*, як, наприклад, у словах лат. *fratēr* – гот. *bróþar* [Голубенко, 47]. Закон Вернера не торкнувся чергування у сильних дієсловах: *kiusan* – *kaus* – *kusum* – *kusans* спробувати (у д.в.н. *kiusan* – *kōs* – *kurum* – *gekoren*). Також у готській мові діє так зване готське оглушення щілинних:

f > **b**: *aflifnan* залишатися – *(bi)laibjan* залишати;

þ > **d**: *fraþi* розум – *unfrodans* нерозумний

h > **g**: *faheþs* радість – *faginon* радіти [Голубенко, 67].

Мали свої особливості також напівголосні звуки *j* та *w*:

j > **i**: в кінці слова (*harjis* наз. в. одн. військо – *hari* знах. в. одн.) та перед приголосним звуком (*sōkjan* інфінітив (шукати) – *sōkida* мин. час);

У готській мові дзвінка фонема *s* вживалася у позиції перед дзвінким (наприклад гот. *razda* язик, *mizdō* платня, *razn* дім, *azgō* попіл), при першому пересуві приголосних відбувся загальний перехід дзвінких приголосних у глухі,

відповідно дзвінка фонема *s* перейшла у її глухий варіант *s* (пор. гот. *asts* *сучок* < і. є. **ozdos*).

Наголос у готській мові має свої особливості у порівнянні з іншими германськими мовами. Готська мова успадкувала рухливий наголос з праіндоєвропейської мови-основи, що безпосередньо вплинуло на розподіл голосних у коренях слів.

Розподіл голосних у парадигмі готських сильних дієслів відображає давню систему акцентуації:

- корені з повним (нормальним) ступенем (e/o): зберігаються у формах інфінітива та однини минулого часу. Це вказує на те, що в ці епохи наголос падав на корінь: I клас сильних дієслів *beitan* – *bait* кусати;

- корені з нульовим (редукованим) ступенем: виступають у формах множини минулого часу та дієприкметника II. Це свідчить про те, що наголос у давні часи зміщувався на суфікс або закінчення, залишаючи корінь ненаголошеним: *bitum* – *bitans* кусати.

У готській мові спостерігається чітка різниця в наголошуванні префіксальних утворень залежно від їхньої граматичної природи:

- у дієсловах: наголос падав на корінь (або другий компонент у складних дієсловах), оскільки префікси спочатку були відокремлюваними частками: *ga-láubjan* вірити;

- в іменах (іменниках та прикметниках): наголос фіксувався на першому складі (префіксі), що робило слова цілісною лексичною одиницею: *gá-láubeins* віра.

У готській мові відмінність між наголошеними та ненаголошеними позиціями призвела до морфологічно зумовленої різниці у формі префіксів. В іменниках наголос на перший склад, тому голосний у префіксі зберігався повністю: *gá-rēdan* догляд, *ús-beisns* терпіння, *frá-lusts* втрата. У дієсловах наголос падав на корінь, префікс залишається ненаголошеним, що призводило до редукції голосного у префіксі: *ga-rēdan* турбуватися, *us-beidan* терпіти, *fra-liusan* втрачати.

Як і в інших германських мовах, у готській є якісний та кількісний аблаут. Якісний стосується чергування різних голосних та піддається впливу музичного наголосу: *bairan* народжувати – *barn* дитина (ai – ä); *siggwan* співати – *saggws* спів (i – ä). При кількісному аблауті чергуються голосні різної тривалості (короткі з довгими), його пов'язують із впливом динамічного наголосу: *fāran* їздити – *fōr* їхав (ā – ō); *stilan* красти – *stēlum* крадіжка (i – ē); *nīman* брати – *nām* узяв (ī – ā). Аблаут представлений також у германській мові у формі чергувань сильних дієслів: 1-5 класи фіксують зміну i (ai)/ā: гот. *bindan* зв'язувати – *band* (мин. час одн.) – *bundum* (мин. час мн.) – *bundans* (дієприкметник II), шостий клас – a/ō: гот. *faran* зв'язувати – *fōr* (мин. час одн.) – *fōrum* (мин. час мн.) – *farans* (дієприкметник II). У словотворі також можемо спостерігати аблаут: гот. *drigkan* пити – *dragk* напій.

7.2. Морфологічна будова готської мови: іменні частини мови

Готська мова в своїй більшості зберегла особливості побудови іменних та дієслівних парадигм зі значною однотипністю та регулярністю. Триморфемна структура слова найдовше зберігалася у готській мові, на останніх етапах її існування вона розвинула тенденцію до двоскладової системи: корінь – носій лексичного значення та формальний показник, тобто флексія.

Деякі архаїчні риси збереглися також і в морфології готської мови, як от іменне індоєвропейське закінчення -s (*dags* день). У відмінюванні іменників спостерігається чергування голосного основи в основотворчому суфіксі за аблаутом, подекуди вживається вокатив (кличний відмінок), у займенниках – інструменталіс. Особливістю готського дієслова є також редуплікація, яка спостерігається у VII класі сильних дієслів, та медіопасив. Форма двоїни – це також давній спадок готської від індоєвропейської. Разом з тим готська мова виявляє тенденції загальногерманського розвитку – редукція голосних в ненаголошених складах, тяжіння до двоморфемної структури слова тощо.

У готській мові виокремлюємо такі класи іменників:

1. Основи на **-a-** об'єднували іменники чоловічого (*dags* день) і середнього роду (*waurd* слово). Варіантами таких основ є основи на **-ja-** (*harjis* військо чол. рід, *kuni* рід сер. рід) та **-wa-** (*kniu* коліно сер. рід).

2. Основи на **-ō-** включали іменники жіночого роду (*giba* дар – *gibōs* род. відмінок) та мали варіанти на **-jo** (*bandi* окова – *bandjōs* род. відмінок).

3. Основи на **-i-** містили іменники чоловічого (*gast* гість – *gastis* род. відмінок) та жіночого роду (*ansts* милостиня – *anstais* род. відмінок), міг включати кличний відмінок, спостерігається чергування за аблаутом.

4. Основи на **-u-** об'єднували іменники всіх родів (*sunus* син чол. рід, *faihu* худобина сер. рід, *handus* рука жін. рід) і мали у чоловічому роді однини кличний відмінок, середній рід не мав форми множини, спостерігається чергування за аблаутом.

5. Основи на **-n-** мають декілька підвидів: відмінювання **-in-/-an-** характерне для іменників чоловічого (*guta* чоловік – *gumins* род. відмінок) та середнього роду (*augō* око – *augins* род. відмінок), відмінювання **-on-** типове для жіночого роду (*tuggō* язик – *tuggōns* род. відмінок), відмінювання **-ein-** теж стосується іменників жіночого роду (*managei* натовп – *manageins* род. відмінок).

6. До основ на **-r-** входять виключно терміни спорідненості чоловічого та жіночого роду: *fadar*, *brōþar*, *daúhtar*, *swistar*.

7. Основи на **-nd-** типові для іменників чоловічого роду (*frijōnds* друг), часто це субстантивовані дієприкметники теперішнього часу.

8. Кореневі основи у готській мові нечисельні, у ній закінчення приєднувались одразу до основи, містили іменники чоловічого (*manpa* чоловік) та жіночого роду (*baúrgs* місто).

Основними **префіксами іменників** були: 1. *ga-* – спільність, супутність (*gá-hláiþa* співтраезник); 2. *id-* – зворотня дія, надмірність, зворотність (*id-weit* докір); 3. *missa-*, *mis-* – неправильність, помилковість (*missa-dēþs* злочин); 4. *un-* – заперечення, протилежність (*ún-witi* нецтво); 5. *af-* – віддалення, відкладання (*áf-stass* відступництво); 6. *afar-* – наступність, повторення (*áf-ar-dags* наступний день); 7. *aftra-* – рух назад (*áftra-ánulageins* повторне відновлення); 8. *ana-* –

спрямованість на щось (*āna-buss* заповідь); 9. at- – наближення (*āt-gaggi* підхід); 10. und- – гранична межа (*únd-bauhts* викуп); 11. þairh- – наскрізна дія (*þáirh-wakis* нічна варта); 12. uz-, ur-, us- – рух зсередини (*ús-stass* воскресіння); 13. wíþ- – протиставлення (*wíþra-wairþs* супротивник); 14. miþ- – спільність, серединність (*miþ-gardiwaddjus* спільна стіна).

У готській мові спостерігається поступова трансформація давніх основотворчих суфіксів (тематичних голосних). Якщо в праїндоевропейській мові вони лише визначали тип відмінювання, то в готській вони почали виконувати словотворчу роль, розмежовуючи значення слів. Класичним прикладом функціонального розрізнення за допомогою основ є пара: -а-основа (чол. рід): *wulfs* вовк визначає істоту або діяча – -о-основа (жін. рід): *wulpa* вовчиця визначає відповідну жіночу назву. Також зміна основи дозволяла розрізняти збірні поняття та конкретних осіб: *wair* (чоловік, а-основа) – *wairdus* (господар, u-основа).

Готська мова мала багату систему суфіксів для творення абстрактних назв та імен діячів:

-areis (іменники на позначення професії або роду занять): *laisareis* вчитель, *motareis* митар;

-nassus (абстрактні віддієслівні іменники): *fraujinassus* панування, *uphassus* гординя;

-du- / -oþu- (іменники для опису стану або процесу): *aujuodus* шум, *gaunodus* плач;

-þi (-ti) / -ni (абстрактні віддієслівні іменники жіночого роду): *gaqumþs* збори, *ana-busns* заповідь.

Для надання слову відтінку малого розміру або емоційної близькості використовували такі суфікси:

-l- / -ilo (антропоніміка): *magula* хлопчина, *Totila* власне ім'я;

-in- (іменники середнього роду для молодняка): *gumbanein* хлопчик, *lambein* ягня.

Займенники

Вказівні займенники. У готській мові категорія означеного артикля перебувала на стадії формування. Окремого слова для артикля ще не існувало, проте вказівні займенники *sa*, *sō*, *ƿata* вже виконували аналогічні функції. Займенник вживався як постійний супровідник іменника, якщо цей об'єкт уже згадувався в контексті або був відомий читачеві чи мовцеві. Він допомагав розмежувати нову та вже відому інформацію, що є прямою передумовою появи повноцінного артикля в пізніших германських мовах.

В основі готських *питальних займенників* лежать праіндоєвропейські основи займенників **k^wo-* та **k^wi-*. У результаті дії закону Грімма у готській мові вони трансформувалися в основи *hwo* та *hwi*.

Займенник *hwas* (хто?) та *hwa* (що?) має суто займенникову парадигму відмінювання, спільну для чоловічого та середнього роду (окрім називного та знахідного відмінків):

Відмінок	Чол. рід	Сер. рід
Nom.	hwas	hwa
Gen.	hwis	hwis
Dat.	hamma	hamma
Acc.	hana	hwa

Окрім базових форм готська мова мала розгалужену систему похідних займенників, що уточнювали характер запитання:

- *hwarjis* – який? Вживається переважно тоді, коли потрібно було виокремити один об'єкт із чітко визначеної групи. Сформований за допомогою суфікса *-ja-*.

- *hwaƿar* – який з двох? Спеціальна форма двоїни. Суфікс *-ƿar* вказує на альтернативу між двома об'єктами.

- *hweileiks* – якого роду, який? Частина *-leiks* споріднене з готським *-leik* (тіло), тобто має таку ж подобу.

Шляхом додавання до питальних займенників часток (-uh, -hun) утворювалися неозначені та заперечні займенники: *hwazuh* – кожен, *hwashun* – будь-хто.

Готська мова використовувала *зворотний займенник*, що походить від праіндоєвропейського рефлексивного кореня *se-. Його головною особливістю було те, що він не мав форми називного відмінка та не розрізняв роду чи числа – одна й та сама форма могла стосуватися однини, множини, чоловічого чи жіночого роду. У готських текстах цей займенник часто вживається при дієсловах, що виражають дію, спрямовану на суб'єкт. Давальний відмінок використовується для позначення вигоди або об'єкта, на який спрямована дія суб'єкта. Зворотний займенник *sein* зазвичай використовувався для 3-ї особи однини та множини, якщо він стосувався підмета.

Зворотний займенник:	Род.	Дав.	Знах.
	<i>seina</i>	<i>sis</i>	<i>sik</i>

Особові займенники. Готська мова зберегла не лише форму однини та множини, а й релікти двоїни, яка використовувалася виключно для позначення двох осіб: 1 особа – *ik* я (однина), *wit* ми обидва (двоїна), *weis* ми (множина), 2 особа – *þu* ти (однина), *jut* ви обидва (двоїна), *jus* ви (множина), 3 особа – *is* він (чол. рід, однина), *eis* вони (чол. рід, множина), *si* вона (жін. рід, однина), *ijōs* вони (жін. рід, множина), *ita* воно (сер. рід, однина), *ija* вони (сер. рід, множина).

Морфологічна структура готських особових займенників демонструє складне поєднання архаїчних індоєвропейських основ та пізніших внутрішньогерманських новоутворень, що виникли за аналогією. Форми давального та знахідного відмінка множини сходять до індоєвропейської основи *ns- (нульовий ступінь займенникового кореня). У готській мові до цієї праоснови додався специфічний суфікс давального відмінка *-is*, тобто форма *unsis* є результатом поєднання індоєвропейської основи та германського форманта. Процес становлення парадигми двоїни в готській мові супроводжувався активним впливом аналогії.

Присвійні займенники утворилися від основ особових займенників. У готській мові ці займенники відмінювалися як сильні прикметники

Особа	Однина	Двоїна	Множина
1-ша	meins	ukgar	unsar
2-ша	þeins	igqar	izwar
3-ша	seins	-	-

Готська мова часто використовувала метод аглютинації до вказівних або питальних основ для створення нових значень.

Відносні займенники утворювалися шляхом додавання невідмінюваної частки -ei до форм вказівних займенників: *saei* – який, котрий, *sōei* – яка, котра, *þatei* – яке, котре.

Для надання вказівному займеннику значення «саме цей» або «той самий» використовувалися енклітичні частки -h та -uh: *sah* – саме цей, *sōh* – саме ця, *þatuh* – саме це.

Прикметники. Значна частина лексичного фонду готської мови, зокрема прикметники та складні іменники, сформована з архаїчною індоєвропейською моделлю основа + основа. У цій структурі перший компонент виступає у формі чистої основи, виконує роль об'єкта або обставини, що визначає або уточнює значення другого компонента: *guda-faurhts* богобоязливий, а – тематична основа; *weina-triu* виноградна лоза, *gastigods* гостинний (добрий до гостей), *haura-maþl* місце зборів.

У готській мові категорія ступенів порівняння реалізувалася синтетично – шляхом додавання спеціальних суфіксів до основ прикметників. Для утворення вищого ступеня використано два основні суфікси, вибір яких залежав від структури основи, часто ці суфікси провокували умлаут при відповідній основі:

-iz- приєднувався до основ, що містили голосний переднього ряду або суфікси -ja-, -i-: *harduz* – *hardiza* твердий;

-ōz- використовувався для основ, що закінчувалися на голосний заднього ряду: *lugs* – *lugsōza* слабкий.

Для найвищого ступеня використовували суфікси:

-ista- для пар із суфіксом на -iz-: *hardista*;

-ōsta- для пар із суфіксом на -ōz-: *lugsōsta*.

Готська мова мала багату систему суфіксів, які дозволяли відрізнати прикметники від іменних або дієслівних основ:

-r використовувався для творення первинних прикметників: *fagrs* прекрасний;

-l давній індоєвропейський суфікс: *agls* ганебний;

-þ (-d) часто зустрічається у прикметниках, що позначають сталу ознаку: *dauþs* мертвий;

-ein суфікс для позначення матеріалу: *gulleins* золотий;

-ig/-ag/-ug суфікси, що вказують на володіння певною якістю: *handugs* вправний;

-isk позначає походження або приналежність: *barnisks* дитячий;

-haft вказує на наявність ознаки в повному обсязі: *unwammahafsts* бездоганний.

Готські **числівники** відображають архаїчну готську модель і мають специфічні особливості відмінювання, що зближують їх із прикметниками та іменниками. Кількісні числівники: 1 – *ains*, 2 – *twai*, 3 – *þreis*, 4 – *fidwōr*, 5 – *fimf*, 6 – *saihs*, 7 – *sibun*, 8 – *ahtau*, 9 – *niun*, 10 – *taihun*. Числівники 11 (*ainlif*) та 12 (*twalif*) за походженням є складеними формами, де компонент *lif* етимологічно споріднений з дієсловом «залишатися» (один залишається понад десять). Числівники другого десятка утворюються шляхом простого поєднання назв одиниць із числівником «десять»: *fimf-taihun*. Числівник *ains* відмінюється за зразком сильної прикметникової парадигми. Він має форми трьох родів і може вживатися у множині *ainai* одні, *twai* та *þreis* мають специфічні форми відмінювання

Відмінок	Два	Три
Nom.	twai	þreis
Gen.	twaddjē	þrijē
Acc.	twaim	þrim

Числівник 1000 *þūsundi* відмінюється як іменник жіночого роду з основою на -jō-. Порядкові числівники в готській мові зазвичай відмінюються як слабкі прикметники, але перші два мають особливості: *fruma*, *anþar*.

Прислівники за структурою та походженням поділяються на три основні категорії:

первинні – вказують на локацію або напрямок у просторі та часі, пов'язані з прийменниками: *inn* всередину (вказує на напрямок); *at* поруч, біля; *uf* під; *fairra* далеко; *ran* тоді, тоді як; *ni* тепер (зараз);

суфіксальні – використовують специфічні готські форманти для уточнення просторових та якісних характеристик: *jainar* там (місце); *jainprō* звідти (напрямок «звідки»); *jaind* туди (напрямок «куди»); *bairtaba* ясно, відкрито; *glaggwuba* старанно, ретельно; *sniumundō* поспішно, швидко; *galiugō* облудно, хибно;

адвербіалізовані: *dagis* вдень; *nahts* вночі; *faurþis* раніше (спершу); *sunns* істинно; *waila* добре; *þriwa* тричі.

Готські **прийменники** за своїм походженням поділяються на дві групи:

корінні прийменники – короткі давні за походженням слова, які сягають праіндоевропейської епохи і спочатку функціонували як прислівники: *in* в, у; *ana* на;

вторинні – утворилися пізніше від іменникових або прислівникових основ шляхом додавання суфіксів: *duþē* через це, тому; *fairra* далеко від.

7.3. Морфологічна будова готської мови: дієслово

Дієслівна система готської мови вирізняється архаїчністю та відсутністю складних аналітичних структур. Готське дієслово не має аналітичних форм майбутнього часу, перфекта чи плюсквамперфекта. Система часів є бінарною і складається з двох простих форм: презенс використовується для позначення теперішнього та майбутнього часу (*gaggiþ* він іде / він піде) та претерит для минулого часу (*gait* він пішов). Дієслово функціонує у трьох способах: дійсний спосіб виражає реальну дію (*qimīþ* він приходить), наказовий спосіб виражає

спонукання (*qim!* прийди!), оптатив виконує функції як власне бажального, так і умовного способу (*nimai* нехай він візьме / він би взяв). До системи дієслівних дериватів належать інфінітив – незмінна форма з суфіксом -an (*itan* їсти), дієприкметник I теперішнього часу, має активне значення та утворюється за допомогою суфікса -nd (*gibands* той, що дає), дієприкметник II минулого часу має пасивне значення, у сильних дієслів закінчується на -ans (*haitans* названий), у слабких – на -ps / -ds (*nasids* врятований).

У готській дієслівній парадигмі двоїна збереглася лише для 1-ї та 2-ї особи. Ці форми чітко розрізнялися в різних способах та часах: *bindōs* (ми двоє зв'язуємо), *bindats* (ви двоє зв'язуєте) – дійсний спосіб, *bindaiwa* (ми двоє зв'язали б), *bindaits* (ви двоє зв'язали б) – оптатив, *bunduts* (ви двоє зв'язали — форма 1-ї особи двоїни претерита у текстах не зафіксована) – дійсний спосіб претериту, *bindats!* (зв'яжіть обоє!) – наказовий спосіб.

Хоча готська мова мала синтетичний медіопасив (*bindada* я зв'язуюся), для вираження результативного стану, спричиненого зовнішньою дією, використовувалися аналітичні структури: поєднання дієприкметника II із допоміжними дієсловами *wairpan ставати* для вираження дії, що розвивається (процесуальний пасив), *wisan бути* для вираження вже досягнутого стану (статальний пасив). Конструкція дієслово + дієприкметник II позначала перехід суб'єкта в новий стан під впливом зовнішнього чинника (*faurhtips warp* він став наляканим). Це поєднання фокусувало увагу не на самій дії, а на інактивності суб'єкта як наслідку завершеного процесу.

Сильні дієслова у готській мові становлять архаїчний пласт лексики. Їхньою головною ознакою є формування основ за допомогою внутрішньої флексії (аблаут). Претерит сильних дієслів утворюється виключно через зміну голосного в корені на базі чотирьох основних форм: інфінітив – претерит однини 1-ї та 3-ї особи однини – претерит множини – дієприкметник II (*drinkan – drank – drunkum – drukans* пити).

Всього у готській мові виокремлюють сім класів сильних дієслів, перші шість базуються на кількісному та якісному чергуванні голосних, сьомий утворюється на основі редуплікації.

клас	інфінітив	однина минулого часу	множина минулого часу	дієприкметник II	примітка
I	<i>reisan</i> (вставати)	<i>rais</i>	<i>risum</i>	<i>risans</i>	ī – ai – i – i
II	<i>kisan</i> (смакувати)	<i>kaus</i>	<i>kusum</i>	<i>kusans</i>	u /iu– au–u– u слова на u – аномальна презенсна основа
III	<i>bindan</i> (зв'язувати) <i>wairpan</i> (кидати)	<i>band</i> <i>warp</i>	<i>bundum</i> <i>waúrpum</i>	<i>bundans</i> <i>waúrpan</i>	i– a–u– u (I підклас) ai–a–au– au (II підклас)
IV	<i>niman</i> (брати) <i>baigan</i> (нести)	<i>nam</i> <i>bar</i>	<i>nēmum</i> <i>berum</i>	<i>numans</i> <i>berum</i>	i – a – ē – u (I підклас) ai–a– e– u (II підклас)
V	<i>giban</i> (давати) <i>itan</i> (їсти)	<i>gaf</i> <i>ēt</i>	<i>gēbum</i> <i>ētum</i>	<i>gibans</i> <i>itans</i>	i – a – ē – i (I підклас) i – ē – ē – i (II підклас)
VI	<i>graban</i> (копати)	<i>grōf</i>	<i>grōbum</i>	<i>grābans</i>	a – ō – ō – ā
VII	<i>haitan</i> (називати)	<i>haihait</i>	<i>haihaitum</i>	<i>haitans</i>	принципом однаковості основи претериту однини i множини та основи презенсу i дієприкметника II

Слабкі дієслова за своєю природою здебільшого є похідними від іменних та дієслівних основ. Головною ознакою цих дієслів є використання дентального суфікса -d- для претерита (*salbōn* – *salbō-da* мастити), -þ- для дієприкметника II (*salbō-þs* помазаний). У неправильних чи безсполучникових слабких дієсловах використовується суфікс -t- (*briggjan* – *brāhta* приносити). У готській мові

виокремлюють 4 класи слабких дієслів залежно від тематичного голосного, що стоїть між коренем і дентальним закінченням.

клас	інфінітив	однина минулого часу	множина минулого часу	Дієприк- метник II	примітка
I	<i>satjan</i> (саджати)	<i>satida</i>	<i>satidēdum</i>	<i>satīps</i>	характерна ознака суфікс -j-
II	<i>fiskōn</i> (вудити рибу)	<i>fiskōda</i>	<i>fiskōdēdum</i>	<i>fiskōps</i>	характерна ознака суфікс -o-, дієслова, утворені від іменників та прикметників
III	<i>haban</i> (мати)	<i>habaida</i>	<i>habaidēdum</i>	<i>habaiþs</i>	характерна ознака чергування a – ai
IV	<i>fullnan</i> (наповнюватись)	<i>fullnōda</i>	<i>fullnōdēdum</i>	—	характерна ознака суфікс -na-, неперехідні дієслова, які мали зачинальне значення

Готське дієслово *wisan* (бути) має складну морфологічну структуру, оскільки його часові форми походять від різних індоєвропейських коренів. Форми презенсу базують на архаїчному індоєвропейському корені *es- / *s-. Це атематичне дієслово, яке зберегло давню структуру відмінювання (**im* я є, *ist* він є, *sind* вони є). Форми претериту утворені від кореня *wes- (парадигма V класу – *was* я / він був, *wēsūm* ми були, *wēsūn* вони були) У готській мові це дієслово розвинуло самостійне значення «існувати, перебувати».

У системі готської мови способи формування претериту значно різнилися. У готській мові зберігся механізми редуплікації для VII класу, додавання префіксального комплексу, що складається з початкового приголосного кореня та голосного ai при незмінному кореневому голосному (*haldan* – *hai-hald* тримати). У групі дієслів, основи яких закінчуються на голосний або довгий голосний + приголосний подвоєння кореня супроводжується якісним чергуванням голосних (*tēkan* – *tai-tōk*).

Оптатив у готській мові формується за допомогою спеціального форманта -i-, який приєднується до основи теперішнього часу перед особовим закінченням (*nas-i-m* ми рятуємо – *nas-j-a-i-ma* щоб ми рятували).

Готська мова вирізняється збереженням ряду давніх граматичних категорій. Найяскравішим архаїзмом є наявність флективного пасиву в теперішньому часі. Ця форма поєднує значення власне пасиву та медіуму. Пасивні форми утворюються через спеціальну систему особових закінчень, що додаються до тематичної основи презенса (*haitan* – *haitada* мене називають). Ця форма представлена лише у теперішньому часі індикативу та оптативу, у минулому часі пасивне значення передавалося аналітично – за допомогою дієприкметника та дієслова-зв'язки. Давні форми дієслів із медіопасивним закінченням з часом його втратили і почали належати до активу, хоча існував і зворотній процес – дієслова з закінченнями актива групувалися у діатезу – категорія присудка, що відображає певну відповідність між учасниками ситуації й іменними членами речення [Шапочкіна, 206]. Лише у готській мові медіум переходить у пасив і використовується для окреслення теперішнього часу. Частково він має зворотній відтінок, частково відповідає пасивному стану: *warmjan sik* (зігрітися). У готській мові рефлексив утворює опозицію до медіуму. Оскільки готська мова зберегла синтетичний медіопасив лише для презенса, для передачі пасивного значення в претериті використовували інші ресурси. Найбільш специфічним засобом вираження пасивного або середнього стану є дієслова IV класу із суфіксом -n- (інфінітив на -nan). Більшість дослідників класифікують їх як інкахоативні (починальні), що вказують на перехід суб'єкта в новий стан під впливом зовнішніх обставин. Суб'єкт у таких реченнях є інактивним, він не виконує дію, а стає носієм ознаки, що виникла внаслідок процесу (*andbundnan* розв'язатися). Готська мова також використовує аналітичні форми, поєднуючи допоміжні дієслова з дієприкметником минулого часу: *wisan* (бути) + дієприкметник II, виражає стан як результат завершеної дії; *wairþan* (ставати) + дієприкметник II, акцентує увагу на процесі переходу в певний стан. Слабкі дієслова IV класу не виявляють форм медіопасиву.

Оскільки готська мова не мала спеціалізованої морфологічної форми для *майбутнього часу*, для передачі майбутніх дій використовувалися описові конструкції з допоміжного дієслова та інфінітива основної дії. Найчастіше для вказівки на майбутню дію, яка має відбутися через певні обставини або обов'язок, вживалися такі дієслова:

skulan (бути належним, мусити) вказує на неминучість події або те, що має статися згідно з вищою волею або законом – *skula þaurþjan* мусить страждати;

tunan (мати намір, думати) використовувалося для вираження наміру здійснити дію в майбутньому – *tunai qiman* має намір прийти;

du-ginnan (починати) використовувалося для позначення початку дії, що розгортатиметься в майбутньому – *du-ginnand tēljan* почнуть писати;

haban (мати) зустрічається у конструкціях, що вказують на можливість або необхідність майбутньої дії – *habai taurþjan* мав вбити.

Готська мова демонструє повну систему *наказового способу*, яка включає форми, втрачені в більшості інших германських мов. Тут існувала форма другої особи однини, яка утворювалася від чистої основи дієслова без особових закінчень (*Nim!*). Відмінною рисою готської мови є наявність синтетичних форм третьої особи, що виражають бажання, прохання або наказ, адресований третім особам, ці форми утворювалися за допомогою додавання частки *-dau* або *-adau* до закінчень теперішнього часу (*nimadau* нехай він / вона візьме, *nimandau* нехай вони візьмуть).

Особа		Сильні дієслова	Слабкі дієслова			
			I клас	II клас	III клас	IV клас
однина	2. þu	nim	nasei	salbō	habai	fulln
	3. is, si, ita	nimadau	nasjadau	salbōdau	habadau	fullnadau
множ.	1. weis	nimam	nasjam	salbōm	habam	fullnam
	2. jus	nimiþ	nasjiþ	salbōþ	habaiþ	fullniþ
	3. eis, ijōs, ita	nimandau	nasjandau	salbōndau	habandau	fullnandau

Розвиток дієслівної системи готської мови демонструє поступове зародження описового *інфінітиву*. Ця форма виникла шляхом поєднання допоміжних дієслів із дієприкметником II. У готських текстах фіксуються поодинокі випадки вживання складних конструкцій, що складаються з інфінітивів *wisan* (бути) *wairþan* (ставати) у поєднанні з пасивним дієприкметником минулого часу. Такі сполучення мають чітко виражене пасивне значення (*maitans wisan* бути відрізаним).

Загалом давньогерманський інфінітив мав такі ознаки як відмінюваність/невідмінюваність (готська), у різних германських мовах інфінітив формувався доволі однотипно, на основі кінцевої морфеми -an: нести – гот. *bairan*, рятувати – гот. *nasjan*. Внутрішні відмінності можемо спостерігати навіть в одній мові, зокрема на прикладі прикінцевої морфеми, що пов'язано із належністю до різних класів дієслів: гот. *bairan* (нести), *salbōn* (мастити).

Готська дієслівна система має дві нефінітні форми, які поєднують у собі ознаки дієслова та прикметника: дієприкметник I та дієприкметник II. Дієприкметник I є універсальною формою для всіх дієслівних класів. Вона будується на базі основи презенсу за допомогою суфікса -nd- (*bairand-s* той, що несе). Ця форма позначає активну дію, значення часу у ній відносне. Творення дієприкметника II залежить від морфологічного типу дієвідміни: сильні дієслова використовують суфікс -n (*graban-s* викопаний), слабкі дієслова використовують суфікс -þ або його варіанти -d або -t (*hauliþ-s* почутий). Дієприкметник I позначає тривалу дію, дієприкметник II вказує на результат чи фінальну стадію процесу.

Претерито-презентні дієслова розділяються у готській мові за тими ж рядами аблаута, що і сильні дієслова, за винятком VII класу:

Теп. одн.	Теп. множ.	Мин. одн.	Мин. множ.	Дієприкм. II
I клас (знати)				
<i>ik wait</i>	<i>weis witun</i>	<i>ik wissa</i>		—
II клас (годитись)				
<i>ik daug</i>	—	—	—	—
III клас (вміти)				

<i>ik kann</i>	<i>weis kunnun</i>	<i>ik kunþa</i>	<i>weis kunpeþun</i>	<i>kunþs</i>
IV клас (мусіти)				
<i>ik skal</i>	<i>weis skulun</i>	<i>ik skulda</i>	<i>weis skuldēnun</i>	<i>skulds</i>
V клас (могти)				
<i>ik mag</i>	<i>weis magum</i>	<i>ik mahta</i>	<i>weis mahtēdun</i>	<i>mahts</i>
VI клас (боятись)				
<i>ik ðg</i>	–	<i>ik ðhta</i>	<i>weis ðhtēdun</i>	–

У готській мові префіксація є основним засобом творення дієслівних лексем із новими лексичними та аспектуальними значеннями. Більшість префіксів мають прислівникове походження і вказують на напрямок або характер дії:

af- вказує на віддалення, відокремлення (*af-maitan* відсікати);

þairh- наскрізний рух, подолання перешкоди (*þairh-bakjan* пропекти);

us- рух зсередини назовні або знизу вгору (*us-qiman* винищити) або для позначення інгресивності (початку дії) (*us-leikan* сподобатися);

at- наближення до об'єкта, додавання (*at-steigan* наближатися);

bi- охоплення дією з усіх боків (*bi-maitan* обрізати);

ūt рух назовні (*ūt-bairan* виносити).

У готській мові також використовували суфікси для утворення дієслів на іменній основі, наприклад -inōn (*frauvinōn* панувати).

Категорія доконаного виду часто виражалася за допомогою префікса ga-, який додавався до дієприкметників та інфінітивів для підкреслення межі дії. У готській філології роль префікса ga- є об'єктом тривалих наукових дискусій, оскільки він поєднує в собі лексичні та граматичні функції. Крім того префікс ga- мав низку інших функцій, зокрема: спільність дії (*qiman* приходити – *gaqiman* збиратися разом), взаємність дії (*gawadjon* заручити, *gasibjon* помиритись).

7.4. Синтаксична будова готської мови

Готська мова належала до мов, де особові займенники у ролі підмета часто опускалися, оскільки дієслівне закінчення чітко вказувало на особу та число. У

безособових реченнях підмет був відсутній у конструкціях, що описували стихійні явища (*rigniþ* дощить), фізіологічні стани (*waurþans þaursjan* став відчувати спрагу), сталі вирази (*ni kara ist* байдуже). Підмет зазвичай не вживався, якщо присудок має синтетичну форму медіопасива або пасивний смисл.

Порядок слів у готській мові не був жорстко фіксованим, що дозволяло використовувати інверсію для стилістичних цілей. Модель дієслово – підмет – додаток часто зустрічається на початку оповідей або після сполучника *jah* і. Складний присудок утворювався поєднанням модальних дієслів або дієслів початку дії з інфінітивом. Іменна частина присудка могла вживатися самостійно. Позиція прикметника або іменника в родовому відмінку щодо означуваного слова була вільною. Додаток міг займати позицію як до, так і після присудка. Обставини найчастіше виражалися іменними формами в непрямих відмінках.

Синтаксис простого готського речення часто ускладнювався специфічними зворотами, що складалися з дієприкметника та іменника (або займенника). Такі конструкції називають абсолютними, оскільки вони граматично виокремлені, хоча семантично пов'язані з головним реченням. Конструкція абсолютний давальний вказує на час дії, складається з іменника чи займенника у давальному відмінку та узгодженого з ним дієприкметника, часто дублює додаток головного дієслова: *At-steigandin imma af fairgunja, laistidun ina iumjons managos*. Йому, що сховався з гори (коли він сховався з гори) за ним ішли натовп многі. Конструкція абсолютний знахідний передає темпоральні відношення, відмінок компонентів визначається синтаксичним керуванням присудка головного речення: *...in-wandiandans þan pans siponjans, qaþ du im*. повернувшись до учнів, сказав до них. Абсолютний називний не залежить від керування присудка і виступає як самостійний суб'єктно-предикативний комплекс, позначає ситуацію, яка стала передумовою основної дії: *Jah waurþans dags gatils...* І коли настав сприятливий день... Дослідники наголошують, що вживання певних дієприкметникових конструкцій не слід вважати виключно

грецькою спадщиною. Хоча Вульфїла орієнтувався на грецькі зразки, він часто використовував структури, органічні для германської мовної системи.

У готській мові надзвичайно вживаним був зворот знахідний з інфінітивом, який фіксується після дієслів чуттєвого та розумового сприйняття (бачити, чути, вважати), а також дієслів мовлення та волевиявлення. Залежно від ролі іменника або займенника у знахідному відмінку виокремлюють два функціональні типи цього звороту: знахідний як об'єкт дії, де знахідний відмінок синтаксично підпорядкований основному дієслову-присудку і виступає як прямий додаток: *gasahv sums mans sitan* побачив чоловіка, що сидів; знахідний як суб'єкт дії інфінітива: *fraihnun ina visan* запитали, чи він там.

Готська мова демонструє переважно паратактичний спосіб поєднання простих речень у структурі складних. Це означає, що речення приєднувалися одне до одного без складних підрядних зв'язків. Найпоширенішим способом зв'язку було послідовне приєднання речень за допомогою універсального сполучника *jah* і, також, який використовувався здебільшого на початку речення. Часто сполучники могли бути відсутні, а зв'язок між частинами складного речення виражався за допомогою порядку слів. Характерною рисою є вербоцентричний порядок слів у другому реченні, де дієслово виносилось на першу позицію для підкреслення наступності дій.

7.5. Особливості готської лексики

Словниковий фонд готської мови є неоднорідним. Більшість лексичного складу готської мови становлять слова, що походять із прагерманської мови-основи: *mahts* сила, *þiuda* народ, *haubiþ* голова. Окрім прагерманського ядра він містить значний масив запозичень, що маркують контакти готів із кельтами, римлянами та народами Східної Європи. Під час перебування у центральній Європі готи запозичили низку термінів, що стосувалися військової справи та побуту: *brunjō* обладунок, *lekeis* лікар. Взаємодія з Римською імперією збагатила готську мову словами, що стосувалися ремесел, торгівлі та християнської культури: *mēs* стіл, *arkatōs* скриня, *aisila* осел. Переселення готів у

Причорномор'я (держава Оюм) призвело до мовної взаємодії з місцевим населенням, зокрема зі слов'янами. Хоча напрямок запозичень часто є предметом дискусій, ці слова свідчать про спільний побут: *ulbandus* верблюд, *plinsjan* танцювати, *smakka* інжир.

Готська мова має низку ізоглос, що об'єднують її із північногерманськими мовами, зокрема це спільні прагерманські напівголосні *jj та *ww після коротких наголошених голосних піддалися процесу зміцнення (перехід *jj →ddj гот. *iddja*→ggj сканд. *eggja* йти); перехід *ww →ggw гот. *glaggwuba*→ggr сканд. *glöggr* старанно. У готській та північногерманській мовах форма 2-ї особи однини минулого часу сильних дієслів будується за спільною моделлю: основа однини минулого часу + закінчення -t: *gaft* ти дав. Готська та скандинавські мови зберегли давній тип слабкої відміни прикметників з основою на -in. В обидвох групах мов зафіксовано продуктивний клас дієслів із суфіксом -na, що мають початкове або перехідне значення. Існує пласт слів, спільних для готської та скандинавських мов, загалом налічують близько 68 лексичних паралелей: гот. *miga* сеча – сканд. *migiþa*, гот. *gaits* коза – сканд. *geit*, гот. *rimis* спокій – сканд. *rimis*. Сукупність специфічних ізоглос у фонетичній, морфологічній та лексичній системах дає підстави лінгвістам говорити про особливу близькість готської мови до північногерманського ареалу. Це підтверджує припущення історика Йордана, що готи вийшли із Скандинавії.

Готська мова має певні точки зіткнення із мовами західних германців (найбільше із давньоверхньонімецькою). Спільний лексичний фонд готської та західногерманських мов охоплює базові поняття, що стосуються навколишнього світу, людини та її господарської діяльності. Зафіксовані лексичні паралелі у таких групах лексики: природне середовище та метеорологічні явища, що демонструє сталість назв об'єктів природи, зокрема небесні світила (гот *sauil* сонце – д. англ. *sigel*, гот. *mēna* місяць – д.в.н. *māno*), опади та пори року (гот. *rign* дощ –д. сакс. *regan*, гот. *wintrus* зима – д.в.н. *wintar*), ландшафт та водойми (гот. *flōdus* річка – д.англ. *flōd*, гот. *midjungards* світ людей – д. сакс. *middilgard*); людина та родинні зв'язки, що є найбільш консервативною частиною словника,

анатомічні назви (гот. *fōtus* нога – д.англ. *fōt*, гот. *nasō* ніс – д.в.н. *nasa*), терміни спорідненості (гот. *fadar* батько – д.англ. *fæder*, гот. *swistar* сестра – д.сакс. *swestar*); сільське господарство та побут свідчить про спільний рівень розвитку аграрної культури, тваринництво (гот. *lamb* ягня – д.англ. *lamb*, гот. *wulla* вовна – д.англ. *wull*), рільництво (гот. *arjan* – д.в.н. *erien* орати, гот. *akrs* поле – д.сакс. *akkar*); матеріальна культура та суспільний устрій, метали (гот. *eisarn* залізо – д.англ. *īsern*, гот. *dulþ* золото – д.сакс. *gold*), соціальні поняття (гот. *reiks* вождь – д.англ. *rīce*, гот. *kindins* – д.в.н. *chuning* правитель).

Оскільки готи прийняли християнство аріанського спрямування безпосередньо від Візантії, їхня мова стала першою германською мовою, що ввібрала значний пласт грецької термінології. Паралельно з цим контакти з римською адміністрацією та культурою збагатили готський словник унікальними латинізмами. Готська мова містить специфічний пласт запозичень із латини, які не зустрічаються в інших германських діалектах, це пояснюється раннім і безпосереднім контактом готів із римським побутом. Багато латинських запозичень проникли у готську мову через грецьке посередництво.

Грецька лексика потрапляла в готську мову переважно через переклад Святого Письма. Більшість цих слів стосуються церковної ієрархії та релігійних понять: *aipiskaupus* єпископ, *aikklēsjo* церква, *praizbytei* пресвітерство, *paraklētus* утішитель.

Питання для самоконтролю

1. Чому в готській мові дія закону Вернера та історичний індоєвропейський умлаут виявилися значно слабшими?
2. У чому полягає суть фонологічного явища «готського переломлення» голосних?
3. Як саме готські префікси *un-* та *missa-* змінюють семантику іменникового кореня при творенні нових граматичних одиниць?
4. За якими основними граматичними категоріями змінюються готські прикметники?

5. За якими чотирма основними формами класифікуються сильні та слабкі дієслова в готській морфологічній системі?
6. Якими способами реалізується майбутній час у готській мові?
7. За яких умов у готському простому реченні підмет міг бути повністю відсутнім?
8. Які абсолютні конструкції існують у готській мові?
9. З якими основними історичними етапами міграції та сусідства готів пов'язане формування неоднорідних запозичень у їхньому словниковому фонді?
10. За якими тематичними групами розподіляється спільний базовий фонд готської та західногерманських мов?

8. ЗВУКОВА БУДОВА ГЕРМАНСЬКИХ МОВ

8.1. Наголос у германських словах

У спільногерманський період розвитку германських мов музичний наголос змінюється на динамічний. Наголос у германських простих словах падав на перший склад, незалежно від кількості складів, як правило цей склад був кореневим: гот. *'bindan* в'язати, д.ісланд. *'leggja* класти, д. англ. *'gangan* йти, д.в.н. *'haltan* тримати. Наголос на першому складі забирав у мовця всі зусилля і наступні склади вимовлялись не так напружено. Іменники та прикметники з префіксами мали наголошений префікс (гот. *'andahafis* відповідь), а дієслова – кореневий склад (гот. *and'hafjan* відповідати), оскільки префікси існували у формі відокремленої частки. З часом це дало поштовх до явища відокремлюваних та невідокремлюваних префіксів. Сильний динамічний наголос на першому (основотворчому) складі сприяє скороченню складів, що не були під наголосом (редукція голосних у ненаголошених позиціях). Це призвело до відмирання флексій і більшість германських мов перейшли від синтетичного до аналітичного типу.

Зазвичай у структурах складних слів основний наголос фіксувався на першому компоненті, водночас такі лексеми часто характеризувалися наявністю другорядного компоненту. Перший компонент підлягав акцентуації в іменних частинах мови, а в дієслівних був ненаголошеним. Другорядний наголос падав на перший склад другого компоненту композита в іменниках: *wéina-bási* виноградина та на перший компонент у дієсловах (це було щось на кшталт префікса): *faùragággan* йти вперед.

У шведській та норвезькій мові динамічний та музичний наголос використовувався паралельно, ця особливість притаманна їм і до сьогодні. Чимало лінгвістів дотримуються думки, що формування тонічного наголосу в скандинавських мовах (XI–XII ст.) стало наслідком опозиції між одно- та двоскладовими лексемами, тому скандинавський тонічний наголос поділяють на акустичний односкладового та акустичний двоскладового типу.

Перехід до силового наголосу сформував новий тип поезії – германський

алітераційний вірш, коли поетичне співзвуччя базувалося на повторенні початкових приголосних звуків у наголошених складах.

8.2. Система голосних у давньогерманських мовах

У спільногерманський період голосним була притаманна така якість як довгота та короткість. Характеристика германських голосних залежала від сусідніх звуків, як голосних, так і приголосних.

Короткі голосні: *ă* – нижнього підйому, *ĕ* – середнього й *ĭ* та *ŭ* – верхнього; довгі голосні: *ā* та *ō* – середнього підйому, *ī* та *ū* – верхнього. Також розрізняємо звуки по рядах: *[i]* та *[e]* – передній ряд, *[u]* та *[o]* – задній. Можемо спостерігати явища асиміляції за ознакою ступеня підняття, наприклад голосні нижнього підйому, пристосовуючись до голосних верхнього підйому, наблизяться до голосних середнього підйому (*[a]→[i] = [e]*) і навпаки високий голосний, уподібнюючись низькому, стане середнім (*[u]→[a] = [o]*). Відомі також інші перетворення: *[e]→[u] = [i]*, *[u]→[i] = [y]* (зміна ряду на передній), *[o]→[i] = [œ]*.

Існують суттєві відмінності між якісним та кількісним складом індоєвропейських та спільногерманських голосних. Короткий і.є. *ă* перейшов у германських мовах в *ā* (лат. *ad* → гот. *at* до), і.є. *ō* – в *ā* (лат. *rota* → д.в.н. *rad* колесо), тому у прагерманських мовах не було короткого *ō*, воно з'явилося на етапі сепарації окремих мов. Фонема *ī*, *ĕ*, *ŭ* мали два варіанти переходу:

1. без змін: санскт. *sūnī* → д. англ., д.в.н., д.сакс. *sunu* син; лат. *piscis* → д. ісланд. *fiskr* риба; лат. *ferō* → д.в.н. *beran* нести;

2. змінювались під впливом наступних звуків: прагерм. **wira* → д.в.н. *wer* чоловік (якщо наступним буде *a*, *e*, *o*); лат. *ventus* → д. ісланд. *vindr* вітер (носовий+приголосний після кореневого голосного); лат. *iugum* → д.в.н. *joch* ярмо (*u* після кореневого голосного).

Відновлена система довгих германських приголосних налічувала чотири звуки: *ē*, *ō*, *ī*, *ū*. Індоєвропейське *ē* перейшло в германське *ā*: лат. *sēmen* → д. англ.

sæd насіння; і.є. *ēi* → герм. *ē*: лат. *heir* → д. англ. *hēr* тут; і.є. *ī* → герм. *ē*: гр. *mizdos* → д. англ. *mēse*.

Довгий і.є. *ā* перейшов у германських мовах в *ō* (д. інд. *bhrātār* → д. англ. *brōðor* брат), і.є. *ō* – в *ō* (лат. *flōs* → д. англ. *blōma* квітка). Довге *ā* з'явилося у германських мовах як наслідок зникнення носового звуку перед *h*, що подовжило голосний перед ним (і.є. *monx* → герм. *māh* косовиця). Розвиток довгого голосного *ā* із прагерманського *ǣ* (яке своєю чергою походить від індоєвропейського *ē*) є однією з ключових фонетичних ознак, що відділяє північні та західні германські мови від готської: прагерм. **menān* → д.в.н. *māno*. Голосні звуки верхнього ряду *ī* та *ū* перейшли з індоєвропейської до спільногерманської без змін: і.є. *ī* – в *ī* (лат. *svīnus* → д.в.н. *swīn* свиня); і.є. *ū* – в *ū* (лат. *mus* → д. англ. *mūs* миша).

Отже, ми можемо говорити про спільногерманське переломлення, тобто перехід звуку середнього підняття *ǣ* переходив у звук високого підняття *ī* (якщо у наступному складі був [i] або [j] – лат. *medius*, нім. *Mitte*, чи якщо після нього йшло поєднання носовий + інший приголосний – лат. *ventus*, нім. *Wind*) або звук високого підняття *ū* ставав звуком середнього підняття *ō* (якщо у наступному складі був [a], [e], [o] – прагерм. **gutha*, англ. *god*). Це явище було характерне для раннього етапу розвитку германських мов.

Відомі були також наступні дифтонги: *ai*, *ei*, *au*, *eu*.

8.3. Комбінаторні зміни голосних

У давніх германських мовах виокремлюють такі комбінаторні зміни голосних:

1. Однією з найдавніших комбінаторних змін у системі германського вокалізму є звуження голосного переднього ряду середнього піднесення іє. **e* до голосного високого підняття *i*: лат. *ventus* (вітер) – гот. *winds*. Цей процес мав регулярний характер і відбувався за певних фонетичних умов, а саме – під впливом наступного сонорного, після якого йшов інший приголосний звук. Ця комбінаторна зміна призвела до виникнення варіювання голосних у коренях

сильних дієслів, це правило могло порушуватись у запозиченнях. У визначених фонетичних умовах (перед і, j) перехід мав абсолютний характер.

2. Комбінаторне звуження голосного переднього ряду середнього піднесення іє. *е до голосного високого підняття і в умовах відсутності наголосу: лат. *et* – гот. *ip*. Цей процес безпосередньо пов'язаний із формуванням германської системи наголосу (закріплення на першому складі) та подальшою редукцією ненаголошених голосних.

3. Перехід індоєвропейського вузького дифтонга *еі у довгий монофтонг ī. Ця зміна відбулась внаслідок підвищення артикуляції першого компонента дифтонга. ī як голосний високого піднесення асимілював середній голосний е: лат. родовий відмінок від займенника він *eius* – гот. *is*. У готській мові звук ī все рівно передавався диграфом еі.

4. Перехід індоєвропейського вузького дифтонга *і у відкритий голосний середнього піднесення е. Зміна відбулася під впливом голосного [а] (германське заломлення). Фундаментальною особливістю прагерманської фонологічної системи була залежність якості голосного від наступного приголосного контексту. Приголосні г, h та hу виступали як чинники зниження артикуляції попереднього голосного: д. сакс. *birgi* – д.в.н. *bergi* гора.

5. Зміна вузького лабіалізованого u на голосний середнього підняття о, основними комбінаторними умовами для такої зміни є:

а) зміни відбулися у дієприкметниках минулого часу сильних дієслів під впливом голосного а (переломлення) у суфіксі або флексії: д.в.н. 1 ос. мин. ч. мн. *hulfum* – дієприкм. II *giholfan*. Перехід не відбувався, якщо між голосними стояв комплекс сонант (n чи m) + приголосний.

б) зниження відбувалося в іменниках та прикметниках, які історично мали індоєвропейський основотворчий суфікс о (у прагерманській мові перейшов в а): прагерм. **hurna* – д.в.н. *horn*.

Ця зміна сприяла відновленню п'ятичленної системи голосних та стала важливою частиною аблауту.

6. Випадіння носових сонантів у певних позиціях, що супроводжувалося якісною та кількісною зміною попереднього голосного. Цей процес відбувався в три етапи: носовий приголосний (*n*) стояв перед глухим щілинним (*h* [x]); приголосний випадав, передаючи свою артикуляцію попередньому голосному (назалізація); назалізація зникала, а на її місце приходило подовження голосного, щоб зберегти часову тривалість складу. Трансформація груп **unx*, **inx* – *īh*: **þiŋkian* – *dīhan* процвітати, **aŋx* – *ōh/āh*: **þaŋkian*, де носовий зберігається перед зімкненим *k* – *dāhta* думати призвела до появи довгих голосних *ī*, *ō*, *ā*,

У прагерманській та ранніх германських мовах носові сонанти виступали значними артикуляційними чинниками. Вони не лише назалізували сусідні голосні, а й сприяли зміні їхнього підняття. У деяких германських діалектах голосний середнього підняття *e* переходив у голосний високого підняття *i*, якщо за ним йшов носовий: д. англ. *nīman* брати; вузький *u* переходив у відкритий *o* під впливом широких голосних наступного складу, але наступний носовий не допускав цього переходу: д. англ. *sīman* приходити. У давньоанглійській та давньофризській носовий приголосний викликав лабіалізацію та підняття голосного *a* і перетворював його на *o*: д. англ. *lomb* ягня – д.в.н. *lamm*.

У інгвеонських (давньоанглійській, давньофризській, давньосаксонській) та скандинавських ареалах германської мови відбувалося випадіння носових приголосних (*n*, *m*) перед глухими щілинними *f*, *s*, *þ*. Носовий сонант перед щілинним приголосним поступово слабшав, назалізував голосний перед ним, а з часом зовсім розчинявся і зникав, а голосний за рахунок цього подовжувався: д. сакс. *īs* нам або нас.

У давньогерманських мовах тривалість голосного не завжди була статичною величиною, вона могла змінюватися залежно від фонологічного оточення, структури складу або позиції слова в реченні. Ці процеси призводили до появи нових довгих фонем. Подовження в односкладових складах з відкритим складом було характерне для давньоісландської, давньоанглійської та давньосаксонської мови. Якщо слово складалося лише з одного відкритого складу, короткий голосний піддавався компенсаційному подовженню, зокрема і

через сильний експіраторний чи музичний наголос: д. англ. *mē* (мені); д. ісланд. *sā* (бачив); д. сакс. *thē* (той/цей).

Приблизно у VIII-IX ст. в історії англійської мови відбулося системне подовження коротких голосних перед певними групами приголосних, які склалися з гоморганних (співзвучних) сонантів та дзвінких проривних (nd: д. англ. *bindan* – *bīndan*, rd: д. англ. *wōrd* – *wōrd*, mb: д. англ. *climbau* – *clīmban*, ld: д. англ. *fēld* – *fēld* та ng: д. англ. *lang* – *lāng*). Таке подовження було можливим, якщо за цими групами не йшов третій приголосний, наприклад у слові *children* голосний так і залишився коротким.

8.4. Монофтонгізація дифтонгів та дифтонгізація

Монофтонгізація. У германських мовах розвиток дифтонгів визначався дією потужного динамічного (силового) наголосу на першому складі. Ця фонетична особливість спричинила асиміляцію другого, напівголосного елемента дифтонга першим, що зрештою призвело до перетворення двокомпонентних звуків на довгі монофтонги.

Під впливом експіраторного наголосу артикуляція першого елемента ставала домінуючою. Другий елемент (*i* або *u*) втрачав свою самостійність, розчиняючись у першому або змінюючи його якість (підняття чи огубленість).

Дифтонг *ei* найшвидше піддався монофтонгізації, цей процес відбувся ще у дописемний загальногерманський період, перетворившись на довгий вузький голосний *ī* в усіх позиціях у слові: іє. **deik-* (показувати) – д.в.н. *zīhan*.

Дифтонг *ai* у різних мовах дав перевагу різним довгим голосним *ā* або *ē*, у давньоанглійській мові цей процес завершився ще до появи перших писемних пам'яток: прагерм. **stainaz* (камінь) – д. англ. *stān*; у давньоверхньонімецькій мові монофтонгізація відбулась частково – лише перед приголосними *g*, *h*, *w*, де *ai* перейшов в *ē*: д.в.н. *stēn*.

Дифтонг *au* перейшов у давньоанглійській у дифтонг *ēa*: д. англ. *bēam* дерево, у давньоверхньонімецькій монофтонгізація відбулась перед

дентальними приголосними (d, t, s, z) та перед h, де цей дифтонг перейшов в *ō*: д.в.н. *tōd*.

Германський дифтонг *eu* (та його варіант *iu*) виявився найбільш стійким до процесів спрощення. Це пояснюється його внутрішньою структурою: він складався з фонем, максимально віддалених за місцем артикуляції (передній ряд *e/i*) проти заднього ряду (*u*), тому він зберігав свою двокомпонентність у багатьох мовах довше за інші: у давньоверхньонімецькій він розвинувся в *iu* або *io* (д.в.н. *liogan* – брехати); у давньоанглійській він трансформувався у специфічний дифтонг *eo*.

Дифтонгізація. Відомі були наступні дифтонги: *ai*, *ei*, *au*, *eu*. Процес дифтонгізації в германських мовах став логічним результатом розвитку силового наголосу, закріпленого на першому складі. Під впливом інтенсивної артикуляції довгий голосний піддавався надмірному подовженню. Через нерівномірність напруження мовного апарату під час тривалої вимови звук розпадався на два компоненти (ядро та глайд).

У давньоверхньонімецькій у VIII ст. відбулася перебудова системи довгих голосних, що призвела до появи нових дифтонгів та монофтонгів. Довгий голосний заднього ряду *ō* став нестабільним і розщепився. Процес проходив кілька стадій *ō* – *oa* – *ua* – *uo*: прагерм. **gōd* хороший – д.в.н. *guot*. Довгий закритий *ē* проходив такі стадії *ē* – *ea* – *ia* – *ie*: д.в.н. *briaf* лист – нім. *Brief*.

У середньонімецькій, -англійській та -нідерландській довгі вузькі *ī*, *ū*, *ȳ* настільки подовжувалися, що їхня артикуляція ставала неоднорідною, виник циркумфлексивний наголос (Schleifton, висхідно-спадний тон). Внаслідок цього перший елемент став більш відкритим, що призводило до перетворення монофтонга на дифтонг.

У давньоверхньонімецькій мові довгий голосний середнього підняття *ō* пройшов етап дифтонгізації, який пізніше завершився новою монофтонгізацією у закритий звук *u* (*ō* – *uo* – *ū*): д.в.н. *blōta* квітка – с.в.н. *bluota* – н.в.н. *Blume*.

Довгі вузькі монофтонги *ī* та *ū* розпалися на дифтонги (*ū* – *au/ou*): іє. **mūs* миша – д. англ. *mūs* – англ. *mouse*.

8.5. Умлаут (переголошення) та аблаут

Поняття «умлаут» було запроваджене Якобом Гріммом у 1819 р. (Німецька граматика). Загалом воно описує явище регресивної асиміляції, при якому артикуляція голосного звука трансформується під дією наступного голосного, що міститься в постфіксі. З погляду фонетики умлаути в умовах германської групи класифікують на дві основні категорії:

i/j-умлаут. Найбільш масштабним фонетичним явищем у германській мовній групі став *i/j*-умлаут, суть якого полягає у зближенні голосних заднього ряду (а, о, у) із голосним переднього ряду *i* чи напівголосним *j*, які знаходяться у наступному складі (регресивна асиміляція). Під час цього процесу язык при вимові кореневого звука мимоволі зміщувався вперед і вгору, що привело до появи нових фонем: а перейшло у нелабіалізований звук переднього ряду *e*, звук *o* став огубленим та просунувся вперед, ставши звуком *ö*, звук *u* став огубленим, змінив зону артикуляції і перетворився на *ü*.

У німецькій мові такий вид умлаута спостерігався у писемну епоху. Фонетичний склад німецької мови збагатився новими звуками *æ*, *e*, *ö*, *œ*, *ü* завдяки процесу умлауту. У давньоверхньонімецькій мові був лише так званий примарний умлаут, тобто умлаут короткого *ā*: д.в.н. *gast* гість – *gęsti* гості. В середньоверхньонімецький період виникає секундарний умлаут, коли голосний звук *i*, який викликав умлаут, редукувався в *e* або й зовсім зник, так само зникає й голосний *j*. Найяскравіший приклад це перетворення короткого *ā* на вторинний умлаут, який на письмі позначався як *ä* або *e*: д.в.н. *fasti*→с.в.н. *veste* міцний (прикінцеве *i* перетворилося на *e*, але корінь змінився).

У середньоверхньонімецькій мові система умлаутів стала значно складнішою. Якщо у давньоверхньонімецькій умлаут був виключно фонетичним явищем (звук змінювався під впливом наступного *i/j*), то в середньоверхньонімецькій він перетворюється на граматичний маркер (інколи єдиний спосіб розрізнити граматичні форми). У цей період відбувається також маркування умлаутом інших голосних:

о > ö: д.в.н. *hornin*→с.в.н. *hörnin* роговий, вторинний млаут;

u > ü: д.в.н. *hūsi*→с.в.н. *hüse* будинки, звук стає переднім, але губи залишаються округленими;

ou > öu: д.в.н. *frouwi*→с.в.н. *fröuwe* жінка;

uo > üe: д.в.н. *guoti*→с.в.н. *güete* доброта.

Голосний і/напівголосний j могли спричиняти умлаут в таких випадках:

Дієслова:

- слабкі дієслова першого класу – давньоверхньонімецьким дієсловам був притаманний суфікс –jan (каузативи), але у середньоверхньонімецькій він зник:

д.в.н. *zallian*→с.в.н. *zellen* рахувати;

- відприкметникові форми дієслова – д.в.н. *fulljan*→с.в.н. *füllen* наповнювати;

- відіменні форми дієслова – д.в.н. *hantjon*→с.в.н. *henden* орудувати;

- сильні дієслова у 2 та 3 ос. одн. теперішнього часу – д.в.н. *du ferist*→с.в.н. *du verest* ти їдеш;

- форми умовного способу – д.в.н. *du fuori*→с.в.н. *füere* поїхав би.

Іменники:

- в іменниках чоловічого та середнього роду – д.в.н. *hirdjos*→с.в.н. *hierte* пастух;

- утворення множини – с.в.н. *kraft*→с.в.н. *krefte* сила;

Прикметники:

- у прикметниках – д.в.н. *scōnji*→с.в.н. *schæne*;

- ступені порівняння – д.в.н. *alt*→д.в.н. *eltiro*, с.в.н. *alt*→с.в.н. *elter* старий, винятки становлять ті прикметники, які не мали і при утворенні ступенів – д.в.н. *wuntar*→д.в.н. *wuntaroro*, с.в.н. *wunder*→с.в.н. *wunderer* (у порівняльному суфіксі не було і, який спричиняв умлаут).

Палатальний умлаут полягав в асиміляції кореневого голосного до вузького переднього голосного і або напівголосного j при утворенні множини: д. англ. *fōt*→сер. англ. *fēt*. У давньоанглійській мові цей процес завершився у дописемний період, після переселення англів, саксів та ютів на Британські острови. Голосний і повністю зник після довгого кореневого складу ще до появи

перших текстів: пр.-герм. **mūs-iz* (миші) – д. англ. *mūs*. Після короткого кореневого складу голосний *i* зберігся довше, перетворившись на нейтральний голосний *e*: пр.-герм. **taljan* (розповідати) – д. англ. *tellan*. Давньоанглійський *i*-умлаут створив систему внутрішніх чергувань, яка пізніше стала морфологічним засобом розрізнення числа іменників (*fōt* нога – *fēt* ноги), ступенів порівняння (*old* – *elder*), словотворення (*gold* іменник золото – *gyldan* дієслово золотити).

Широко представлений цей презвук також і в скандинавських мовах, за винятком хіба що давніх рунічних пам'яток: шв. *döttrar* дочки, д. іслнд. *dotr*, дан. *døtre*; шв. *gäst* гість, дан. *gæst*, д. іслан. *gestr*. Хоча з часом роль умлаута у скандинавських мовах зменшується.

Велярний умлаут. Задньопіднебінний чи *u*-умлаут – це процес комбінаторної зміни голосних переднього ряду, що відбувався в давньоанглійській мові переважно у VIII ст. цей процес зафіксований уже в писемний період, що дозволяє чітко простежити його еволюцію.

Суть явища полягає у дифтонгізації коротких голосних переднього ряду (*æ*, *e*, *i*). Під впливом голосних заднього ряду (*u*, *o*, *a*), що знаходилися в наступному складі, артикуляція наголошеного голосного ускладнювалася: до основного переднього звуку додавався задній елемент. Язик робив перехідний рух від передньої позиції до задньої ще під час вимови кореневого голосного.

У цьому процесі виокремлено декілька типів переходів:

1. короткий відкритий звук *æ* перетворився у дифтонг *ea*: прагерм. *bædwa* – д. англ. *beadu* битва;
2. голосний середнього підняття *e* ставав дифтонгом *eo*: лат. *aper* – д. англ. *eofor* вепр;
3. вузький голосний *i* перетворювався на *io*, який у пізній давньоанглійській зберігався з *eo*: д. сакс. *hira* їх – д. англ. *hiora*.

Умлаут еволюціонував із фонетичного процесу у морфологічний маркер. Сьогодні він функціонує як внутрішня флексія з дериваційним чи граматичним значенням, що дозволяє створювати нові слова, маркувати особу, вказувати на спосіб, утворювати множину та ступені порівняння.

Аблаут (нім. *der Ablaut*, англ. *gradation*), тобто чергування голосних у корені, суфіксі або закінченні при постійному складі приголосних залежно від граматичної форми або від значення слова [Голубенко, 40]. Вперше це фонетичне явище описав Я. Грімм. Засвідчено два типи аблауту: якісний та кількісний. Поширеними видами якісного аблаута є чергування різних звуків. Найчастіше якісний аблаут стосується звуків *ě*, *ē*, *ō*, *ō*. Кількісний аблаут передбачає чергування звуків однієї якості, але різної тривалості (довгі з короткими). Відповідно до цього виокремлюють 4 ступені аблауту:

- 1) повний або нормальний: *ě/ō*, фактично для германських мов це чергування *ě/ā*, оскільки в прагерманській мові не було короткого *ō* – д. ісланд. *bera* народжувати – *barn* дитина;
- 2) подовжений: *ē/ō* найкраще зберігся в системі сильних дієслів – VI та V класів – *gēbum* (*giban* [*geban*]), *fōr* (*faran*);
- 3) нульовий (ступінь редукції): *ē – ∅*, *ō (ā) – ∅* – стан, коли основний голосний кореня редукується до мінімуму або зникає.

Нуль у нульовому ступені розвинувся у шва секундум, що перейшов з часом в *ÿ*, що в кінцевому підсумку виглядає наступним чином: *ě – ÿ* (д. ісланд. *stela* красти – *stuldr*), *ā – ÿ* (*kaldr* холодний – *kuldi*).

Зміни у вокалічній системі поділяються на два типи, кожен з яких по своєму вплинув на звукову оболонку умлаута. Спонтанні зміни незалежні від контексту. Найяскравішим прикладом є перехід індоєвропейського короткого *o* в прагерманське *a* (іє. **octo* – герм. *ahtau*). Оскільки *o* було класичним голосним ступеня редукції (ступінь 0) в індоєвропейському аблауті, після цієї зміни германський аблаут став базуватися на опозиції *e/a* замість давньої *e/o*.

Комбінаторні зміни зумовлені оточенням. Процеси на кшталт переходу *e > i* (перед носовим з приголосним або перед вузькими голосними наступного складу) змінили вокалізм першого ступеня аблаута. Наприклад, у сильних дієсловах III класу замість очікуваного *e* ми бачимо *i* (гот. *bindan* замість *bendan*), що є наслідком впливу сполучення *nd*.

Аблаут використовувався у германських мовах у змінюваних формах

сильних дієслів: д. англ. *rīsan* вставати – *rās, rison – risen, bēodan* пропонувати – *bēad, budon – boden*. Цілком очевидно, що в дієслівних класах з рядами чергування *i*: – *a – i – i* та *ēo – ēa – u – u* класична індоєвропейська модель аблауту зазнала кардинальних змін. Від початкової вокалічної системи чергувань у цих випадках майже не залишилося первісних рис, що є свідченням глибокої граматичної перебудови германського дієслова.

Окрім дієвідмінювання, аблаут став у германському мовному ареалі потужним інструментом словотвору, що дозволяло створювати нові лексеми з відмінним значенням: д. англ. *drincan* пити – *dranc* напій, д.в.н. *bindan* зав'язувати – *bant* стрічка.

8.6. Фонетичні процеси в кінці слів

У структурі багатоскладових слів германської мовної групи спостерігалася тенденція до редукції, що виражалася у втраті кінцевих зубних приголосних, що підтверджується порівняльним аналізом:

- втрата кінцевого *t* у дієсловах: лат. *est* – д. англ. *is*;
- редукція закінчень іменника: лат. *lupus* вовк – д. англ. *wulf*;
- втрата кінцевих носових *m* та *n*: лат. *cornum* ріг – д. англ. *horn*.

Однією з основних причин був фіксований наголос, який у прагерманській мові закріпився на першому складі, через що всі фонетичні зусилля зосередилися на початку слова, тоді як вимова кінцівки слабшала.

Ще в прагерманський період відбулося відсікання кінцевих коротких голосних *ā, ē, ī, ū* у словах з двома або більше складами: лат. *sūnys* – сер. англ. *sun*. Це призвело до руйнування системи відмінювання, тобто відбувся перехід до аналітичної граматики.

Доля індоєвропейських довгих голосних у германському мовному ареалі залежала від структури слова та позиції звуку у слові:

- у багатоскладових словах голосні зберігали свою довготу доти, доки їх прикривав кінцевий приголосний (*s, n, d, t*), після зникнення яких голосний ставав коротким: і.е. **gebhas* дар – д. англ. *giefu*; голосні у неприкритій позиції

знали редукції, що супроводжувалася якісними змінами артикуляції: і.е. **newā* новий – д. англ. *niuwa*;

- в односкладових словах при відкритому голосному він залишався довгим і в спільногерманський період: і.е. **mē* мене/мені – д. англ. *mē*.

8.7. Характеристика приголосних давьогерманських мов. Перший пересув приголосних. Винятки з першого пересуву, закон Вернера

Ключовою відмінністю германського консонантизму порівняно з праїндоевропейським станом є радикальна зміна співвідношення між способами творення приголосних звуків. Таким чином кількість проривних приголосних значно скоротилась, фрикативні стали визначальною рисою консонантної системи. У спільногерманських мовах виникли такі кореляційні пари зімкнених приголосних: 1) проривний – фрикативний: /p/ – /f/, /b/ – /v/, /t/ – /s/, /d/ – /z/, /k/ – /x/, /g/ – /ʁ/; 2) зімкнений – носовий: /b/ – /m/, /d/ – /n/, /g/ – /ŋ/ [Steriopol, 200].

За іншою класифікацією розрізняють:

1. Шумні: – глухі зімкнені: p, t, k, kw ; – дзвінки щілинні: *ḃ* [v], *ḥ*, g [y], g^w.
2. Сонорні: j, w, r, l, m, n [Голубенко, 44].

Також в спільногерманській мові був ще ларингальний приголосний h.

Таблиця . Класифікація приголосних звуків у германських мовах

Місце артикуляції	Спосіб утворення	
	глухі	дзвінки
Проривні:		
Губний	p	b
Альвеолярний	t	d
Задньоязиковий	k	g
Губний задньоязиковий	k ^w	g ^w
Щілинні:		
Губний	f	<i>ḃ</i>
Задньоязиковий	h	g
Лабіо-велярний	h ^w	
Альвеолярний	s	z
Міжзубний	ḃ	ḥ
Сонорні:		

губний	m, w
альвеолярний	n, l, r,
палатальні	j

Термін «фонетичний закон» був запропонований Ф. Боппом і позначає фіксацію звукового переходу [Панченко, 44]. Зіставляючи слова германських мов з відповідними словами інших індоєвропейських (латинської, грецької, санскриту, давньослов'янської), мовознавці помітили, що в тому, як приголосні відповідають одна одній, є певні закономірності, що дістали назву *першого пересуву приголосних* [Жлуктенко, 51]. Вказане явище спостерігав ще Расмус Раск у 1818 році, а детально воно було описане у 1822 Якобом Гріммом і відоме в науці як «закон Грімма».

Поняття пересуву приголосних охоплює низку специфічних звукових трансформацій, властивих германській мовній групі. Попри різноманітність проявів, головним змістом цих процесів є трансформація способу творення проривних приголосних у зіставленні з іншими індоєвропейськими мовами. При цьому локалізація звуку залишаються незмінними, змінювався характер проходження повітряного струменя. Ця зміна артикуляції була, власне, переходом від проривних (вибухових) до щілинних (фрикативів) або від дзвінких до глухих.

Згідно з теорією Якоба Грімма, трансформація приголосних була циклічним процесом одночасного переміщення трьох категорій проривних звуків: дзвінких, глухих та придихових. У цій схемі кожна група виступала на місце іншої: глухі ставали придиховими, придихові перетворювалися на дзвінкі, дзвінкі переходили у глухі. Слід зазначити, що Грімм, спираючись на правопис, зараховував до придихових як германські щілинні звуки (*f, þ, h*), так і відповідні грецькі фонemi. Я. Грімм бачив у такій моделі «акцентну енергію» германських народів, тобто мова розвивається як живий організм і такий кругообіг відображає внутрішню динаміку германського духу. Проте сучасна лінгвістика доводить, що механізм перетворення прагерманської фонетики був значно складнішим. Позаяк це явище типове для усієї групи германських мов, воно відоме як «загальногерманський пересув приголосних».

Витоки загальногерманського фонетичного зсуву сягають початку нашої ери. Підтвердженням цьому є специфічне написання германських антропонімів у працях античних авторів, а також аналіз лексичних запозичень. На думку більшості дослідників, фінальний етап цього процесу припадає на межу V–VI ст. Основним доказом завершення пересуви є латинізми, що увійшли до германського лексикону в цей період: у них звукова структура залишається незмінною, що свідчить про припинення дії закону.

У сучасній германістиці загальногерманський зсув фонем розглядаються не як одномоментна подія, а як комплекс автономних фонетичних актів. Кожен етап стосувався специфічного ряду індоєвропейських оклюзивів (проривних). Важливо розуміти, що наведена послідовність є класифікаційною, а не обов'язково хронологічною.

Етап 1. Деаспірація дзвінких придихових, праіндоєвропейські дзвінкі придихові проривні спочатку ставали дзвінкими щілинними, а потім чистими дзвінкими проривними: $bh, dh, gh, g^wh \rightarrow b, d, g, g^w$ через $\bar{b}, \bar{d}, \bar{g}, \bar{g}^w$:

$bh \rightarrow \bar{b} \rightarrow b$: і.є. **leubh* → прагерм. **luḅ* → нім. *Liebe* любов;

$dh \rightarrow \bar{d} \rightarrow d$: і.є. **reudh* → прагерм. **rauḏaz* → англ. *red* червоний;

$gh \rightarrow \bar{g} \rightarrow g$: і.є. **ghans* → прагерм. **gans* → нім. *Gans* гуска;

$g^wh \rightarrow g^w \rightarrow g^w$: і.є. **sengwh* → прагерм. **singwan* → нім. *singen* співати.

Етап 2. Фрикативізація глухих проривних, чисті глухі проривні p, t, k, k^w перетворилися на фрикативи f, θ, h, h^w через ph, th, kh, k^wh :

$p \rightarrow ph \rightarrow f$: лат. *pēs* → прагерм. **phēd* → да. *fōt* стопа;

$t \rightarrow th \rightarrow \theta$: лат. *trēs* → прагерм. **thrīs* → д. англ. *þrīe* три;

$k \rightarrow kh \rightarrow h$: лат. *octo* → прагерм. **akhto* → д.англ. *ahto* стопа;

$k^w \rightarrow k^wh \rightarrow h^w$: і.є. **kwod* → прагерм. **kwhod* → да. *hwat* що.

Етап 3. Оглушення дзвінких проривних b, d, g, g^w , які перейшли в p, t, k, k^w через b, d, g, g^w :

$b \rightarrow b_{\text{ослаблений}} \rightarrow p$: і.є. **abel* → прагерм. **ab(p)el* → д. англ. *æppel* яблуко;

$d \rightarrow d_{\text{ослаблений}} \rightarrow t$: і.є. **sed* → прагерм. **sed(t)* → англ. *settan* сидіти;

$g \rightarrow g_{\text{ослаблений}} \rightarrow k$: лат. *genu* → прагерм. **g(k)en* → нім. *Knie* коліно;

$g^w \rightarrow g^w$ ослаблений $\rightarrow k^w$: і.є. **gwen* $\rightarrow$ да. *swene* $\rightarrow$ англ. *queen* королева.

Виняток складають індоєвропейські глухі зімкнені у сполученні з попереднім s, таким чином і.є. *sp, st, sk* залишились герм. *sp, st, sk*: лат. *spicio* дивлюся $\rightarrow$ д.в.н. *spehōn* виглядати; гр. *astēr* зірка $\rightarrow$ д.в.н. *sterno*; лат. *piscis* риба $\rightarrow$ д. англ., д.в.н. *fisc* [Голубенко, 47].

Невдовзі після відкриття основних етапів загальногерманського пересуву філологи виявили специфічну аномалію в межах другого етапу цього пересуву. Йшлося про випадки, коли праіндоєвропейські глухі проривні приголосні *p, t, k* в інтервокальній позиції або після голосного в кінці слова, трансформувалися в дзвінкі спіранти *b, d, g*: і.є. **patēr* (*t* між двома голосними – інтервокальна позиція, *ē* наголошене) $\rightarrow$ д.англ. *fæder* батько, лат. *septum* $\rightarrow$ нім. *sieben* сім, і.є. **swekru* $\rightarrow$ д.в.н. *swigar* свекор. Німецькі глухі спіранти **s, *f, *p, *h* залишалися глухими, якщо на попередній склад падав індоєвропейський словесний наголос: і.є. **wessa* (*e* наголошене) $\rightarrow$ д. англ. *was* був, і.є. **bhrater* (*e* наголошене) $\rightarrow$ *broþor* брат, і.є. **penkwe* (перше *e* наголошене) $\rightarrow$ д. англ. *fimm* був, але задзвонювалися та давали дзвінкі спіранти **z, *v, *ḏ, *γ*, якщо попередній склад в індоєвропейську епоху був ненаголошеним: і.є. **wesum* (*u* наголошене) $\rightarrow$ д. англ. *were* були (діє закон ротацізму, коли *z* переходить в *r*), і.є. **uro* (*o* наголошене) $\rightarrow$ англ. *over* були, і.є. **mr̥tos* (*o* наголошене) $\rightarrow$ англ. *dead* мертвий, і.є. **deuk* (звуку *h* у індоєвропейській основі не було) $\rightarrow$ нім. *ziehen* тягнути [Панченко, 46]. Причину такої невідповідності у 1877 р. розкрив данський лінгвіст Карл Вернер, тому це явище увійшло в історію мови як «закон Вернера».

Германське чергування приголосних чітко проявилось у германських сильних дієсловах: д. англ. *liþan, lāþ, lidon, liden* (йти), д. сакс. *tiohan, tōh, tugun, gitogan* (тягти), д.в.н. *kiosan, kōs, kurum, gikoren* (вибирати), д. англ. *hebban, hōf, hōfon, hæfen* (піднімати). Це явище можна пояснити рухомим наголосом у індоєвропейській мові. Звук ставав дзвінким, якщо наголос не падав на склад, який містив глухий щільний приголосний.

На ранніх етапах формування германських діалектів закон Вернера слугував важливим інструментом словотворення. Зокрема, це простежується у

творенні каузативів (дієслова, що виражають спонукання до дії). Такі дієслова утворювалися від неперехідних сильних дієслів шляхом додавання суфікса *ja(n)-. Оскільки в праїндоевропейських прообразах цих слів наголос фіксувався на суфіксі, приголосний кореня опинявся в ненаголошеній позиції і ставав дзвінким. Це призвело до стійких чергувань: у вихідному неперехідному дієслові зберігався глухий спірант, а в похідному каузативі він змінювався на дзвінкий або сонорний: *līþan* йти – *lædan* вести.

8.8. Другий та третій пересув приголосних

Система спільногерманських приголосних склалася після першого пересуву і вона значно відрізнялася від спільноїндоевропейської. Але розвиток консонантизму на цьому не завершився, а перейшов на другий етап – *другий (верхньонімецький) пересув приголосних*. Як свідчить його назва відбувся він лише у верхньонімецькій мові, найповніше представлений у її південних діалектах.

Припускають, що другий пересув розпочався приблизно у VI ст. із лангобардського та алеманського діалектів і поширювання з півдня на північ, втрачаючи позиції. На нижньонімецькі діалекти другий пересув не поширюється. Умовною лінією поділу верхньо- та нижньонімецької мови, а відповідно дії другого пересуву є лінія Бенрата, що пролягає по лінії Дюссельдорф на Рейні – Магдебург на Ельбі – Франкфурт на Одері. Повністю дія другого пересуву представлена у баварському та алеманському діалектах.

Другий пересув приголосних – це ключовий фонетичний процес, який відокремив діалекти верхньонімецької мови від решти германських діалектів. Основна фаза активних фонетичних трансформацій у межах цього процесу була практично завершена до VIII ст. Ці зміни мали локальний характер (південь Німеччини) і стосувалися насамперед глухих зімкнених звуків [p], [t], [k] та дзвінких [b], [d], [g]. На межі VIII ст. система консонантизму верхньонімецьких діалектів набула відносної стабільності. Сформувалися характерні відмінності між давньоанглійською та давньоверхньонімецькою. Глухі зімкнені перетворилися на афrikати або щілинні (спіранти): загальногерманське [t]

перейшло в [tz] або [s]. Дзвінки зімкнені у певних позиціях перейшли в глухі: [d] → [t]. Саме завершення другого пересуву дозволяє розмежовувати нижньонімецькі та верхньонімецькі діалекти за лінією Бенрата.

Залежно від часу потрапляння слова в німецьку мову, воно або зазнавало фонетичної трансформації, або зберігало первісний вигляд. Ранні запозичення (до VIII ст.) увійшли в ужиток, коли перший пересув ще діяв, тому латинські звуки [p], [t], [k] змінилися за верхньонімецьким зразком: лат. *pondus* вага → д.в.н. *pfunt* (p → pf); лат. *strāta* брукована дорога → д.в.н. *strāzza* (t → ts). Пізніші запозичення (VIII-XI ст.) з'явилися переважно через християнізацію та розвиток освіти і вони вже не підпадали під дію пересуву, оскільки фонетична система стабілізувалася: лат. *tempus* час → д.в.н. *tēmpal* (t залишився незмінним); лат. *dictāre* диктувати → д.в.н. *dihtōn* (t залишився незмінним). Глухі проривні германські звуки трансформувалися у африкати: герм. **appla* яблуко → д.в.н. *apful*, герм. **slēpan* спати → д.в.н. *slāfan*, герм. **tungo* язик → д.в.н. *zunga*, герм. **etan* їсти → д.в.н. *ezzan*, герм. **makan* робити → д.в.н. *mahhōn*. Перетворення дзвінких проривних: **daub* глухий → д.в.н. *toub*, **bruþer* брат → д.в.н. *pruoder* (лише у південних діалектах).

Однією з головних особливостей другого пересуву є його вибірковість. Глухі щілинні приголосні [f]: **findan* знаходити → д.в.н. *findan*, [þ]: **þru* через → д.в.н. *durch*, [x]: **hound* собака → д.в.н. *hund*, які виникли ще внаслідок першого пересуву залишалися незмінними під час другого етапу. Те ж саме стосується і звука [s]: **sunni* сонце → д.в.н. *sunna*.

Трансформація глухих зімкнених [p], [t], [k] прямо залежала від їхнього розташування в межах слова. Якщо звук стояв на початку слова, у подвоєнні або після сонорних приголосних l, r, m, звук ставав африкатою. Якщо ці звуки були в інтервокальній позиції або в кінці слова після голосного, вони ставали подвійними щілинними, які згодом спрощувалися. Цей процес не був одномоментним і включав три акти:

1. Перехід глухих зімкнених p, t, k у фрикативи після голосних у середині або в кінці слова. Первинні германські проривні подвоювалися, утворюючи довгі

глухі спіранти ff: нижньонім. *open* → нім. *offen*, ss: гот. *itan* → нім. *essen*, hh: гот. *bōka* → нім. *Buch*. Після того, як проривні звуки в інтервокальній позиції перетворилися на довгі щілинні, система почала прагнути до економії артикуляційних зусиль. Це призвело до того, що подвоєні звуки піддавалися спрощенню: д.в.н. *fazz* → нім. *Faß*; д.в.н. *tiuff* → англ. *deep*; д.в.н. *ih* → нім. *ich*.

Перший акт другого пересуву мав кілька трансформацій. Однією з них була аспірація, тобто p, t, k ставали придиховими p^h, t^h, k^h, наступною була аффрикатизація – pf, ts, kh, і крайній процес спірантизація: ff, ss, hh:

[p] > [ff, f]: гот. *dēps* – англ. *deep* – д. в. н. *tiuf* глибокий;

[t] > [ss, s]: гот. *haitun* – д. в. н. *heissan* – нім. *heißen* називатися;

[k] > [hh, h]: гот. *reiki* – д. в. н. *rihhi* – нім. *Reich* держава.

2. Трансформація глухих зімкнених [p], [t], [k] на аффрикати на початку слова: англ. *path* – д.в.н. *pfad*, англ. *ten* – д.в.н. *zēhan*, англ. *corn* – д.в.н. *chorn*; після сонорних приголосних (l, r, m, n): англ. *help* – д.в.н. *helfan*, англ. *heart* – д.в.н. *herza*, англ. *think* – д.в.н. *denchan*; при подвоєнному приголосному: англ. *apple* – д.в.н. *apful*, англ. *sitting* – д.в.н. *sizzen*.

Трансформація задньоязикового [k] у аффрикату [kh] не набула загального поширення. Цей процес зачепив крайні південні регіони, тобто алеманські та баварські діалекти. У більшості інших середньонімецьких говірок звук [k] зберіг свою первинну вибухову артикуляцію.

Існує низка фонетичних позицій, де глухі зімкнені зберегли свій архаїчний стан, ігноруючи загальну тенденцію до аффрикатизації чи спірантизації. Найбільш системним винятком є збереження прагерманських p, t, k у складі сполучень, де першим елементом виступає [s]. У давньоверхньонімецькій мові ці звуки залишилися незмінними, що ми спостерігаємо і в сучасній німецькій мові: англ. *speak* – нім. *sprechen*; англ. *star* – нім. *Stern*; англ. *scum* – нім. *Schaum*. Звук [t] виявляє особливу стійкість не лише після s, а й у комбінаціях з іншими приголосними, такими як [r: англ. *true* – нім. *treu*, h (ch): англ. *eight* – нім. *acht*, f: англ. *soft* – нім. *sanft*]. Це зумовлено артикуляційною зручністю цих сполучень, яку мова прагнула зберегти.

3. Процес переходу германських дзвінких [b], [d], [g] у глухі [p], [t], [k] – це фінальна стадія другого пересуву приголосних. Географічно його дія поширена наступним чином: південнонімецький ареал (баварський та алеманський діалекти), повне оглушення всіх трьох звуків; в діалектах середньонімецького ареалу стабільно закріпився лише перехід [d] в [t].

У ході історичного розвитку німецької мови звуки [b] і [g] з часом повернулися до свого дзвінкого стану. Проте це відновлення не було тотальним. Існує пласт лексики, де закріпилися глухі подвоєні приголосні [pp] і [kk], що виникли внаслідок активного пересуву в південних говірках із давніх германських [bb] і [gg].

У межах південнонімецьких діалектів спостерігалася тенденція до десонантизації: загальногерманські дзвінкі приголосні перетворювалися на відповідні глухі: гот. *bairan* – пд.нім. *peran* народжувати.

Перехід d в t є наочним маркером другого пересуву, який дозволяє легко ідентифікувати споріднені слова в германських мовах, попри суттєві розбіжності в їхньому звучанні сьогодні.

Існує дві основні теорії другого пересуву приголосних: теорія субстрату або внутрішні фонетичні закони.

Окрім загальногерманського та верхньонімецького пересуву приголосних в історії германських мов виокремлюють специфічне фонетичне явище – *третій, або данський, пересув приголосних*. Цей процес стосується трансформації глухих зімкнених приголосних [p], [t], [k] у межах данської мовної системи. Головна особливість цього явища полягає в інтенсивній аспірації глухих проривних звуків. Це відбувається переважно у сильній позиції – на початку слова перед наголошеним голосним. Сила придику в данській мові є настільки значною, що звук стає подібним до африкати.

Глухі зімкнені отримують сильний придику [p^h], [t^h], [k^h]. Особливо сильно це виражено у звука [t], який фактично перетворюється на африкату [ts]. В позиції між голосними колишні глухі [p], [t], [k] зазнають послаблення і переходять у дзвінкі [b], [d], [g] або навіть у напівголосні / щілинні.

8.9. Західногерманське подвоєння (гемінація) та ротацізм

Гемінація – це подвоєння приголосного, цей процес відбувся приблизно у V-VI ст. Це специфічний фонетичний процес, характерний для західногерманського ареалу, що полягав у подовженні приголосних звуків у певних фонологічних умовах. Для того, щоб приголосний зазнав подвоєння, мали бути дотримані такі критерії:

- приголосний мав стояти після короткого голосного;
- після приголосного мав іти напівголосний [j], [w]: д. сакс. *biddian*, д.в.н. *bitten* просити, д.в.н. *nacchan* голий.
- після приголосного мають іти сонанти [l], [n], [m]: д. англ. *æppel*, д. сакс. *appel*. Сонорний [r] не піддавався гемінації.

Якщо кореневий голосний був довгим, подовження наступного приголосного не відбувалося. Найбільш продуктивною була гемінація перед [j], найменш вираженою – перед [m].

Явище гемінації пояснюється зміною складової структури слова. У ранніх германських діалектах межа складу часто проходила після голосного (відкритий склад). З часом відбувся зсув акценту та перерозподіл складомежі: вона почала розрізати наступний приголосний.

Внаслідок цього приголосний звук почав належати одночасно до обох складів (закриваючи перший і відкриваючи другий склад), що призвело до його фонетичного подовження. Додатковим фактором виступає палаталізація приголосного перед йотованими звуками, що також стимулювало його подвоєння.

Цей процес є специфічною рисою саме західногерманських мов (давньоанглійської, давньоверхньонімецької, давньосаксонської). У готській мові гемінація відсутня. У давньоісландській мові це явище зафіксоване в дещо зміненому вигляді.

Процес формування германських мов супроводжувався специфічною зміною – ротацізмом. Цей процес полягав у переході германського щілинного звука [z] у тремтячий сонат [r].

Генезис цього явища тісно пов'язаний із наслідками закону Вернера. Під час першого пересуву приголосних відбулося не лише оглушення, а й (у певних акцентологічних умовах) одзвінчення глухих щілинних. Індоевропейський [s] за певних умов переходив у германський [z].

Хоча в частині слів відбулося вторинне оглушення, у багатьох інших випадках звук [z] закріпився, а згодом трансформувався в [r]: гот. *wisan* – д. англ. *waron*. Ротацизм пояснює чергування приголосних у сучасних мовах: англ. *was* / *were*. Цей процес відбувався поетапно: [s] → [z] → [r̥] → [r].

Ротацизм відбувався у ступенях порівняння прикметників: гот. *batiza* – д. англ. *betera* кращий та у дієсловах: д. англ. *freosan* (інфінітив) – *fruron* (множина минулого часу) мерзнути.

В епоху ранньої германської писемності (старші руни) мовці чітко розрізняли старе германське [r] та нове [r], що виникло із [z]. Для етимологічного [r] використовували знак Raidō (ᚱ), для звука, що з'явився внаслідок ротацизму – руну Algiz (ʀ).

Це свідчить про те, що протягом тривалого часу ці дві фонemi не зливалися, зберігаючи артикуляційні відмінності. Лише згодом, у процесі розвитку мови, вони повністю уніфікувалися в єдиний звук [r].

Ротацизм виявляв максимальну активність у північногерманських мовах. Звук [r] з'явився як в інтервокальній позиції, так і в абсолютному кінці слова. У західногерманських мовах процес ротацизму обмежений переважно позицією між голосними. Важливою відмінністю є те, що в кінці слова [r], що утворився внаслідок ротацизму, зазвичай зникав.

Питання для самоконтролю

1. Чим відрізнялося акцентування префіксів та кореневих складів у структурах іменників порівняно з дієсловами?
2. Розвиток якої саме довгої голосної фонemi є ключовою ознакою, що відділяє північні та західні германські мови від готської?

3. Що відбувалося з голосними звуками, коли вони опинялися в позиції перед носовими приголосними (n, m), які потім випадали?
4. Під дією якого саме наголосу в германських мовах відбувалися процеси розпаду довгих голосних на два компоненти або спрощення дифтонгів у монофтонги?
5. Чим відрізняється i/j-умлаут від велярного (u-умлауту) за напрямком руху язика під час вимови кореневого голосного?
6. У чому полягає головна відмінність між якісним і кількісним аблаутом?
7. Що відбувалося з довгими голосними звуками в кінці односкладових слів порівняно з багатоскладовими словами?
8. Від якого саме фактора залежало, чи перетвориться глухий приголосний на глухий спірант за законом Грімма, чи зазнає одзвінчення за законом Вернера?
9. Яка географічна лінія слугує умовною межею поширення другого пересуву приголосних і відокремлює верхньонімецькі діалекти від нижньонімецьких?
10. Який конкретний приголосний звук перетворювався на звук [r] у процесі ротацізму?

9. МОРФОЛОГІЧНА СТРУКТУРА СЛОВА ГЕРМАНСЬКИХ СЛІВ

9.1. Давньогерманський іменник

У спільноіндоевропейський період у слові виокремлювати два значущі елементи – корінь, що містив основне лексичне значення та закінчення. Перебудова з триморфемної на двоморфемну структуру спровокована появою сильного динамічного наголосу на першому складі.

У процесі розвитку скандинавських та західногерманських мов через дію германського наголосу на першому складі кінцеві склади редукувалися або зникли. У більшості випадків у називному та знахідному відмінках однини основотворчий елемент повністю відпав. Це призвело до того, що корінь почав збігатися з основою: д. ісланд. *fiskr*, де *r* закінчення, д. англ. *stān*, д.в.н. *wolf*. У непрямих відмінках основотворчий елемент не зник безслідно, а трансформувався. Він злився з відмінковим закінченням, утворивши нову флексію: давальний відмінок – д. ісл. *fisk-i*, д. англ. *stān-e*, д.в.н. *wolf-e*.

Навіть після втрати основотворчого суфікса він залишив «фонетичний слід», який пояснює розбіжності у відмінюванні зовні схожих слів. Попри спільний германський формант *-z* (який згодом зник), фінальні голосні в давньоанглійській мові різняться саме через вплив давніх тематичних голосних: *hwal* кит – основа на *-a*, який зник після короткого складу, не залишивши голосного в кінці; *mete* їжа – основа на *-i*, який зберігся у формі *-e*; *wudu* ліс – суфікс *-u* зберігся після короткого складу.

Різне походження суфіксів пояснює, чому іменники жіночого роду мають різні фіналі в називному відмінку: д. англ. *giefe* дар – історична основа на *-o*, в абсолютному кінці слова довгий звук *ō* трансформувався в *u*; д. англ. *heorte* дар – історична основа на *-n*, суфікс *on* зник, а приголосний *n* зник, а голосний перейшов в *e*.

Особливу групу становлять кореневі основи, де основотворчий суфікс був відсутній, а флексія приєднувалася безпосередньо до кореня. Якщо відмінкове закінчення містило звук *-i-* (або *-j-*), це спричиняло дистанційну асиміляцію кореневого голосного – умлаут. Оскільки в германських мовах ненаголошене *e*

часто переходило в *i*, цей вплив став систематичним: д. англ. *fōt* у множині мало закінчення з елементом *-i*. Це призвело до зміни кореневого голосного *ō* на *ē*. Внаслідок цього ми маємо сучасне чергування *foot* – *feet*.

Іменники поділялися на класи в залежності від кореневого голосного на дві великі групи: іменники з основами на голосний – сильна відміна та слабка відміна – *n*-основа, яка і до сьогодні збереглася у деяких мовах як окремий тип відмінювання (наприклад у німецькій).

1. У давньогерманській мовній системі іменники з основою на *-a-* були найбільш продуктивним типом відмінювання. Вони походять від праіндоєвропейських основ на *-o-* і охоплюють слова чоловічого та середнього родів. У праіндоєвропейській мові-основі вони найчастіше позначали безпосередню дію. У давньогерманських мовах значення змістилося в бік результату дії або конкретного об'єкта: **dōmaz* (суд, вирок). Крім чистих основ на *-a-* існували два підтипи, зумовлені наявністю напівголосних звуків перед закінченням. Напівголосний *j* активно впливав на кореневий голосний у північних та західногерманських мовах. Це явище відоме як *i*-умлаут: гот. *harjis* (військо) – д. англ. *here*, *j* спричинив зміну кореневого голосного та зник. Основи на *-wa-* за парадигмою відмінювання майже ідентичні чистим основам на *-a-*, оскільки звук *w* часто зникав у кінці слова або вокалізувався: гот. *snaiws* (сніг). Для іменників середнього роду характерною рисою є збіг форм (синкретизм) називного та знахідного відмінків. У мовах західної групи (давньоанглійська, давньосаксонська) основи на *-ja-* призводили до гемінації приголосного, якщо кореневий склад був коротким: прагерм. **satjan* > д. англ. *settan* сидіти. Тут *j* не просто змінив голосний, а й подвоїв приголосний.

2. Клас іменників з основами на *-ō-* є одним з найважливіших для реконструкції морфології, оскільки він став фундаментом для формування сильної відміни іменників жіночого роду. Цей тип основ походить від індоєвропейських основ на *-ā-*. У процесі германського зсуву довгий звук [a:] перейшов у [o:]. Сюди належать лише іменники жіночого роду. Окрім чистих основ, існували варіанти на *-jo-* та *-wo-*. Головною особливістю іменників на *-jo-*

в північно- та західногерманських мовах є умлаут: д. англ. *hell* (пекло) походить від прагерм. **haljō*. Звук *j* спричинив перехід *a* в *e* та подовження приголосного: д. англ. *sibb* (спорідненість/мир), д.в.нім. *sippa*. Сонант [w] міг зберігатися перед голосним або впливати на лабіалізацію кореневого голосного в певних відмінках: д. англ. *beadu* (битва) < прагерм. **badwō*.

3. Іменники з основою на *-i-* охоплювали лексеми чоловічого та жіночого роду, але згодом почали втрачати свою самотійність через процес морфологічної уніфікації. Іменники чоловічого роду переймали закінчення від основ на *-a-*, іменники жіночого роду – від основ на *-ō-*. Тематичний голосний *-i-* спричиняв умлаут перед тим, як зникнути внаслідок редукції. У готській мові іменники чоловічого роду зберігають чіткий голосний *-i-*, тоді як у давньоанглійській він часто редукується, залишаючи після себе змінений корінь: гот. *gasts* гість (основа *gasti-*) – д. англ. *giest*. Іменники жіночого роду включала абстрактні поняття або назви природних явищ: гот. *dēds* дія (основа *dēdi-*) – д. англ. *dæd*.

4. Категорія іменників на *-u-* походить від праіндоєвропейських основ із тематичним голосним **-u-*. Такі іменники відносно нечисельні. Початково цей клас охоплював усі три роди, але найстійкішими виявилися іменники жіночого роду. Більшість лексем поступово асимілювалися більш продуктивними класами іменників. Іменники чоловічого роду найчастіше переходили до основ на *-a-* або на *-i-*, іменники жіночого роду адаптувалися до основ на *-ō-*. Приклад: гот. *sunus* син – д. англ. *sunu*.

5. Клас іменників з основою на *-n-* асимілювали слова з інших малопродуктивних класів. Цей клас іменників рідко виступав у чистому вигляді, часто він поєднувався з голосним-детермінативом, що дозволяло розрізняти рід: чоловічий та середній рід використовували варіанти суфіксів *-an-* / *-in-*, жіночий рід характеризувався суфіксами *-ōn-* / *-īn-*. У називному відмінку суфікс зник внаслідок фонетичних процесів, але чітко простежувався в усіх непрямих відмінках. Іменники середнього роду майже повністю дублювали парадигму відмінювання чоловічого роду, за винятком називного та знахідного відмінків.

6. Іменники з основами на *-r-* – це реліктовий непродуктивний клас з високою частотністю вживання. До цього класу входять терміни, що позначають терміни спорідненості жіночого та чоловічого роду. В основі цих слів лежить давній індоєвропейський суфікс **-ter-* / **-tor-*, який вказував на дієву особу або соціальну роль у родині. Головною рисою основ на *-r-* був аблаут у суфіксі та особливі форми множини. Часто форми називного та знахідного відмінків збігалися, з часом вони перейшли в інші класи.

7. Германські основи на *-nd-* становлять іменники чоловічого роду, що мають віддієслівне походження. Це рефлекси індоєвропейських дієприкметників теперішнього часу на **-nt-*. Найменш чисельним такий клас є у давньоісландській, а найбільш – у давньоанглійській. Відмінкова парадигма таких дієслів має змішаний характер: частина слів збігалася з основами на *-a-*, інші зберігали риси кореневих основ: д. англ. *fēond* ворог, д.сакс. *būand* мешканець.

8. Германські основи на *-s-* походять від індоєвропейських нейтральних основ **-os/-es*. Абсолютна більшість слів належала до середнього роду, рідко зустрічаються винятки чоловічого роду (д. ісланд. *kalf* теля). Найважливішою ознакою цього класу в західно- та північногерманських мовах є перехід суфіксального *-s-* у *-r-* (через *z* – ротацизм). Найповніше ці форми представлені у давньоанглійській мові, натомість у давньоверхньонімецькій майже відсутні: д. англ. одн. *cealf* теля – множ. *cealf*; д.в.н. одн. *ei* яйце – множ. *eir*. З часом такі основи асимілювалися з більш продуктивними типами: більшість іменників перейшли до осноа на *-a-*.

9. Особливістю кореневих основ є відсутність тематичного голосного – відмінкові закінчення додаються безпосередньо до кореня. Сюди належали іменники усіх трьох родів, що позначали базові поняття: назви людей, частини тіла, тварин. Оскільки в деяких формах закінчення містили передньоязиковий голосний *-i*, корінь слова зазнавав і-умлаута. Це призвело до чергування голосних у корені, яке в багатьох германських мовах збереглося як спосіб творення множини: д. англ. *mann* (однина) – *men* (множина).

Категорії іменника. Давньогерманські мови успадкували від праіндоєвропейської системи чіткий поділ на три роди: чоловічий, жіночий і середній. Рід часто не збігався з біологічною статтю або логікою. Це була суто морфологічна категорія, назви істот могли належати до середнього роду. У сучасних мовах категорія роду значно видозмінилася: у англійській категорія роду майже зникла (за винятком особових займенників), у деяких скандинавських з чоловічого та жіночого роду утворився спільний, а німецька мова зберегла тричленну родову систему.

У процесі розвитку від праіндоєвропейської до прагерманської мовної спільноти відбулося спрощення системи ліку. З трьох вихідних форм числа двоїна фактично зникла як функціональна граматична категорія для іменника. У давньогерманських пам'ятках вона зберігається як релікт у системі займенника. Категорія числа була тісно переплетена з відмінком. Це означає, що в мові не існувало окремого суфікса суто для множини; одне закінчення вказувало і на відмінок, і на число.

У спільногерманський період від мови-основи було успадковано шість відмінків (називний, родовий, давальний, знахідний, орудний та кличний). У період відокремлення германських мов їх кількість скоротилась до чотирьох: зник орудний та кличний відмінок. Скорочення відмінкової системи відбувалося двома шляхами: дві різні за формою одиниці збігалися в одну через фонетичну редукцію закінчень; одна форма повністю перебирала на себе роль іншої. У давньоверхньонімецькій мові орудний відмінок ще простежується в іменниках чоловічого роду на *-a-*: *tagu* – днем, а в готській та давньоісландській ці функції перейшли до давального відмінка. У давньоанглійській мові орудний відмінок як окремий морфологічний показник затримався лише у системі займенників (*bæt*). Кличний відмінок зберігся як окрема морфологічна категорія лише у готській мові: гот. *sinu* – сину!, в інших мовах роль звертання виконує називний відмінок. Місцевий відмінок майже не зафіксований як окрема форма, його значення перейшло до давального відмінка з прийменниками.

9.2. Давньогерманський займенник

На архаїчному етапі розвитку праіндоєвропейської мови категорія займенника суттєво відрізнялася від іменника. Спочатку вона не мала чіткої парадигми відмінювання. Замість єдиної основи, що змінюється за флексіями, використовувалася сукупність суплетивних форм для позначення одного й того ж поняття в різних відмінках. Власне займенникова флексія сформувалася на пізніх етапах спільноіндоєвропейської єдності. Більшість займенників у германському ареалі є прямими спадкоємцями індоєвропейського лексичного фонду. Згодом саме займенникові закінчення почали впливати на відмінювання іменників, зокрема призвели до появи сильної відміни прикметників.

Більшість займенників змінювалися за родами, крім особових займенників 1-ї та 2-ї особи, які не мали категорії роду. В особових займенниках використовується форма двоїни. Важливою ознакою було використання підсилювальних часток (енклітиків), які приєднувалися до займенникових форм для уточнення значення.

Система *вказівних* займенників у давніх германців була не просто засобом вказівки на предмет, а фундаментом для появи майбутніх артиклів та службових слів. В основі германських вказівних займенників лежать дві праіндоєвропейські дейктичні основи: **so-/sā-* та **to-*. Основа **so-/sā-* використовувалася переважно для форм називного відмінка однини чоловічого та жіночого родів. Основа **to-* слугувала базою для всіх інших непрямих відмінків та середнього роду. Через те, що основа **to-* мала менш експресивне значення, вона поступово еволюціонувала з чистого займенника в означений артикль. Спочатку він мав лише дейктичну функцію (вказував на конкретний предмет у просторі), але з часом набув анафоричної функції – почав відсилати до вже згаданого в тексті об'єкта. Це явище чітко простежується в давньоанглійській та давньоверхньонімецькій мовах.

Трансформація займенника в артикль відбувалася нерівномірно і завершилася вже період самостійного існування окремих германських мов. У давньоанглійській мові перетворення на стабільний артикль *the* відбулося лише

на межі XII-XIII ст. (ранньосередньоанглійський період), коли система відмінювання займенників спростилася. У середньовірхньонімецький період (XII ст.) артикль став фіксованим супутником іменника, без якого граматична конструкція вважається незавершеною. У готській мові так остаточно і не сформувалася морфологічна категорія артикля. Поява артикля ознаменувала перехід германських мов від синтетичного ладу до аналітичного.

У давньогерманський період система вказівних займенників була розгалуженою. Вони мали три роди, форми однини та множини, у готській функціонувала ще двоїна, чотири відмінки, давньоанглійська ще деякий час зберігала орудний відмінок.

Система вказівних займенників у різних мовах

	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід
д. англ.	se	þæt	sēo
д.в.н.	der	daz	diu

В процесі розвитку германських мов відбулася уніфікація. В англійській мові форма середнього роду *þæt* стала окремим вказівним займенником, а форми чоловічого роду на *s-* трансформувалися або зникли, поступившись місцем артиклям, що починаються на *th-*, сучасний артикль *the* виник через вирівнювання за аналогією до основ на *þ-*.

Займенники часто будувалися шляхом суплетивізму (зміни основ) або комбінації декількох праіндоєвропейських коренів. Однією з найхарактерніших рис германських мов є виникнення складних вказівних займенників. Вони утворилися внаслідок злиття двох індоєвропейських вказівних основ: *so / sa* – вказівка на предмет, що знаходиться поруч; *to* – загальна вказівка. Це поєднання дозволило створити семантично сильнішу форму, яка згодом еволюціонувала у сучасні вказівні займенники (англ. *this* / нім. *dieser*).

В основі *питальних* займенників германських мов лежать індоєвропейські займенникові основи **kwo-* (основа на голосний), **kwi-* (основа на -i). На відміну від індоєвропейської мови ці займенники виконували лише питальну функцію, а відносна реалізовувалася за допомогою вказівних займенників або спеціальних

часток. Завдяки дії закону Грімма початковий індоєвропейський звук *k перейшов у германський глухий щілинний h.

	Чоловічий рід (хто?)	Середній рід (що?)
д. англ.	<i>hwā</i>	<i>hwæt</i>
д.в.н.	<i>hwer</i>	<i>hwaz</i>
д. ісланд.	<i>hverr</i>	<i>hvat</i>

Питальні займенники вживалися у формі однини, розрізняли жіночий / чоловічий рід (істоти) та середній рід (неістоти), зберігали чотири основні відмінки, подекуди інструменталіс. У давньоанглійській мові форма *hwi* (орудний відмінок від *hwæt*) використовувалася для запитання про причину чи засіб дії.

Неозначені займенники часто утворювалися шляхом додавання до питальної основи спеціальних часток або через поєднання з іншими словами: д. англ. *ā-hwā* – будь-хто, *ge-hwā* – кожен; д. ісланд. *eitt-hvat* – щось.

Під наголосом займенники були питальними, а у ненаголошеній позиції – відносними. Для розрізнення двох об'єктів використовувався суфікс *-þer / -der*, що вказував на альтернативу: д. англ. *hwæðer* (котрий із двох), д. сакс. *hweðar*, д.в.н. *hwedar*.

Якісні займенники утворювалися шляхом поєднання займенникової основи з коренем, що означав «тіло» або «вигляд»: д. англ. *hwilc*, д. сакс. *hwilīk*, д.в.н. *hwelīh*.

У давньогерманський період категорія зворотності мала специфічне вираження. *Зворотний займенник* вказував на те, що дія спрямована на самого суб'єкта, і був спільним для всіх осіб та чисел. Етимологічно він сходить до індоєвропейського кореня *se-. Зворотній займенник не мав форми називного відмінка, бо не міг виступати підметом.

	Родовий	Давальний	Знахідний
д. ісланд.	<i>sīn</i>	<i>sēr</i>	<i>sik</i>
д.в.н.	<i>sīn</i>	-	<i>sih</i>

В давньоанглійській мові зворотній займенник повністю зник, зворотність виражалася додаванням до особового займенника прикметника *self* (сам).

Особові займенники в давньогерманських мовах базувалися на суплетивізмі, тобто виявляли різні корені при відмінюванні. Їм була притаманна форма однини, множини та двоїни. Перша та друга особи – це чисті особові займенники, які вказують на учасників діалогу і не мають категорії роду. Особових займенників для третьої особи фактично не існувало, форми (напр., давньоанглійське *hē, hēo, hit*) походять від давніх вказівних займенників, тому мають категорію роду. Особові займенники відмінювалися за чотирма основними відмінками.

Форми родового відмінка однини виникли на базі присвійних прикметників, до яких додавався спеціальний формант: д.в.н. *mīn* функціонували і як присвійні займенники, і як форми родового відмінка особового займенника «я». Формування давального відмінка відбувалося шляхом додавання до займенникової основи індоєвропейського суфікса **-me-* (для першої особи) або специфічного маркера **-so*. Реконструкція знахідного відмінка вказує на поєднання індоєвропейського закінчення **-me-* з підсилювальною часткою **-ge*. Давньоанглійська мова продемонструвала тенденцію до спрощення морфологічної парадигми. Форма *mē* (мені/мене) почала обслуговувати обидва відмінки, форма давального відмінка витіснила етимологічну форму знахідного.

Форми називного відмінка множини першої особи є прямими нащадками індоєвропейського кореня **wey-*. У більшості давньогерманських діалектів форми родового відмінка множини будувалися шляхом додавання суфікса **-ero-* до об'єктної основи **ns-*. У давньоісландській мові суфікс поєднався не з об'єктною основою, а з номінативною (**we-*). У західногерманському ареалі для розрізнення відмінків до займенникової основи почали додавати підсилювальні частки / суфікси: д.в.н. *mih* (мене), *dih* (тебе), д. англ. *mes* (мене), *thec* (тебе).

Форми двоїни в генетиві переважно копіювали словотворчий суфікс множини: д. англ. *uncer* (наш обох). Форми двоїни найдовше зберігалися у парадигмі особового займенника, у системі іменника двоїна зникла ще у

дописемний період.

У знахідному відмінку другої особи однини до індоєвропейської основи **te* приєднувався підсилювальний афікс **-ge* (або **-ke*). Називний відмінок другої особи множини базувався на індоєвропейській основі з довгим **ī*, який у германському ареалі зазнав змін залежно від фонетичного оточення та наголосу. Для давального та знахідного відмінка множини характерне використання основи **wes*.

У системі давньогерманських мов *присвійні займенники* за своїми граматичними ознаками були відзайменниковими прикметниками. Вони не лише вказували на приналежність, а й узгоджувалися з іменником у роді, числі та відмінку. Основою для їх формування слугували родові відмінки особових займенників. Для диференціації значення використовувалися специфічні дериваційні суфікси: *-ino* застосовували для форм однини, *-ego* / *-ogo* для форм множини та двоїни.

Більшість присвійних займенників відмінюються за сильною відміною прикметників:

	1. ос. одн.	2. ос. одн.	3. ос. одн.	1. ос. мн.	2. ос. мн.	1. ос. двоїн.	2. ос. двоїн.
Д. сканд.	<i>minn</i>	<i>þinn</i>	<i>sinn</i>	<i>vārr</i>	<i>yþuarr</i>	<i>okkarr</i>	<i>ykkarr</i>
Д. англ.	<i>mīn</i>	<i>þīn</i>	<i>sīn</i>	<i>ūser</i>	<i>ēower</i>	<i>uncer</i>	<i>incer</i>
Д. сакс.	<i>mīn</i>	<i>thīn</i>	<i>sīn</i>	<i>usā</i>	<i>euwa</i>	<i>unka</i>	<i>inka</i>
Д.в.н.	<i>mīn</i>	<i>dīn</i>	<i>sīn</i>	<i>unser</i>	<i>iuwēr</i>		

У системі давньогерманського вокабуляру *відносні* займенники не мали окремих, унікальних коренів. Їхня структура є вторинною, оскільки вони сформовані на базі спільних індоєвропейських праформ, що також дали початок питальним та вказівним займенникам. Основним способом творення відносних займенників було приєднання специфічних часток до основ вказівних займенників. Це дозволяло трансформувати просту вказівку на предмет у сполучний елемент складнопідрядного речення. У давньоскандинавських діалектах для посилення вказівного значення та надання йому відносної функції використовувався суфікс *-a* (*Petta* це / те, що).

9.3. Давньогерманський прикметник

На ранніх етапах розвитку індоєвропейської мови-основи чіткої межі між іменником та прикметником не існувало (так званий іменний синкретизм – форма, яка поєднувала назву предмета та назву якості). Відокремлення прикметника як самостійної лексико-граматичної категорії відбувалося поступово через закріплення за певними словами специфічних синтаксичних ролей: атрибутивна функція (визначення предмета) та предикативна функція (вираження ознаки через присудок). У праіндоєвропейській мові існувала модель поєднання двох імен N_1+N_2 , де перший елемент характеризував другий. Ця модель дала початок двом паралельним шляхам розвитку у германському ареалі: формування прикметника (лексеми, пристосовані для передачі ознаки) та розвиток композит.

Перетворення прикметника на самостійну морфологічну одиницю відбулося внаслідок функціонального розмежування: іменник називає предмет, прикметник – його змінну чи постійну ознаку. Процес відмежування остаточно завершився у давньогерманський період. Головною особливістю прикметника стала його здатність змінювати свою родову форму в залежності від того, яке слово він визначає. Іменник мав фіксований рід, а прикметник під нього підлаштовувався: д. англ. *gōd mann* добрий чоловік, *gōdu giefu* добрий дар, *gōd deor* добре звірятко.

Лише прикметники (та похідні від них прислівники) мали здатність утворювати ступені порівняння, що остаточно відокремило прикметник від іменника. Компаратив формувався за допомогою суфіксів *iz-* / *-ōz-*, суперлатив використовував суфікси *-ist-* / *-ōst-*.

Германські мови виробили унікальну систему двох типів відмінювання: сильна (займенникова) використовувалася, коли прикметник виступав осново­вним носієм граматичної інформації про іменник, та слабка (іменна), яка застосовувалася, коли предмет був конкретним, відомим або перед прикметником стояв вказівний займенник.

Прикметник, як і іменник, класифікувався за типами основ: на -o-, -ā-, -ī-, -u-, -n-, -nt- (для дієприкметників теперішнього часу).

У давньогерманських мовах прикметник успадкував давню індоєвропейську систему основ, але суттєво її модернізував. Найдавніша модель відмінювання прикметників базувалася на чергуванні тематичних голосних: основи на -o- (германські *-a) виражали чоловічий та середній рід (прагерм. *blindaz), основи на -a- (германські *-o) – жіночий рід (*blindō).

Паралельні типи відмінювання (сильне та слабке) вперше систематизовані Якобом Гріммом. Сильна відміна повністю відображає архаїчний індоєвропейський спосіб відмінювання прикметника, який тоді нічим не відрізнявся від відмінювання іменника. Сильна відміна використовується, коли прикметник виступає єдиним виразником роду іменника. Вона поєднує в собі закінчення давніх основ на голосні (-a-, -ō-) із закінченнями вказівних займенників. Така відміна виражає невизначеність або загальну ознаку: *Gōþs tanna* (Якийсь) добрий чоловік. У деяких випадках зберігалися залишки основ на -ī- та -u-, де розрізнення за родами було менш вираженим. У давальному відмінку однини чоловічого роду замість чисто іменного закінчення прикметники часто переймали займенникове: гот. *Ima bairhtamma sunnin*. Цьому яскравому сонцю (-**amma** закінчення займенника).

Слабка відміна застосовується тоді, коли ознака предмета вже є конкретизованою (за допомогою вказівного займенника, праобразу артикля). Ця відміна копіює відмінювання іменників з основою на приголосний -n-. Вона виражає визначеність, виокремлює конкретний об'єкт серед інших об'єктів: *Sē gōda cyning*. Цей (саме той) добрий король. Чоловічий і середній рід використовували чергування індоєвропейських суфіксів -en / -on, жіночий рід спирався на подовжені або йотовані варіанти -ōn чи -īn.

Існували винятки, які відмінювалися лише за однією відміною. Лише за сильною парадигмою відмінювалися прикметники, що виражають абсолютну міру: д. англ. *eall* весь, *healf* половинний, *midd* серединний, *ōþer* інший, тільки за слабкою – прикметники, що вказують на фіксоване положення або специфічний

статус: д. англ. *winstra* лівий, прикметники вищого ступеня порівняння: д. англ. *le_ofra* миліший, д.в.н. *jungoro* молодший.

У прагерманській мові формування ступенів порівняння базувалося на суфіксальному методі. Вибір конкретного суфікса залежав від основи прикметника, процес творення супроводжувався змінами у корені. Вищий ступінь утворювався за допомогою суфіксів *-iz-*, який реконструювався із індоєвропейського суфікса **-jos-*, та *-ōz-*, який є спільногерманським новотвором, що не викликав умлаута; найвищий використовував суфікси *-ista-* та *-ōsta-*, які утворилися шляхом додавання до суфіксів вищого ступеня індоєвропейського детермінатива **-to-*, який вказував на завершеність чи винятковість. Суфікси *-iz-* та *-ista-* містили голосний переднього ряду і це спричиняло умлаут, крім готської: д.в.н. *alt – eltiro – eltisto*, суфікс *ir* є результатом вокалізму у германських мовах.

У давньогерманських мовах існувала група прикметників, які утворювали ступені порівняння шляхом використання різних кореневих основ (суплетивізм), які були притаманні найбільш використовуваним словам (хороший, поганий, великий, малий), кожна форма такого слова історично походить від окремого слова: д.англ. *gōd – betera – betst*, д. ісланд. *lítill – minni – minnst*.

9.4. Давньогерманський числівник

Кількісні числівники. Ще в індоєвропейській мові-основі сформувалася система кількісних та порядкових числівників. У давньогерманських мовах послідовно втілена десяткова система, успадкована від індоєвропейської. Числівники 11 та 12 утворювалися на основі кореня *-lif* (залишатися).

Значення	д. сканд.	д. англ.	д. сакс.	д. в. нім.
один	einn	ān	ēn	ein
два	tveir	twēgen	twēne	zwēne
три	þrīr	þrī(e)	thria	drī
чотири	fiōrer	fēower	fiuwar	fior
п'ять	fimm	fif	fif	fimf

<i>шість</i>	sex	siex	sehs	sehs
<i>сім</i>	siau	seofon	sibun	sibun
<i>вісім</i>	ātta	eahta	ahto	ahto
<i>дев'ять</i>	nīo	nigon	nigun	niun
<i>десять</i>	tīo	tīen	tehan	zehan
<i>одинадцять</i>	ellefo	endleofan	ellevan	einlif
<i>дванадцять</i>	tolf	twelf	twelif	zwelif

Числівник один мав вказівне значення цей, той самий. В основі числівника два міститься вказівка на парність або наступність. Три тлумачать як той, що переходить межу. Багато числівників відображають лічбу за допомогою рук та пальців. Чотири має значення ширина долоні (без великого пальця). П'ять асоціюється із значенням кулак або ціла рука. Вісім означало двічі по чотири. Десять – це повне число, шість розглядається як те, що зростає над п'ятіркою (перехід на другу руку). Сім пов'язують із індоєвропейським коренем *septm*. Згідно теорії Б.М. Задорожного числівники 11 та 12 зазнали впливу вавилонської системи із переважанням дванадцяткової системи (на чому базується поділ на 24 години доби та 12 місяців).

Числівники від 13 до 90 сформовані за принципом композиції і функціонували як словосполучення. Числівники від 13 до 19 зберігали певну морфологічну самостійність, з часом вони злились в одне слово. Назви десятків утворювалися на основі германського числівника **tezund-*: д.в.н. *fiorzug* (40), яке у західногерманських мовах з часом перетворилося на суфіксоїд (*-zig, -zug, -ty*). Перші три числівники відмінювалися за родами, числами та відмінками: д. англ. *twēgen* (ч.р.), *twā* (ж.р.), *tū* (с.р.), у родовому та давальному відмінку флексії мають спільне походження, але мають локальні фонетичні відмінності (дав. д. ісл. *tveim*, д. англ. *twām*, д.в.н. *zweim*). У числівнику три у родовому відмінку з'являвся суфікс *-r-* як результат ротацизму або аналогією до відмінювання прикметників (д.а. *prēora*). У давальному відмінку зберігається уніфіковане закінчення *-m* як давнє індоєвропейське закінчення інструменталіса. Числівники від 4 до 19 залишалися невідмінювані, крім випадків, коли ці числівники

субстантивуються і відмінюються за зразком іменників з основою на -i-. Числівники 100 та 1000 є повноцінними іменниками. 100 у більшості германських мов належить до середнього роду з типом основ на -o-. Числівник 1000 виявляє морфологічну варіативність: д. ісл. – іменник жіночого роду на -i-, д.англ. – середній рід з основою на -o-, д.в.н. – коливається між жіночим родом з основою на -a- та середнім з основою на -o-, д. сакс. – не відмінюється.

Порядкові числівники за своєю морфологічною структурою наближаються до прикметників і утворювалися за допомогою суфіксів -to- / -tho- (для перших десяти): д. англ. *fif* (п'ять) – *fif-ta* (п'ятий) та -st- (для вищого порядку): д.в.н. *zwenti-gosto* (двадцятий). Відмінювання порядкових числівників відбувається за зразком слабкої відміни прикметника. Числівник «перший» не утворюється від основи один, а базується на прийменникових основах, які вказують на першість у просторі або часі, та суфіксах найвищого ступеня порівняння: д. англ. *forma*, д. сакс. *formo* – від прийменника *fore* попереду, д. ісл. *fyrstr* – від *fyr* перед, д.в.н. *ēristo* – *er* раніше.

Числівник другий мав займенникове походження і пов'язаний із праіндоєвропейським коренем -tero-, який використовувався для позначення контрасту або вибору між двома суб'єктами. Морфологічно це форма вищого ступеня порівняння, утворена від займенникової основи на an- / on- (той, інший).

Більшість порядкових числівників утворювалися за допомогою індоєвропейських суфіксів -tjo- (після приголосних) /-to- (після голосних). Після першого пересуву приголосних звук [t] у цих суфіксах перейшов у глухий щілинний [θ] (на письмі *th* або *b*): в. англ. *seofon-þa*, д.в.н. *sibun-to*.

9.5. Давньогерманські прислівники та прийменники

На ранніх етапах прислівник не був самостійною морфологічною категорією, він виявляв перехідний етап від самостійної іменної частини мови до службової. За походженням виокремлюють три основні типи прислівників:

1. первинні (прості) – короткі нерозчленовані слова, часто функціонували як придієслівні частки (преверби) або прийменники: д.в.н. *aba* (геть/від), *ana*

(на), переважно це односкладові кореневі слова, виражаються базові обставинні поняття – напрямок у просторі та часові відношення, найбільш вживані прислівники позначають: напрямок «зовні / геть, рух зсередини» – д. ісл. *ūt*, д. англ. *ūt*, д.в.н. *ūz*; напрямок вперед або близько – д. англ. *for, from*, д. сакс. *for*, д. ісл. *fram*; вгору та всередину – д. ісл. *upr, inn, nā*, д. англ. *ūp, inn, nēah*, д.в.н. *ūf, īn, nāh*. Такі прислівники тісно пов'язані з дієсловами, уточнювали їх характер, що стало базою для розвитку відокремлених префіксів;

2. похідні утворені від основ прикметників за допомогою спеціальних суфіксів:

суфікс *-r* як показник місця (перебування у певному місці), походить від прагерманського локативу – д. ісл. *þar*, д. англ. *þær*, д.в.н. *dar*, д. сакс. *thar* там,

приголосний *-n* (суфікси *-ana / -an*) використовувався для позначення руху з певного місця або часової точки – д. англ. *heonan*, д. в. н. *hinnan*, д. ісл. *hēðan* звідси,

суфікс *-t* позначає частотність або обставини – д. ісл. *oft*, д. англ. *oft* часто,

суфікс *-līko* зі значенням «тіло» чи «вигляд» – д. англ. *nlīce* тільки що, д.в.н. *gilīthho* подібно,

суфікс *-a / -e*: д. ісл. *fori*, д. англ. *fore* попереду, *harde* наполегливо, д. сакс. *nītha*, д.в.н. *nidhana* внизу,

суфікс *-o* (на базі прикметника): д.в.н. *tiufo* глибоко, д. сакс. *firio* дуже,

суфікс *-ingō / -ungō* використовувався для утворення прислівників способу дії, з ознаками обставинності – д. англ. *un-searunga* задарма, д. в. н. *tarnungo* приховано;

3. застигли відмінкові форми виникли в результаті втрати зв'язку між формою іменника чи займенника та його синтаксичною функцією: д. англ. *dæges* (вдень), *nihtes* (вночі), *hwīlum* (часом / іноді – форма множини датива від *hwīl* час), д.в.н. *rehtes* (справа/праворуч).

Ступені порівняння прислівників опираються на ступені порівняння прикметників, тобто суфікси **-ōz- / *-iz-* для вищого ступеню та **-ōst- / *-ist-* для найвищого. Суфікс **-iz-* міг змінював артикуляцію: д. англ. *eade* легко – *ied*

легше. Для найбільш вживаних понять був характерний суплетивізм: д. англ. *wel* добре – *bet* краще, д.в.н. *luzil* мало – *min* менше.

Виникнення прийменників пов'язане з еволюцією прислівника. У праїндоевропейський період вони функціонували як частки для позначення місця, які уточнювали напрямок або характер дії. Вони могли стояти окремо від іменника (гот. *bi* біля, *bi þamma skipa* біля того корабля) або могли приєднуватися до дієслова (*bi-gitan* натрапити на щось).

У германських мовах є особливий клас слів – прийменникові прислівники (функціонували як частки). Такі протоприйменники не мали усталеного місця в реченні. Коли таке слово вживалося без іменника, воно функціонувало як прислівник і уточнювало обставини дії. Ці частки вживалися у позиції після об'єкта і таким чином вони втрачали зв'язок з відмінком іменника і ставали самостійними прислівниками: *He eode **up** on þone munte* Він зійшов **на** гору (тут *up* діє як прийменник) – *He eode **up*** Він піднявся **вгору** (тут слово функціонує як чистий прислівник). Такі слова сприяли розвитку двох морфологічних процесів: префіксації (гот. *at-gaggan* підходити) та утворенню фразових дієслів (*take off*, *look for*).

Найбільш виразно категорія прийменникових прислівників виражена у північногерманських мовах, які взяли на себе функцію дієслівних префіксів, вони стояли після дієслова, але були з ним семантично пов'язані (д. ісланд. *ganga út* виходити).

За морфологічним складом виокремлюють три групи прийменників:

1. прості, найбільш архаїчні, складаються з одного кореневого слова (д.англ. *of* від, з, *tō* до, в напрямку, д.в.н. *bi* при, біля, *ūz* із, зовні).

2. похідні, утворені шляхом додавання до давніх основ спеціальних формантів, що вказували на розташування у просторі (д.англ. *under* під, *ofer* над, понад, д.в.н. *untar* поміж, під, *aftar* позаду, після).

3. складні виникали вже на германському ґрунті шляхом комбінування різних морфологічних елементів. Вони утворювалися за допомогою кількох моделей:

- злиття прийменника з прислівником (д.англ. *be-ūtan* поза, зовні, д.в.н. *bi-aftan* позаду);
- комбінація прийменника з іменником (д.англ. *on-butan* навколо, д.в.н. *in-mittilōn* посеред).

Вторинні прийменники виникли для того, щоб точніше передати просторові відношення. У спільногерманський період прийменники могли вільно розташовуватися відносно слів, які вони пояснювали. В окремих германських мовах прийменник стабільно закріпився перед іменником і почав співвідноситися з певними відмінками (д. англ. *ofer eorðan* над землею). У деяких германських мовах, переважно у скандинавських прийменники могли стояти після іменників, особливо у едичній поезії: *ffarri landi at* далеко від землі.

Особливістю германського прийменника є можливість вживання одного прийменника з різними відмінками в залежності від місцязнаходження та напрямку руху: знахідний відмінок вказує на напрямок, ціль чи межу дії, давальний відмінок позначав перебування об'єкта в певних межах.

9.6. Давньогерманське дієслово

Дієслово в давньогерманських мовах зазнало значного граматичного спрощення у порівнянні з іншими індоєвропейськими мовами. Давньогерманські мови мали лише дві синтетичні форми – теперішній (презенс) та минулий (претерит). Медіальний стан майже повністю зник, за винятком готської. Зберігалось три особи та три числа (однина, множина та двоїна). За характером морфологічного вираження дієслова поділяються на дві групи: особові, що мають категорії особи, числа, часу та способу (дійсний, наказовий, побажальний / оптатив) та неособові, що поєднували у собі ознаки дієслова та іменних частин мови (іменник чи прикметник) – інфінітив (віддієслівний іменник у знахідному відмінку, не мав категорії числа), дієприкметник I (активний стан, утворювався за допомогою суфікса -nd), дієприкметник II (пасивний стан або завершена дія, суфікси -en / -n для сильних або -d / -t для слабких, узгоджувались з іменником у роді, числі та відмінку). Неіменні форми не мали категорії особи та способу.

Морфологічна структура слова визначалася приналежністю дієслова до однієї з трьох груп: сильні дієслова, використовували аблаут для розрізнення часових форм, слабкі дієслова утворювали минулий час за допомогою дентального суфікса *-da*, *-ta*, претерито-презентні – змішаний тип, форми минулого часу будувалися за зразком минулого часу сильних дієслів.

Категорія особи. Розрізнення 1, 2 та 3 особи здійснювалося за допомогою системи закінчень, які могли бути багатозначними, вони давали інформацію також про число, час, спосіб чи стан. Загалом принцип флексії був спільним для багатьох германських мов: д.в.н. *bir-i-t*, д. сакс. *ber-i-d*. Особові закінчення були настільки чіткими, що потреба у вживанні особових займенників подекуди зникала, з редукацією закінчень його вживання стало факультативним.

У системі давньогерманського дієслова спостерігалися певні відмінності у самих мовах. В інгвеонських діалектах (давньоанглійська, давньосаксонська, давньофризька) відбулося злиття форм однини та множини – д. англ. *we / zē / hīe help-aþ* ми / ви / вони допомагаємо, д. сакс. *help-að*, д. фриз. *help-ath*; д. англ. *sung-on* (співали – для всіх осіб множини), д. сакс. *skrib-un* (писали); д. англ. *bind-en* (зв'язали б). У скандинавських мовах уніфікація стосувалася форм однини у теперішньому часі. Форми другої та третьої особи однини злилися (д. ісланд. *tak-ir* ти береш, він бере).

Дієслова були пов'язані із займенниками, це виявлялося в явищі енклізи – приєднання ненаголошеного займенника до дієслова, що призводить до формування складних дієслівних форм. У пам'ятках давньоскандинавської поезії особові займенники 1-ї та 2-ї особи однини втрачали після дієслова свою самотійність. З часом вони перетворились на суфікси: *mæлта ek – mæltak* я сказав, *sá ek – sák* я бачив, *skalt þú – skaltu* ти мусиш, *ert þú – ertu* ти є. Таким чином, особовий займенник *ek* зникав, залишаючи лише *k* як частину основи. За таким самим принципом утворювався медіопасив – зворотний займенник *sik* зливався з дієсловом (*kallast* – називатися).

Категорія числа. На давніх етапах розвитку германські мови виявляли три форми числа: однину, множину та двоїну. Найкраще двоїна збереглася у готській

мові, в інших германських мовах двоїна зникла ще в дописемний період. Давньоанглійська мова мала уніфіковані закінчення для всіх форм множини, в давньонімецькій вони різнилися (1 ос. *nemet*, 2 ос. *nemet*, 3 ос. *nemant*).

Категорія способу відображала ставлення дії до реальності. На ранніх етапах розвитку існувало три основні способи: індикатив, оптатив та імператив. Індикатив використовувався для констатації реальних фактів або подій у минулому чи теперішньому, використовував повний набір форм числа та особи (д.в.н. *ih nīmi* я беру, д. англ. *hē bātt* він чекав).

Оптатив виражав у теперішньому припущення або бажання, у минулому передавав нереальну умову. Він відрізняється від індикатива суфіксами -ai- або -ei-: гот. *nīmai* нехай він візьме / він би взяв. У західногерманських мовах наявність цих суфіксів спричиняли часто умлаут кореневого голосного. У давньогерманських текстах оптатив був обов'язковим у підрядних реченнях умови або мети.

Наказовий спосіб служив для вираження прямої волі, команди або прохання. 2-а особа однини не мала характерних суфіксів, часто це була дієслівна основа: д.в.н. *nīm!* бери!, д. англ. *bind!* в'яжи! Наказовий спосіб не виявляв категорії часу. Особливістю імперативу є збіг деяких форм із формами теперішнього часу у множині: д. англ. *bindaþ* зв'яжіть! – *bindaþ* ви зв'язуєте.

Категорія виду відображає характер протікання дії: її завершеність, тривалість, стадійність, однак така категорія була на стадії формування. Ця категорія передавалась лексичним значенням самого дієслова, синтаксичний контекст та часові форми, словотворчі префікси, зокрема префікс *ga-* (д. англ. *ge*, д.в.н. *gi-*): д. англ. *rīdan* їхати – *ge-rīdan* доїхати, д.в.н. *sehan* дивитися – *gi-sehan* побачити. З часом значення завершеності все частіше почали передаватися часовими формами: претерит брав на себе функцію завершеності, презенс позначав як тривалу дію, так і майбутню завершену. Початок дії виражався префіксом *uz-* / *ur-*: гот. *reisan* підніматися – *ur-reisan* встати/воскреснути, вичерпність дії префіксом *fra-* / *for-*: д. англ. *bernan* горіти – *for-bernan* згоріти дотла.

Крім цього префікса, давньогерманське дієслово мало й інші префікси:

- для створення протилежності значення або уточнюючи напрямок дії:
д. англ. *drīfan* гнати – *be-drīfan* заганяти, д.в.н. *scrīban* писати – *bi-scrīban* описувати;

- для вираження переходу в інший стан: д.в.н. *stīgan* підніматися – *ir-stīgan* зійти.

Північногерманські мови мали свої особливості в утворенні видових форм. Наприклад давньоісландська мова використовувала так званий аналітичний перфект, що утворюється за схемою теперішній час дійсного способу від дієслова *hafa* (мати) та дієприкметника II повнозначного дієслова.

Давньогерманські мови не мали аналітичних форм минулого часу та зовсім не мали майбутнього часу. Протиставлення минулого та теперішнього часу реалізувалася через аблаут для сильних дієслів (д. англ. *drīfan* – *drāf* гнати, д.в.н. *singan* – *sang* співати), дентальний суфікс -d- або -t- для слабких дієслів (д. англ. *hīeran* – *hīer-de* чути, д.в.н. *mālōn* – *mālō-ta* малювати), особові закінчення, що вказують на особу та число. Презенс виражав не лише теперішнє (д. англ. *Ic þē bīde*. – *Я на тебе чекаю*), а й мав футуральну функцію, часто супроводжувалися прислівниками часу (д. англ. *Tōmorgenne ic sēce þone cyning*. – *Завтра я шукатиму короля.*), також використовувався для вираження загальновідомих істин (д.в.н. *Uuater fluzzit*. – *Вода тече*). Претерит використовувався для позначення подій, що відбувалися або тривали у минулому.

Для майбутнього крім презенса почали використовувати описові конструкції, які склалися з особової форми дієслова з модальним чи починальним значенням та інфінітива основного дієслова, що поклало початок формування аналітичної форми майбутнього часу. Найчастіше такими словами ставали дієслова обов'язку чи бажання: д.англ. (*sculan* та *willan*) *Ic wille fōn fiscas* – *Я буду ловити рибу*; д. сканд. (*skulu* та *munu*) *Munu þeir mik finna* – *Вони знайдуть мене*. З починальних дієслів використовувалося *werdan* (ставати): д.в.н. *Uuirdit thaz korn uuahstanti* – *Зерно буде рости*.

З часом у германських мовах почали формуватися аналітичні конструкції. Вони виникали на основі дієслова мати або бути з дієприкметником II. Спочатку такі конструкції вказували на стан об'єкта, що виник внаслідок завершеної дії. Конструкції з *habban* (д.-англ. *habban*, д.в.-нім. *habēn*) вказували на те, що суб'єкт володіє об'єктом, який перебуває у певному стані. Початково дієприкметник II виступав як означення до додатку: д. англ. *ic hæbbe þone fisc gefangenne* – *Я маю цю рибу спійманою*. З часом акцент змістився на результат дії, на кінцевому етапі позначав саму минулу дію, що дозволило розширити спектр перфекта на неперехідні дієслова. Таким чином дієслова «мати» втратило свою первинну функцію володіти і використовувалося лише як показник минулого часу. Дієслово бути (д.в.-нім. *sīn*, д.англ. *wesan/bēon*, д.ісл. *vera*) з дієприкметником II використовувалося переважно з неперехідними дієсловами руху або зміни стану: д. англ. *hē is cumen* – *він є прийшовши*; д.в.-н. *ēr ist ufurstigan* – *він воскрес*.

Плюсквамперфект виник шляхом пренесення допоміжного дієслова у форму претерита, що дозволило виражати дію, яка передувала іншій дії в минулому: д.ісланд. *Hann hafði sēt* *Він мав побаченням / він уже побачив*.

Процес внормування допоміжного дієслова не був одномоментним. У давньоанглійській мові функціонувала дуальна система з використанням *habban* (мати) та *bēon/wesan* (бути), на сьогодні залишилось лише дієслово «мати». у давньоверхньонімецькій мові крім двох допоміжних використовувалося ще дієслово *eigan* (володіти), що підкреслювало стан володіння результатом дії, але воно не прижилось. У давньоісландській мові використовувалося ціла низка допоміжних дієслів: *geta* (отримувати/діставати), *vinna* (виконувати/здобувати), *fá* (брати/одержувати), *láta* (дозволяти/спонукати).

Основоположними для дослідження категорії стану були вчення молодогограматистів К. Бругмана, Г. Остгофа, Б. Дельбрюка тощо.

Під **категорією стану** розуміємо відношення вербальної дії до суб'єкта цієї ж дії. К. Бругман виокремлює такі категорії стану дієслова як актив, медіум, пасив та рефлексив. Суб'єкт може виступати у ролі виконавця дії (активний стан), також він може зазнавати дії чи бути носієм певної ознаки, яку ця дія

створила, при цьому може позначатись також актант дії (пасивний стан), інколи суб'єкт може бути об'єктом власної дії (медіум (середній стан), маємо на увазі зворотний стан, іншими словами рефлексив). Активний стан та медіум мали фіксовані особові закінчення та об'єктивувалися у мовленні як через описові конструкції, так і через прості форми дієслів, які виражаються через медіальні та рідше через форми активних особових закінчень [Шапочкіна, 2006]. Пасив був більш пізньою дієслівною формою.

Форми категорії стану не є константними, вони можуть переходити одна в одну: дієслова в медіум можуть переходити в активний стан і навпаки. Остаточне усталення пасиву відбулося тоді, коли перехідні активні дієслова почали протиставляти не медіуму, як це було у індоєвропейській мові-основі, а власне пасиву, що фіксується приблизно з початком відокремлення германської групи мов. Чітка диференціація пасивних конструкцій стала можливою з розрізненням називного та знахідного відмінків, що чітко регулювало роль суб'єкта та об'єкта у реченні, адже у пасиві головну роль відіграє саме об'єкт.

Дієслова у медіум позначали процеси, вчинки або стани. Медіальний стан розподілявся на три групи: динамічний (наприклад дієслова руху), зворотний (дієслова із *sich* та дієслова часткової дії: *ich wasche mich/ich wasche mir die Hände*) та взаємний (може включати як одного, так і декількох учасників спілкування: *er streitet sich mit ihr/sie streiten sich*). Динамічний та зворотній медіум не мають додатка у знахідному відмінку та належать до неперехідних дієслів. Деякий час медіум та рефлексив існували паралельно, але згодом панівне місце у системі категорії стану займає саме рефлексив, хоча у праіндоєвропейський період розвитку мови вони перебували у певній опозиції один до одного. У північногерманських мовах зворотній займенник приєднується до основи дієслова і надає йому відтінку пасивності: д.ісл. *kallask* – називатися.

Сполучення дієслів *бути* і *ставати* + дієприкметник II для вираження пасивності також виражали інактивність суб'єкта з різними відтінками значення в залежності від допоміжного дієслова: стативний пасив із дієсловом *бути* (wesan

/ beon / im / vera) акцентував увагу на результаті дії або на якості суб'єкта, які виникли внаслідок певного процесу: д.ісланд. *Hollin er hlaðin*. (Зала [ε] збудована; використання дієслова ставати (*werþan / weorþan*) у процесуальному пасиві підкреслювало масу динаміку перетворення або проходження через дію: д. англ. *hie weorþon ge-hælede*. Вони стають зціленими / їх зцілюють).

Категорія стану у різних германських мовах:

Розмежування двох форм пасиву закріпилося у німецькій мові ще в давньоверхньонімецький період [Шапочкіна Типологія, 7].

У давньоанглійській мові наявний активний стан, ще залишаються релікти індоєвропейського медіапасиву у презенсі та претериті та окремі пасивні синтаксичні конструкції. Аналітичні пасивні форми усталюються в англійській мові на межі двох періодів її існування, кінці середньоанглійського-початку ранньоновоанглійського.

В давньоісландській мові спостерігається протистояння пасиву та рефлексиву. У цій мові сполучення з *verða* зустрічалися спорадично. Під впливом нижньонімецької мови скандинавські мови запозичили допоміжне дієслово *bliva* (залишатися, ставати), крім ісландської мови. У скандинавських мовах відмічено злиття зворотного займенника у постпозиції із дієсловом, яке ймовірно виникло ще у дописемний період розвитку мови. Це відобразилося у закінченні *-sk*, яке пізніше трансформувалося в *-st*: *búa* готувати – *búask* готуватися.

Однією з найхарактерніших ознак германської дієслівної системи є поділ дієслів на дві великі лексико-граматичні групи: слабкі та сильні дієслова. Основним критерієм їх розмежування є спосіб формування претерита та дієприкметника II. Крім цих основних форм дієслова виокремлюють також інші дієслівні групи – претерито-презентні дієслова, де форми теперішнього часу за своєю структурою ідентичним формам сильного претерита, тобто дія, що завершилася в минулому, набула значення теперішнього стану. Неправильні дієслова творять парадигми відмінювання за особливими моделями, які не вкладаються в загальну систему ні сильних, ні слабких дієслів: суплетивні

дієслова творять форми від різних коренів, атематичні дієслова, в яких закінчення додаються безпосередньо до кореня.

У давньогерманський період основотворчі суфікси злилися з особовими закінченнями. Для розрізнення граматичних категорій використовували:

- аблаут як основний маркер відмінювання сильних дієслів (д. англ. *drīcan* – *dranc* – *druncon* – *druncen*);

- редуплікацію (гот. *haitan* – *hai-hait*),

- флексії для особи та числа (гот. 1 ос. одн.: *bind-a* – 2 ос. одн.: *bind-is* – 3 ос. одн.: *bind-ip*);

- місце наголосу для сильних дієслів, формування множини претерита та дієприкметника II відбувалося під впливом закону Вернера, в цих дієсловах наголос традиційно падав на посткореневий склад і глухі щілинні приголосні, що виникли за першим пересувом приголосних (f, þ, h, s), зазнавали одзвінчення (д. англ. *ceosan* вибирати – *ceas* – *curon* – *coren*, *wearþan* ставати – *wearþ* – *wurdon* – *worden*, д.в.н. *ziohan* тягти – *zōh* – *zugun* – *gizogan*).

Морфологічна модель дієслова базувалася на чотирьох фундаментальних основах, які слугували для утворення часових форм, способів тощо: 1. інфінітив – 2. основа претериту однини – 3. основа претериту множини – дієприкметник II. З часом ця парадигма спростилася до трьох форм, які існують і сьогодні.

Основа дієслова у давньогерманський період визначалася наявністю або відсутністю спеціального сполучного елемента – тематичного голосного. Сильні дієслова у неозначеній формі та дієприкметнику зберігали тематичний голосний (-i- або -a-): гот. *ber-a-m* ми несемо – тематичний голосний -a-.

Слабкі дієслова утворювалися як похідна система на базі іменних або дієслівних основ. Найчастіше слабкі дієслова утворювалися від сильних, надаючи їм нового відтінку значення, часто спонукального: д. англ. *bærnan* палити/спалювати щось – каузатив від сильного дієслова *beornan* горіти; д.в.н. *leiten* спрямовувати/вести – похідне від сильного *līdan* йти. Слабкі дієслова могли також утворюватись від іменників: гот. *namnjan* називати – від *namo* ім'я; д. ісланд. *fiska* рибалити – від *fiskr* риба та пркметників: д. англ. *fullian*

повнити/робити повним – від прикметника *full* повний; д.в.н. *quicken* оживляти – від *quic* живий. Іншим джерелом поповнення ряду слабких дієслів були запозичення: д. англ. *plantian* садити – від латинського *plantare*; гот. *pundjan* зважувати – від латинського *pondo*.

Головною ознакою слабкої відміни є використання для формування претерита та дієприкметника II дентального суфікса [-d-], [-t-], [ð] в залежності від історичного приголосного. У західногерманських мовах домінував суфікс -d, хоча у I класі міг використовуватися і -t із переломленням (д. англ. *wyrcean* працювати – *worhte*) або зникненням носових звуків (д.в.н. *bringan* приносити – *brāhta*) із подовженням голосного (д. сакс. *buggian* купувати – *bohta*). Суфікс -ð був типовим для північногерманських мов (д. ісл. *elska* любити – *elskaða*). Якщо корінь закінчувався на глухий приголосний, то -ð переходив у -t (д. ісл. *mæta* зустрічати – *mætta*), а після сонорних l, n – у -d (*telja* рахувати/казати – *taldi*).

Немає одностайної думки щодо походження дентального суфікса, існує дві основні теорії його походження: виникнення суфікса через внутрішні ресурси словотворення, пошук відповідників у індоєвропейських морфологічних категоріях. Найімовірнішою є теорія Дідеріха фон Штаде, яку згодом розвинув Я. Грімм, суть її полягає в тому, що первісно ці форми були складними конструкціями, які виникли методом додавання до повнозначного дієслова форманта *dōn (д.-англ. *dōn*, д.-в.-нім. *tuon*) робити. У процесі розвитку це слово редукувалось та перетворилось на суфікс: гот. *sōkjan* шукати – *sōkida* (одн.) – *sōkidēdum* (мн.), де -dēdum має значення «робити». Ф. Бопп є прихильником суфіксальної теорії, яка базується на морфологічній схожості суфікса претерита із загальноєвропейським суфіксом дієприкметника минулого часу на -to-. Вважається, що основа претерита слабких дієслів розвинулася з форм прикметника: лат.: *status* (встановлений), *dictus* (сказаний). Представники сучасних шкіл пропонують об'єднати ці підходи, які і сформували дентальний суфікс як основу претерита.

Поділ слабких дієслів на класи ґрунтується на природі тематичного голосного (суфіксв), що стояв між коренем та закінченням. У більшості

германських мов виокремлюють три класи слабких дієслів. Через закріплення наголосу на першому складі кореня ці тематичні голосні редукувалися і потім зникали або зливалися з флексіями, таким чином різниця між класами розчинилася. Слабкі дієслова містили три основні форми: інфінітив – претерит – дієприкметник II.

I клас. Дієслова на -jan (або -ij-), були найчисельнішими, склалися переважно з каузативів, тобто спонукальних дієслів (д. англ. *lecgan* класти) та відіменних дієслів (д. англ. *dēman* судити від *dōm* суд; д.в.н. *nōtagan* потребувати від *nōt* потреба). Суфікс I класу міг спричиняти умлаут кореневого голосного. Тематичним елементом виступає -i- / -j-: д. англ. *fyllan* наповнювати – *fylde* – *fylled*; д.в.н. *hōren* чути – *hōrda* – *gihōrit*. У дієсловах з коротким коренем -j- зберігався довше і спричиняв гемінацію у західногерманських мовах (д. англ. *settan* садити, крім слів з приголосним r – д. англ. *swerian* присягати), у словах з довгим коренем суфікс -j- редукувався і подовжив приголосний і призводили до умлауту (д. англ. *læran* навчати – *lærde* – *gelæred*). У давньоскандинавських мовах розвиток I класу відбувався під впливом випадання ненаголошених голосних у середині слова, тобто суфікс -i- випадав. У континентальних германських мовах (давньосаксонська, давньоверхньонімецька) у дієприкметнику II зберігається тематичний голосний (д.в.н. *gi-sezīt* ставити), тоді як у давньоанглійській він випадає (д. англ. *ge-set*). Таке випадіння призводило до оглушення дентального суфікса. Голосний кореня змінював свою артикуляцію під високий підйом -i- або -j-, тобто а > е, о > е, у > у.

II клас. Дієслова на -ōn – це здебільшого відіменні дієслова. Тематичним елементом виступає -o- (індоєвропейське -a-, яке збереглось у скандинавських мовах): гот. *salbōn* мастити/помазати – *salbōda* – *salbōps*; д. сакс. *makōn* робити – *makoda* – *gamakod*, д. ісланд. *elska* кохати – *elskaða* – *elskaðr*. Це відкритий клас, який активно поповнювався запозиченнями. Основотворчим елементом виступав -ōja-, з часом у західногерманських мовах довгий голосний скоротився, а -ja- редукувався, таким чином суфікс -o- розвинувся в -ian в інфінітиві, зберіг -o- в минулому часі: д. англ. *lufian* любити – *lufode* – *lufod*.

III клас. Дієслова на *-ēn* / *-ai* позначають лексеми, які маркують стан, процес набуття стану або перехід у новий стан. Такі слова часто утворювалися від прикметників: *fūlēn* – гнити (від *fūl* гнилий), *warmēn* – зігріватися (від *warm* теплий). Тематичним елементом виступає *-e-* (у давньоверхньонімецькій мові), *-ai-* (у готській мові), у давньоанглійській та давньоісландській суфікс міг зникати: гот. *haban* мати – *habāida* – *habāips*; д. англ. *libban* жити – *lifde* – *lifd*; д.в.н. *sagēn* говорити – *sagēta* – *gisagēt*.

Сильні дієслова становлять переважно архаїчний пласт лексики з індоєвропейської мови. Існували такі дієслова, які в одних мовах були сильними, в інших слабкі. Наприклад, дієслово «допомагати» в більшості давньогерманських мов було сильним (III клас): д.англ. *helpan* – *healp* – *hulpon* – *holpen*, але в деяких діалектах воно могло бути слабким. Також бувають випадки, що одне і те ж дієслово може належати до різних класів у різних мовах: д.в.н. *iernan* бігти (III клас), д.в.н. *hloufan* (VII клас).

Сильні дієслова поділяються на сім класів. Перші шість класів базуються на індоєвропейському якісному та кількісному чергуванні голосних (*e* / *o* / нуль), сьомий клас використовував редуплікацію.

I клас. Модель чергування *ī – ai – i – i*. У цьому класі наявний сонант *i* (у складі дифтонга) після кореневого голосного: д. англ. *drīfan* гнати – *drāf* – *drifon* – *drifen* (германський дифтонг *ai* завжди переходив у давньоанглійській мові в *ā*); д.в.н. *bīzzan* кусати – *beiz* – *bizzum* – *gibizzan* (германський дифтонг *ai* зберігся як *ei*). Дієслова цього класу зазнали впливу закону Вернера у множині претериту та дієприкметнику II за схемою глухий щілинний (*þ, h, s*) – дзвінкий проривний / сонорний (*d, g, r* наслідок ротацізму): д.в.н. *snīðan* різати – *snāð* – *snidon* – *sniden*; д. сакс. *stīgan* сходити – *stēh* – *stigon* – *gistigan*; д. ісланд. *rīsa* підніматися – *reis* – *rirum* – *risinn*.

II клас. Модель чергування *iu / eo – au / ea – u – u / o*. Кореневий голосний поєднується з лабіалізованим елементом *-u-*: д.в.н. *biogan* гнути – *boug* – *bugun* – *gibogan*. У цій групі також помічено явище ротацізму: д.в.н. *kiosan* – *kōs* – *kurun*. У давньоанглійській мові у притериті однини маємо *ēa* замість *au*: *flēotan* плисти

– *flēat* – *fluton* – *floten*. у давньоверхньонімецькій мові перед зубними приголосними зафіксовано *ō*: *fliozan* текти – *flōz* – *fluzzun* – *giflozzan*. У давньоісландській мові в інфінітиві виявлену специфічну йотацію: *kjōsa* вибирати. Також виявлено інфінітиви з голосним *u* в корені: зачиняти – д. ісланд. *lúka* – *lauk* – *lukum* – *lokinn*, д. англ. *lūcan*, д.в.н. *lūhhan*, д. сакс. *lūhhan*, однак є слова, які в одних словах мають аномальну основу, а в інших стандартну: штовхати – д. англ. *scūfan* – д.в.н. *skioban*. У цьому класі відбуваються такі ж зміни приголосних за законом Вернера як і в першому класі: д. англ. *sēoþan* кипіти – *sēaþ* – *sudon* – *soden*; д.в.н. *ziohan* тягти – *zōh* – *zugum* – *gizogan*; д. англ. *forlēosan* втрачати – *forlēas* – *forluron* – *forloren*.

III клас. Модель чергування *e/i* – *a* – *u* – *o/u*. У цьому класі йде сполука сонанта (l, r, m, n = ul, ur, um, un) та шумного приголосного: д. англ. *drincan* пити – *dranc* – *druncon* – *druncen*, *helpan* допомагати – *healp* – *hulpon* – *holpen*. Для III класу була також характерна структура «голосний та два приголосні»: д. англ. *berstan* тріскати – *bærst* – *burstun* – *borsten*; д.в.н. *dreskan* молотити – *drask* – *druskun* – *gidroskan*. Окрему підгрупу III класу становлять дієслова, з приголосним *h*: д.в.н. *flehtan* плести – *flaht* – *fluhtun* – *giflohtan*. У скандинавських мовах сполуки сонорних з наступними глухими проривними *k*, *t*, *p* спричиняли їх гемінацію: д. ісланд. *drekka* пити, *spretta* вискакувати, *keppa* змагатися.

IV клас. Модель чергування *e/i* – *a* – *ē* – *u* / *o*. Корінь закінчується на одиночний сонант: д.в.н. *netan* брати – *nam* – *nātim* – *ginoman*. У давньоанглійській *ē* переходить в *æ*: *stelan* красти – *stæl* – *stælon* – *stolen*, у давньоверхньонімецькій – в *ā*: *brechan* ламати – *brah* – *brāchun* – *gibrochan*, у скандинавських мовах – в *ō*: д. ісланд. *bera* нести – *bar* – *bōru* – *borinn*. У цьому класі проявляється кількісний аблаут. За однією з версій довгий голосний утворився через редукцію префікса. За іншою теорією він походить від давньоіндійського аориста.

V клас. Модель чергування *e/i* – *a* – *ē* – *e/i*. В кінці кореня стоїть шумний приголосний (проривний або щілинний), основу зміни становить якісний аблаут: д. англ. *metan* вимірювати – *mæt* – *mæton* – *meten*; д.в.н. *geban* давати – *gab* –

gābun – *gigeban*; д. ісланд. *gefa* давати – *gaf* – *gāfu* – *gefinn*. Крім того, дієслова, корінь яких починався з голосного, також подовжували голосний у претериті як спадкове явище: д. ісланд. *eta* їсти – *āt*. Окрему категорію становлять дієслова на -j- (д. ісланд. *sitja* сидіти), у західногерманських мовах він зник, спричинивши гемінацію (д. англ. *sittan* сидіти, д.в.н. *sizzan*). Також у цьому класі можна спостерігати чергування за законом Вернера: д.в.н. *sehan* бачити – *sah* – *sāgun* – *gisegan*; *wesan* бути – *was* – *wāron*.

VI клас. Модель чергування *a – ō – ō – a*. Це інноваційний германський клас, що базується на кількісному аблауті. Він об'єднує дієслова, корінь яких закінчується на один чи два приголосних: д. англ. *galan* співати/заклинати – *gōl* – *gōlon* – *galen*. У давньоверхньонімецькій мові германський *ō* перейшов у дифтонг *uo*: *graban* копати – *gruob* – *gruobun* – *gigraban*. У деяких дієслів у інфінітиві є суфікс -j-: гот. *haffjan* піднімати – *hōf* – *hōfun* – *hafans*. у низці дієслів цього класу між голосним кореня та суфікса знаходився приголосний *h*, після його випадіння відбулося злиття голосних в довгий голосний або дифтонг. У давньоісландській мові замість *a* у дієприкметнику II виступав *e*: *taka* брати – *tók* – *tekinn*. У деяких мовах в інфінітиві та дієприкметником II виступав назальний інфікс *n*: гот. *standan* стояти – *stōþ* – *stōþum* – *standans*.

VII клас. Претерит сьомого класу часто утворювався шляхом редуплікації – повторення початкового приголосного кореня у поєднанні із складом *ai*, що найповніше проявлялося у готській (*haitan* називати – претерит *hai-hait*) та північногерманській мовах (д.ісланд. *grōa* рости – претерит *grera*), у давньоанглійській мові вона представлена лише у нортумбрійському діалекті – *lācan* грати/стрибати – претерит *leolc*. Крім цього виокремлюють інші моделі утворення минулого часу: для північно- та західногерманських мов був характерний довгий голосний *ē* (д. англ. *hātan* називати – *hēt* – *hātun*), в давньоанглійській з'являвся *eo* (*snāwan* знати – *snēow* – *snāwen*). Фактично цей клас об'єднував ті дієслова, які не вміщалися в парадигму інших дієслів. Він має декілька генетичних груп, які не використовували редуплікацію: сполучення сонанта та шумного після кореневого голосного (д.в.н. *halthan* тримати),

наявність довгих голосних у корені (д.в.н. *ruofan* кликати, д.англ. *rēdan* радити) та дифтонговий кореневий голосний перед подвоєним l (д. англ. *feallan* падати – претерит *fēoll*), корені з носовим приголосним (д. англ. *gangan* йти – претерит *gēong*), сполучення довгого голосного та w (д. англ. *sāwan* сіяти – претерит *sēow*). Особливістю цієї відміни є однакова форма інфінітива та дієприкметника II, а також однини та множини претерита. Зміна претериту змінюється на:

- *ia / ie* у словах, корінь яких містить в інфінітиві *a* (д.в.н. *gangan* йти – *giang* – *giangun* – *gigangan*), *ā* (æ) (д.в.н. *slāfan* спати – *sliaf* – *sliafun* – *gislāfan*, д. англ. *lāetan* дозволяти – *lēt* – *lēton* – *lāeten*) або дифтонг *ei* (д.в.н. *heizan* називати – *hiaz* – *hiazun* – *giheizan*);

- *io / eo* у словах з лабіалізованими звуками в інфінітиві – *ou* (д.в.н. *houwan* рубати – *hio* – *hiowun* – *gihouwan*), *uo* (д.в.н. *hruofan* кликати – *hriof* – *hriofun* – *gihruofan*), *ō* (д.в.н. *stōzan* штовхати – *stioz* – *stiozun* – *gistōzan*, д.англ. *hrōpan* кричати – *hrēop* – *hrēopon* – *hrōpen*, д.ісланд. *blōta* – *blēt* – *blētu* – *blötinn*).

Претерито-презентні дієслова вказують на стан суб'єкта. Презенс вони утворюють за зразком сильних дієслів претерита з аблаутом, а претерит із дентальним суфіксом як слабкі дієслова. У скандинавському ареалі форма презенсу ідентична парадигмі сильного претерита у другій особі однини, у західногерманському мовному просторі збереглося закінчення *-t* (д. англ. *þū scealt* ти мусиш). Ці слова становлять праобраз германських модальних дієслів. Вони відмінюються за парадигмою сильних дієслів:

I клас (корінь на *ī*), у презенсі однини спостерігається подовжений ступінь або дифтонг, у множині – ступінь редукції: д. англ. *wāt* знаю – *witon* знаємо;

II клас (корінь на *eu – u*) виражали дієслова, що позначали придатність: д. в. нім. *toug* – *tugum*.

III клас (*e + сонант*) – це дієслова вміння чи обов'язку: д. англ. *cann* знаю/вмію – *cunnon* вміємо;

IV клас (*e + сонант / шумний*) дієслова повинності: д.в.н. *scal* мушу – *sculun* мусимо;

V клас (*e + шумний*): д. англ. *mæg* можу – *maƿon* можемо;

VI клас (корінь на а – $\bar{o}$): д.в.н. *mōt* мушу – *mōton* мусимо.

В давньоанглійській мові нараховується близько 20 претерито-презентних дієслів з різною частотою вживання та різним семантичним навантаженням [Євченко, 69]. Вони виконували роль простого присудка, а також одного з компонентів складеного дієслівного присудка.

Група іррегулярних (неправильних) дієслів у германських мовах нечисленна. Вони зберегли форми, що виникли ще до остаточного формування загальногерманської дієслівної системи. Найяскравішим представником цієї групи є дієслово «бути». Його відмінювання побудоване на основі суплетивізму – поєднання різних індоєвропейських коренів – *es-*, *bhu-*, *wes-*.

- корінь *es-* / *os-* дав форми теперішнього часу (д. англ. *eom*, д.в.н. *im*) – д. англ. *eom* (я є), *is* (він є), гот. *im* (я є), *ist* (він є), це так звана *m*-відміна. Скандинавський ареал мов повністю опирається на цей корінь, у західногерманських мовах він використовується паралельно з іншими коренями.

- корінь *bhu-*, який первісно мав значення виростати, ставати став основою для деяких форм теперішнього часу та інфінітива в західногерманських мовах (д. англ. *beon*, д.в.н. *bim*) – д. англ. *beon* (інфінітив), *beo* (я буду / я зазвичай є), д.в.н. *bim* (я є), у готській та давньоісландській мовах цей корінь у парадигмі презенса відсутній.

- корінь *wes-* заповнив форму претерита за зразком сильних дієслів V класу (д.англ. *wæs* / *wæron*) – д.англ. *wesan* (інфінітив), *wæs* (був), *wæron* (були). Це слово відмінювалося за стандартною схемою аблауту $e - a - \bar{e} - e$ -. Також цей корінь використовувався для дієприкметника I та імператива.

У давньоанглійській, давньовірхньонімецькій та давньосаксонській мовах відбулося змішування коренів **es-* та **bhu-*. У давньоанглійській існували дві системи теперішнього часу: тип *is-*: *eom* (я є), *eart* (ти є), *is* (він є) / тип *beo-*: *beo*, *bist*, *bip* (могли виражати майбутнє або постійну ознаку). Форми з коренем **bhu-* закріпились згодом у формі оптатива. Корінь **ez-* внаслідок закону Вернера та ротацизму започаткував форми з приголосним *г*. Існували також діалектні відмінності: в уессекському діалекті домінувала форма *eart* (ти є), у

нортумбрійському зустрічалися форми *earon* / *aron* (ми/ви/вони є). У давньоверхньонімецькій відбулось часткове злиття: 1 ос. одн. *bim*, 2 ос. одн. *bist*, 3 ос. одн. *ist*.

У дієсловах з атематичними основами особові закінчення приєднуються безпосередньо до кореня, без сполучного голосного. Дієслово *willan* хотіти засвідчене в усіх германських мовах. Його теперішній час за походженням є формами умовного способу, які набули значення індикативу. До західногерманських атематичних дієслів належать лексеми, що зберегли атематичні риси в англо-саксонському та давньоверхньонімецькому ареалах: д. англ. *dōn*, д.в.н. *tuon*. робити, д. англ. *gān*, д.в.н. *gēn* / *gān* йти.

Питання для самоконтролю

1. Яке давнє фонетичне явище пояснює появу сучасного чергування голосних у корені англійських слів *foot* – *feet* або *mann* – *menn* у формі множини?
2. До скількох відмінків скоротилася вихідна шестивідмінкова система в період відокремлення германських мов?
3. Від якої саме праіндоєвропейської дейктичної основи походить більшість непрямих відмінків германських вказівних займенників?
4. До якого саме праіндоєвропейського кореня етимологічно сходять германський зворотний займенник?
5. До якої саме відміни прикметників належала більшість германських присвійних займенників за своїми граматичними ознаками?
6. Через закріплення яких двох специфічних синтаксичних ролей у реченні відбулося відокремлення прикметника від іменника в самостійну категорію?
7. Який із двох типів відмінювання прикметника використовувався для вираження визначеності та конкретного об'єкта?
8. Які суфікси використовували у давньогерманських мовах для утворення ступенів порівняння прикметника?
9. За зразком якого саме типу відмінювання прикметників змінювалися всі порядкові числівники у давньогерманських мовах?

10. Як утворювалися числівники від 1 до 12?
11. Від якої саме самостійної частини мови у давньогерманський період утворювалася переважна більшість похідних прислівників за допомогою спеціальних суфіксів?
12. Який відмінок (знахідний чи давальний) використовувався з германськими прийменниками для позначення перебування об'єкта в певних межах без руху?
13. Які часові форми існували в системі давньогерманського дієслова?
14. Яке допоміжне дієслово використовувалося у давньогерманських мовах для утворення перфекта від неперехідних дієслів руху?
15. На які дві великі групи поділяються всі давньогерманські дієслова за способом утворення минулого часу?

10. ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВ

10.1. Особливості синтаксичної будови давньогерманських мов

Базові синтаксичні моделі та принципи зв'язку слів уже в давньогерманський період заклали фундамент для сучасної структури англійської, німецької та скандинавських мов. Водночас давній синтаксис мав специфічні риси, безпосередньо зумовлені тогочасним флективним ладом. Через розгалужену систему флексій речення мало вільний порядок слів, оскільки синтаксичні ролі чітко маркувалося флексіями. Наприклад І.Р. Буянітова вважає, що «структура давньогерманського речення демонструє відносну свободу в розміщенні дієслів і відсутність усталеної традиції в розміщенні другої частини складного присудка» [Буянітова 2003, 264-280]. З плином часу підмет почали розміщати на початку речення. На синтаксис германського речення значно вплинула латинська мовна традиція, особливо це стосується складного речення у період його становлення. Особова форма дієслова чітко виражалася через флексію, тому практично не було потреби у використанні займенникового підмета, як от сучасні *it* або *es*: гот. *thwreitei mik gniwaс мене* (закінчення дієслова вказує на особу та число). У давньогерманських мовах заперечні елементи підсилювали один одного: д.в.н. *ni tan ni manuscripts ni rādit Hixmo ніяких рукописів не читає*.

Дієслово-присудок могло опускатися без порушення граматичної правильності конструкції. Існували два випадки такого опускання:

- опущення присудка відбувалося тоді, коли аналогічна дієслівна форма вже була репрезентована у попередній частині висловлювання: д. ісланд. *Einn hét Hróarr, en annarr Kaðall. Одного звали Хроар, а іншого – Кададь*.

- дієслово регулярно опускалося у сталих етикетних виразах, закликах, вітаннях чи звертаннях, оскільки його значення було зрозумілим із контексту: д. англ. *Wæl dōn, þegn! Здоровий будь, воїне!*

Винесення присудка на перше місце відбувалося у таких синтаксичних контекстах:

- коли речення описувало стан, зміну обставин або результат дії без чітко визначеного підмета: д. ісланд. *Görðist þá svá mikill stormr, at... Зробилася тоді така велика буря, що...*

- якщо роль підмета виконував інфінітивний зворот чи підрядне речення, присудок виносився на перше місце: д.ісланд. *Er holt ráð at fylgja dæmum feðra sinna. Є корисною порадою наслідувати приклад своїх батьків.*

- якщо підмет виражався займенником першої або другої особи, винесення дієслова на перше місце служило засобом логічного наголошення: д. англ. *Hafast þū þē to tægðe... Маєш ти собі за рідню...*

У давньогерманських мовах базовим принципом зв'язку між членами речення було узгодження. Присудок узгоджувався з підметом в особі та числі: д. англ. *...for þæt þe wē noldon þæt wē lufodon þā bēc. тому що ми не хотіли, щоб ми любили ті книги.* Якщо підмет виражався іменником однини, що позначав групу людей, присудок міг стояти у множині. Якщо присудок передував кільком підметам, дієслово узгоджувалося лише з першим іменником і залишалося в однині.

У сучасній лінгвотипології базою для аналізу структури речення є класифікація Дж. Грінберга, яка передбачає шість комбінацій суб'єкта (S), предиката (V) та об'єкта (O). Попри теоретичне розмаїття, більшість германських мов функціонують у межах трьох моделей: SVO, SOV та VSO. Базовою парадигмою була, однак, модель VO. На відміну від давньоєвропейської мови безособові речення поширилися за рахунок введення формального підмета. У давньоверхньонімецькій мові для заповнення синтаксичної порожнечі вводиться займенник *ez* (*ez ābandēt – вечоріє*) або неозначено-особовий маркер *man* (*Bitet inti iu gibit man – просить, і вам дадуть / буде дано*). У писемних пам'ятках рунічним письмом поділ розподіляється наступним чином: 70% – модель SOV, успадкована від прамови, 20% – прогресивна модель SVO та 10% – VSO (спонукальні речення, емоційно-стилістичний маркер в епічних текстах). Якщо речення відкривалося обставиною, застосовувався зворотній порядок слів (OVS), на основі темпорально-локативних маркерів зформувався зворот *there is / there*

are.

Засобами зв'язку традиційно було узгодження, керування та прилягання. В давньоанглійській мові через втрату іменних та прикметникових флексій узгодження поступово нівелювалося, натомість з'явилися прийменникові конструкції (аналітичне керування). Німецька мова розвинула рамкову конструкцію – дистантне розташування компонентів складного дієслівного присудка.

Підмет репрезентувався іменниками, займенниками (особові, дейктичні) та субстантивованим інфінітивом. Простий дієслівний присудок виражався фінітною формою дієслова в певному часі та способі. Складний іменний присудок складався з дієслова-зв'язки та предикатива (іменник, прикметник, дієприкметник). Означення виражалося прикметниками, займенниками, числівниками, дієприкметниками або іменниками у родовому відмінку, тому позиція прикметника не була фіксованою: д. ісланд. *hús Óðins konungs* *ðim* *Одіна конунга* – *til Óðins húss* *до Одінового дому*. Додаток поділявся на додаток прямої та непрямої дії, міг бути безприйменниковим (через систему відмінків та за допомогою прийменникових комплексів). Обставина формувалася прислівниками, інфінітивними зворотами з прийменникаим або безприйменниковими формами іменників у непрямих відмінках.

Синтаксис давньогерманської мови можна поділити на два основні стилістичні масиви – книжний та традиційно-фольклорний. До книжного стилю належать переклади сакральних текстів, теологічні трактати, хроніки та офіційно-ділові документи. Синтаксис таких джерел є штучним, скопійованим з грецької та латинської мов. Синтаксис перекладних творів характеризувався використанням абсолютних дієприкметникових конструкцій та штучним впровадженням підрядних сполучників. В автентичному синтаксисі домінувало просте речення або безсполучникове сурядне, сполучники вживаються у первинних вказівних значеннях. Однак не варто остаточно розмежовувати ці два основні стилі, оскільки навіть перекладачі вносили у свої твори елементи живого розмовного синтаксису.

10.2. Просте та складне речення

Залежно від способу представлення головних членів прості речення поділялися на двоскладні та односкладні. Первісно германським мовам була властива розгалужена система односкладних речень, де підмет не мав окремого лексичного вираження. Граматичне значення особи інкорпорувався у флексію присудка. Безпідметовими реченнями могли бути:

- явища на позначення природних явищ та процесів: д.в.н. *Regnot. Ide douc.*
- речення для вираження психофізичного стану та внутрішніх відчуттів, дієслово залишалося у третій особі однини: д. ісланд. *Hungrar mik. (Мене голодить / Я голодний);*
- якщо дія була спрямована на об'єкт, а сам виконавець залишався невідомим, пасивні конструкції будувалися без підмета: д. англ. *Weorðeð sē dæg sīð... Стає день відомим...*

З часом односкладні речення почали трансформуватися у двоскладові. Навіть безособові речення набули формального підмета: д. англ. *hit rīnde īuov douc,* д.в.н. *ez rinit doucīt.*

У дописемну прагерманську епоху складне речення вже функціонувало як усталена синтаксична категорія, хоча механізми зв'язку відрізнялися від сучасних. Більшість підрядних сполучників у давньогерманських мовах розвинулися із вказівних займенників та часток, які спочатку просто зв'язували два незалежні речення: д. англ. *Wisse hē þæt lēode rædan shte. – Він знав, що народ може дати раду.* На ранніх етапах писемності германські мови часто фіксували підрядний зв'язок без спеціальних слів, лише за допомогою порядку слів або зміни дієслова: д. ісланд. *Vildi hann koma, mætta ek sjá hann. – Хотів би він прийти – міг би я бачити його.* Для створення означених речень давні германці часто використовували незмінні відносні частки (готська *ei*, давньоанглійська *þe*, давньоісландська *er*): *sa manna þei... – той, який...*

Як зазначає І. Р. Буніятова, поєднання кількох простих речень стало базою для утворення складносурядного речення [Буніятова 2000, 120]. Для зв'язку цих частин у давньогерманських ареалах використовувався широкий спектр

сурядних сполучників: д. англ. *ge... ge* – «як... так і», «і... і», *ne... ne* – «ні... ні», *for þām* – «тому, адже»; д.в.н. *eddo / oddo* – «або», *oba* – «але, проте», *noh* – «і не», «також ні»; д. іслан. *en* – «а, але», *né* – «ні».

Розвиток складнопідрядного речення відбувся на основі структури складносурядного речення. Поява поширеного складнопідрядного зв'язку зумовлена поширенням писемності, перекладами з грецької та латини та формуванням перших книжно-літературних та юридично-канцелярських стилів. Увесь процес становлення гіпотаксису можна зобразити таким чином:

- апокойне – безсполучникові структури, де один і той самий іменник або займенник одночасно виконував роль додатка у першій частині та підмета у другій: д. англ. *He geseah þone mann stōd on wege. Він побачив того чоловіка стояв на дорозі.*

- використання особових / вказівних займенників як перших маркерів зв'язку, які спочатку просто вказували на предмет у попередній фазі, а згодом почали виконувати роль сполучних елементів: д. ісланд. *Ek þekki þann mann; hann kom í gær. Я знаю того чоловіка; він прийшов учора.*

- конструкції із сурядними сполучниками та вказівними елементами *sē / sēo / þæt*: д. англ. *Þā spæc sē cyning, and sē cūðe eall sōð. Тоді промовив король, і той [який] знав усю правду.*

- функціонування відносних маркерів, закріплюються відносні частки (готська частка *ei*, давньоанглійська *þe* або давньоісландська *er*), які приєднувалися до вказівних основ: д. англ. *Sē þe mē lufað... той, котрий мене любить...*

Для зв'язку членів складнопідрядного речення використовували низку підрядних сполучників та релятивних маркерів, які розвинулися із вказівних займенників. У багатьох підрядних реченнях присудок, як правило, виносився у кінець речення. В умовних та допустових реченнях допускається вживання умовного способу. Важливим елементом є чітке розташування головного та підрядного речення одне відносно іншого. у давньогерманських писемних пам'ятках типи підрядних речень розділялися на дві великі категорії в залежності

від того, до якого члена речення вони приєднувалися: приіменні підрядні речення – відносні (д. англ. *Pæt land þe wē sēon...* Та земля, яку ми бачимо...), додаткові; придієслівні – темпоральні, причини, мети, умовні, допустові, порівняльні, місця, питальні та заперечні містили непрямі запитання.

Замість чітких сполучників у розмовній мові могли використовуватись прислівники часу: д. ісланд. *Nú, ríðr hann til þings, þá er logmaðr saddr. Tenep, ìde* він на тинг, тоді є законодавець задоволений, в цьому реченні прислівник виражає причинно-наслідкові зв'язки. Сполучник *ok* (і / та) може крім звичного поєднання, використовуватись у порівняльних, допустових, відносних чи темпоральних реченнях: д. ісланд. *Mælti konungr hit sama ok áðr. Sказав конунг* *me same i (як i) раніше.* Інші частки також могли бути багатofункціональними: д. англ. *Her Cerdic ond Cynric ofslogon enne Brettiscne cyning. Ond his nama wæs* Натанлеод. Тут Кердік і Кінрік убили одного бритського короля. І його ім'я було Натанлеод; д. ісланд. *fagnaði honum, er hann var djarfr. вітав його, бо той був* відважним; гот. *Vait ek þei uhtykr̥s is. Знаю я, що ти боїшся*

Складні підрядні конструкції не були притаманні живій розмовній мові германського ареалу. Речення будувалися як ланцюжок незалежних смислових одиниць, які йшли одна за одною у хронологічному порядку. Для зв'язку використовувалися найпростіші сполучники: д. англ. *ond / and*, д. ісланд. *ok*, д. в. н. *inti / unta*. У таких реченнях межа між сурядними та підрядними реченнями доволі розмита. Такі особливості спричинені переважно усним спілкуванням, коли оратор не мав можливості фіксувати складні багатокомплексні конструкції, які розвинулися із письмовою фіксацією мови.

Відмінюваний вказівний займенник *þæt* розвинувся у сучасні сполучники *that / dass*. Різновидом ускладненого речення ще в давньоанглійській мові була конструкція «*accusativus cum infinitivo*».

10.3. Типи і способи словотворення в давніх германських мовах

Збагачення лексичного фонду германських мов відбувалося за рахунок внутрішньої дериваційних ресурсів. За ступенем продуктивності розрізняють такі

дериваційні моделі: словоскладання, афіксація та аблаут. Словоскладання було найбільш продуктивним у поезії та релігійному перекладі на зразок латинських та грецьких оригіналів: д. англ. *sāwudu* (корабель) *sā* (море) + *wudu* (дерево).

Префікси. Афікси часто зберігали свій напівслужбовий, повнозначний характер. У давньогерманський період відбувався процес афіксації – перехід від окремого слова у регулярний афікс: д. англ. іменник *hād* стан, титул – *munislīc hād* чернечий ранг – *ċildhād* дитинство. Префікси могли виступати маркерами граматичного аспекту. Більшість префіксів виникли з прагерманських прийменників та локативних прислівників, які вказували на напрямок, місце або характер дії, через це вони спочатку існували як відокремлювані префікси: д.в.н. *bī-gangan* обходити навколо (**bī* навколо), д. англ. *be-gān* оточувати (**be* навколо). Префікс впливав на наголошування слова: в іменниках та прикметниках він майже завжди був наголошеним, у дієсловах під наголосом опинялося дієслова, в той час як префікс залишався ненаголошеним. У північногерманському мовному ареалі ненаголошений префікс редукувався до першої літери і зростався з коренем або просто зникав: д.в.н. *ga-mābo* товариш – д. ісланд. *māgr* родич. Загалом префікси поділяються на кілька великих груп:

I. Просторові та локативні відображають первинні просторові відношення, успадковані від індоєвропейської мови:

1. напрямок «до», «на», «вздовж» – д. англ. *on-ginn* початок, нахил до дії, д.в.н. *ana-brizzan* натиск, д. ісланд. *at-för* напад
2. рух «крізь», «через» або «наскрізь» – д. англ. *purh-fær* прохід наскрізь, д.в.н. *durh-suht* пронизлива хвороба
3. вектор «навпроти», «протилежність» або «поміж» – д. англ. *wip-steall* протистояння, д. ісланд. *með-ferð* поводження
4. рух «ізсередини назовні», «віддалення» або «межа» – д.в.н. *ur-laub* дозвіл, д.англ. *æf-rinca* незадоволення
5. локація «позаду» або «наслідок» – д. англ. *æfter-gield* подальша виплата, д.в.н. *aftar-kumo* нащадок;

II. Асоціативні та збірні префікси вказували на спільність дії, об'єднання предметів або перебування разом з кимось: д. англ. *ge-brōþru* братство, д.в.н. *gi-māno* спільність;

III. Квалітативні та заперечні префікси змінюють оцінку кореневого іменника на протилежну, негативну або вказує на надмірність чи повторюваність:

1. заперечення чи деструкція: д. англ. *un-riht* несправедливість, д.в.н. *un-kraft* безсилля

2. неправильність, помилковість: д. ісланд. *mis-tíðindi* погані новини, д. англ. *mis-dæd* злочин

3. інтенсифікація або повторення: д. англ. *ed-ċierr* повернення, д.в.н. *iti-wīz* докір, д. ісланд. *afar-menni* велетень.

В системі прикметника префікси використовувалися рідко й обмежено, частіше використовували словоскладання, злиття двох прикметників чи іменника та прикметника. Префікси у прикметниках могли виконувати роль заперечення (д. англ. *un- un-riht* неправильний), підсилення (д.в.н. *furi- furi-mahtiht* превеликий, д. ісланд. *or- or-mæll* знесилений) або вказували на місце або час (д. англ. *and- and-weard* теперішній).

Більшість дієслівних префіксів розвинулися з давніх прагерманських прислівникових основ. Крім того, що вони змінювали лексичне значення слова, ці префікси впливали на граматичні характеристики (перетворення недоконаного виду на доконаний). До найпоширеніших префіксів належать:

- *in-* (рух всередину, напрямок дії в межах певного простору): д.в.н. *bringan* нести – *in-bringan* вносити;

- *for-* / *far-* (семантика втрати, завершеності, інтенсивності, абстрактне значення руйнування чи вичерпування дії): д. англ. *swerian* клястися – *for-swerian* лжесвідчити;

- *fra-* / *fram-* (віддалення, відокремлення, рух вбік, зникнення з поля зору): гот. *giban* давати – *fra-giban* віддавати;

- *ana-* (контактність, дія, скерована на предмет): гот. *staurjan* установлювати – *ana-staurjan* започатковувати;
- *ga-* / *ge-* (граничність, значення спільності, результативність): д. англ. *frignan* запитувати – *ge-frignan* дізнатися.

Суфікси іменника. Суфіксація була одним з головних інструментів поповнення іменникового складу германських мов. Фіксують дві категорії суфіксів: за ареалом їхнього функціонування (загальногерманські чи локальні) та рівнем їхньої продуктивності. Ось значення окремих суфіксів:

1. д.в.н. *-ari* (*koufāri* купець), д. ісланд. *-ari* / *-eri* (*lesari* читач), д. сакс. *-eri* (*mulineri* мельник), д. англ. *-ere* (*bocere* писар) назви осіб за родом діяльності, фахом або соціальним статусом;

2. праіндоєвропейський формант **-tu-* реалізувався в германських мовах наступним чином – д.в.н. *-nassi*, *-nessi*, *-nissi* (*finstarnessi* темрява, *wīsnassi* мудрість), д. англ. *-nes*, *-nis*, *-nys* (*beorhtnes* світло) та позначав перехід з однієї частини мови в іншу та утворення абстрактних іменників якості чи стану, процесу чи дії;

3. суфікси *-ing* / *-ung* могли позначати родову приналежність для чоловічого роду (д. англ. *Wōdening*, д.в.н. *Chunachasting*) або віддієслівний іменник для позначення абстрактного поняття чи результату діяльності (д. англ. *rædung* читання, д.в.н. *warning* попередження);

4. д. англ. *-þ*, *-ð*, *-þu*, *-ðu* (*geoguf* молодість), д.в.н. *-ida*, *-itha* (*māritha* слава), д. ісланд. *-ð*, *-d*, *-t* (*heild* здоров'я);

5. суфікси д. ісланд. *-uð-r*, *-að-r* (*fagnaðr* радість), д. англ. *-oð*, *-að*, *-od*, *-ad* (*faroð* потік), д.в.н. *-ōti*, *-ōdi*, *-ōt*, *-ōd* (*hriuwīōd* каяття, *wīhōt* святість) характеризували результат тривалої дії або сам процес, також абстрактну властивість;

6. суфікси д.ісл. *-ari* (*kempari* боєць), д.а. *-ere* (*fiscere* рибалка), д.в.н. *-ari* (*waskāri* праль) позначали особу за родом діяльності, це переважно запозичення із латинської мови, яке поширилось у західно- та північногерманському ареалі.

У давньогерманських мовах існувало декілька зменшувально-пестливих суфіксів, найдавнішим із них є суфікс *-l-*, який призводив додатково до умлауту в корені (д. англ. *scupe* кораблик – *scip*, д.в.н. *steinil* камінчик – *stein*); у західногерманському ареалі були поширені суфікси *-uca* (д. англ. *bulluca* бичок – *bula*, д.в.н. *parruk* невелика загородка – *parr*); для позначення молодих тварин використовувався базовий суфікс *-īna-* (д.в.н. *huonīn* курча – *huon*, д. англ. *gāeten* козеня – *gāt*).

Суфікси прикметника. Давньогерманські прикметники також мали широку палітру суфіксів. Суфікс *-m-* (праіндоєвропейський формант *-mo-*) позначав якісні ознаки, стан або фізичні властивості (і.є. **dhem-mo-s* темний, димний – д.в.н. *toum*, д. англ. *dim*). Суфікс *-r-* (праіндоєвропейський формант *-ro-*) слугував для вираження активної ознаки, гостроти, динамічності (і.є. **pōk-ro-s* чистий – д.в.н. *fagar*, д. англ. *fæger*, д. ісланд *fagr*). Суфікс *-l-* (праіндоєвропейський формант *-lo-*) брав участь у творенні прикметників зі значенням постійної властивості, просторових вимірів (і.є. **meg-lo-s* великий – д.в.н. *mihhil*, д. англ. *micel*, д. ісланд. *mikill*). Суфікс *-n-* (праіндоєвропейський формант *-no-*) маркував ознаки, пов'язані з матеріалом, кольором або станом (і.є. **pł-no-s* наповнений – д.в.н. *fol*, д. англ. *full*, д. ісланд. *fullr*, д.в.н. *bīchīn* буковий, д. англ. *wullen* вовняний). Для формування давньогерманських прикметників використовувався також складні деривати. Одним з таких є прагерманський формант *-ga / -ha* (праіндоєвропейський формант *-ko-*), який зливався з коренем (хоробрий – д. англ. *frec*, д.в.н. *freh*), від цього індоєвропейського форманта утворилися варіантні суфікси *-ig / -ag / -ug* для відзначення наявності внутрішньої якості (д. ісланд. *blōðugr* кривавий, д. англ. *hālig* святий). Суфікс *-isk* (праіндоєвропейський формант *-is-ko*) виражає етнічну або родову приналежність, географічні назви (д.в.н. *diutisk* народний, д. англ. *denisc* данський). Окремою групою є суфікси, утворені на базі окремих слів, що втратили свою самостійність: елемент *-līk* тіло почав позначати подібність чи аналогію (жіночий – д.в.н. *wīp-līh*, д. англ. *wīf-līc*), віддієслівний компонент *-bāri* нести формував значення здатний щось створити (плідний – д.в.н. *wāstm-bāri*, д.

англ. *wæstm-bāere*), формант *-haft* мати / тримати закріпився для вираження стійкої ознаки або стану (істинний – д.в.н. *wahrhaft*), корінь *-laus* використовувався для протилежного значення (безсонний – д.в.н. *slāf-los*, д. англ. *slāp-lēas*), формант *-māeti* слугував формуванню категорії міри (д.в.н. *gamahti-māzzi* співмірний, д. англ. *un-māete* безмірний), суфікс *-sam* (праіндоєвропейський формант *-sem* / *-som* один) створював прикметники, які вказували на постійну схильність до дії чи стану (чарівний – д.в.н. *wun-sam*, д. англ. *wun-sum*).

Суфікси дієслова. Основотворчі дієслівні суфікси належали до спільногерманської доби і визначали приналежність лексеми до певного граматичного класу:

-ja- (I клас слабких дієслів) маркував перехідність та спонукання до дії, утворювався від сильних дієслів або іменників – гот. *satjan* садити, *namnjan* називати (від іменника *nato*);

-ō- (II клас слабких дієслів) вказував на інтенсивність або тривалість процесу, утворювався від іменників та прикметників – д.в.н. *salbōn* мазати, д. англ. *lufian* любити;

-ē- (III клас слабких дієслів) слугував для вираження пасивного стану або тривалого неперехідного процесу – д.в.н. *habēn* мати, гот. *ṛahan* мовчати;

-na- / *-nō-* (IV клас слабких дієслів) найповніше зберігся лише в готській мові, виражає початок дії, перехід у новий стан – гот. *fullnan* наповнюватися, *vaknan* прокидатися, *ga-daubnan* глухнути.

Вторинні суфікси утворилися шляхом злиття первинних суфіксів з додатковими морфологічними компонентами:

-atja- надає відтінку багаторазовості, інтенсивності та повторюваності – д. англ. *loppettan* підстрибувати (від *leapan* стрибати), д.в.н. *blecchenzen* блискати (від *blecken* палахкотіти);

-inō- вказував на виконання тривалої дії чи процесу – д.в.н. *lefsalōn* хвалити, *fastinōn* поститися;

-isō- визначав оприявлення ознаки та активне виявлення почуттів – д. англ. *māersian* прославляти, д.в.н. *reitison* їхати верхи.

Словоскладання було одним з продуктивних способів творення нових слів. Головний наголос у таких словах падав на перший компонент, другий отримувал лише побічний акцент. Морфологічні показники дієслова визначалися по останньому компоненті: д. англ. *bōc-cræft* (книжкова справа) – від *bōc* (книга) + *cræft* (мистецтво, ремесло), д.в.н. *milt-salba* (лікувальний бальзам) – від *milti* (м'який, добрий) + *salba* (мазь), д. ісланд. *vápn-ping* (військові збори / тинг) – від *vápn* (зброя) + *ping* (збори, суд).

Словоскладання було представлене в різних частинах мови нерівномірно. Іменники могли бути означеними, де перший компонент уточнює значення другого (д.в.н. *wīnhart* (виноградник) — від *wīn* вино + *garto* сад), або сполучні, в яких два компоненти є рівноправними (д.в.н. *fater-muoter* батьки, д. ісланд. *feðgar* батько та син). Прикметникові композити будувалися за двома моделями: іменник + прикметник (д.англ. *drēorig-mōd* сумний духом – *drēorig* сумний + *mōd* настрій/дух, д.в.н. *snēo-wīs* білий як сніг – *snēo* сніг + *wīs* білий), прикметник + прикметник (д. англ. *fela-mōdig* дуже сміливий – *fela* багато + *mōdig* сміливий). Для дієслів словоскладання практично не фіксується. Складні прислівники утворювалися шляхом зрощення прийменникових форм, займенникових основ або поєднання іменників із вказівними елементами: займенник/прислівник + прислівник (д. англ. *þær-rihte* негайно – *þær* там + *rihte* прямо), іменник + прийменник (д. англ. *ealles-was* взагалі).

Особливо часто композити вживалися у поетичному тексті, де вони виконували крім номінативної функції, ще й художньо-стилістичну як основа для творення епітетів, метафор, синонімів для епічних концептів: д. англ. *beado-rinc* (воїн, боєць) – утворено з іменників *beadu* (битва) та *rinc* (чоловік, воїн), д. ісланд. *borð-ros* (корабель) – буквально «морський кінь».

10.4. Спільноіндоевропейська лексика германських мов

Формування уявлень про найдавніші пласти лексики базується на епіграфічних пам'ятках на базі рунічних написів, аналізі географічних назв, найменувань племен, а також релігійних, юридичних та художніх текстах. Спільноіндоєвропейська лексика охоплює найбільш архаїчні і життєво важливі поняття, які кочували з прамови в окремі діалекти. У давніх германських мовах ці лексеми зазнали регулярних фонетичних змін, але зберегли смислову та структурну спорідненість з формами інших індоєвропейських мов. Така лексика характеризується високим ступенем конкретики та матеріальності. Найпоширеніші сфери у цей період були такі:

1. терміни спорідненості та суспільні відносини: характерною ознакою більшості таких лексем є класифікуючий суфікс **-ter-* (*-þer-* / *-ðer* у спільногерманський період): і. є. **pātēr* батько (від р_е годувальник) – д. англ. *fæder*, д.в.н. *fater*, д. ісланд. *faðir*, і.є. **mātēr* мати (звуконаслідування від звуку годування груддю) – д.в.н. *muoter*, д. ісланд. *móðir*, д. англ. *mōdor*, і. є. **bhrātēr* брат (від кореня *bher-* нести, підтримувати) – д. ісланд. *bróðir*, д.англ. *brōþor*, д.в.н. *bruoder*, і. є. **dhugater* дочка (від *dheugh* доїти, вказує на розподіл обов'язків) – д.англ. *dōhtor*, д.в.н. *tohter*, д. ісланд. *dóttir*, і. є. **swésō* сестра (від *swe-* свій та *sor-* жінка) – д. англ. *sweostor*, д.в.н. *swestar*, д. ісланд. *systir*, і. є. **sūnus* син (від *sū-* народжувати) – д. англ., д.в.н. *sunu*, д. ісланд. *sonr*;

2. назви природних явищ, базові стихії: д.в.н. *wazzar* вода, д. англ. *snāw* сніг, д. ісланд. *kaldur* холод;

3. космічні об'єкти та часові виміри: д.в.н. *tag* день, д. сакс. *naht*, д. англ. *mōna* місяць;

4. просторові об'єкти: д. англ. *mere* море, д.в.н. *ackar* поле, д. ісланд. *dalr* долина, також у цій групі помічено зв'язок з кельтськими діалектаим: вал. *llan* чисте місце – д. англ., д.в.н. *land* земля;

5. фауна: уявлення про фауну базувалися на сакралізації життєвої сили (і.є. **dhew-* дихати – д. англ. *dēor*, д.в.н. *tior* тварина, хтось, хто дихає), розміщенні істот у Всесвіті: верхній ярус (Утгард і Світовому дереві) займають птахи: і. є. **or-* орел – д.а. *earn*, і. є. **ger-* журавель – д. англ. *cran*, середній ярус (Мітгард)

належить диким тваринам та тотемним звірам: і. є. ***włk^wos* – д. англ. *wulf*, д. ісл. *hjörtr* олень, нижній світ (Ніфльгайм) населяли плазуни, риби, комахи, яким приписувалася деструктивна сила: і. є. **wrm-* хробак – д. ісланд. *ormr*, д. англ. *wurm*;

6. флора: за рахунок численних міграцій назви певних флоронімів могли змінювати своє семантичне значення, і. є. **bhāg* бук – д. англ. *bōc*, д. в. н. *buohha*, д. ісланд. *bók*, і. є. **bheræg* береза – д. англ. *birce*, д. в. н. *birihha*, д. ісланд. *björk*;

7. анатомічні поняття: і. є. **dhghem-* прах – д. англ. *guma*, д. в. н. *gomo*, д. ісланд. *gumi*, і. є. **ok^w* око – д. в. н. *ouga*, д. англ. *ēage*, д. ісланд. *auga*, і. є. **dent-* той, що жує – д. англ. *tōð*, д. в. н. *zand*, д. ісланд. *tönn*, і. є. **ped-* стопа – д. англ. *fōt*, д. в. н. *fuoz*, д. ісланд. *fótr*;

8. господарські терміни:

тваринництво: і. є. **peku-* рогата худоба – д. ісланд. *fé*, д. англ. *feoh*, д. в. н. *fihu*, прагерм. **skatta-* спочатку тварина, потім податок – д. ісланд. *skattr*, д. сакс. *skat*, д. англ. *sceatt*, д. в. н. *scaz*, і. є. **g^wōus* корова – д. ісланд. *kýr*, д. англ. *cū*, д. в. н. *kuo*, і. є. **uksēn* віл (від первинного слова впорскування) – д. англ. *оха*, д. в. н. *ohso*, і. є. **sū-* / **suīno-* свиня (від дієслова приводити потомство) – д. ісланд. *svīn*, д. англ. *swīn*, д. в. н. *swīn*, і. є. **ghans-* гуска – д. в. н. *gans*, в інгвеонських діалектах носовий звук перед щілинними випав – д. англ. *gōs*, д. ісланд. *gás*, і. є. **meluks* молоко – д. ісланд. *mjólk*, д. англ. *miluc*, д. в. н. *miluh*, і. є. **ul^hneh₂* вовна (від волосяний покрив) – д. англ. *wull*, д. в. н. *wolla*, д. ісланд. *ull*;

рільництво: і. є. **perk* борозна (від розривати) – д. англ. *furh*, д. в. н. *furuh*, і. є. **sterh* солома (від стелити) – д. англ. *strēaw*, д. в. н. *strō*, і. є. **pell* борозна (від трясти) – д. в. н. *felga*, і. є. **kanap* конопля – д. англ. *hæner*, д. в. н. *hanaf*, і. є. **līno* борозна (від розривати) – д. англ. *līn*;

9. метали: назви металів найдавніших періодів мали три шляхи розвитку: індоєвропейська спадщина – і. є. **ghobh* гнути – д. англ. *girean*, д. в. н. *goba*, і. є. **bhlē-u* руда (від плавити) – д. англ. *blēo*; германо-балто-слов'янські ізоглоси – гот. *silubr* срібло, д. англ. *seolfor*, д. в. н. *silabar*, д. ісланд. *silfr* / д. слов. *сърєбро* / лит. *sidabras*, і. є. **ghel* гнути – д. англ. *gold*, д. в. н. *gold* / д. слов. *злато* / латис.

zelts; кельтські запозичення – гот. *eisarn* залізо, д. англ. *īsern*, д.в.н. *īsarn*, д. ісланд. *járn* / давньоірл. *íarn*, галльс. *isarno-*, д. англ. *lēad* свинець, д.в.н. *lōt* / давньоірл. *luáide*;

10. побутова та суспільно-політична лексика: елементи матеріальної культури зазнавали постійної модернізації, тому важко визначити їхні первісні корені, термінологія на позначення життєвого простору, типів поселень та будівельних процесів відтворює еволюцію від кочового до осілого способу життя германців – і. є. **teg* покривати – д. англ. *þæc*, д.в.н. *dah*, д. ісланд. *þak*, і. є. **gherd* оточувати – д. англ. *geard*, д.в.н. *garto*, і. є. **dheigh* ліпити – д. англ. *dāg*, д.в.н. *garto*, лексеми соціальної ієрархії виявилися значно стійкішими: і. є. **uoik* селитися – д. англ. *wīc*, д.в.н. *wīch*;

11. базові дієслова життєдіяльності, харчування, руху та мовлення: і. є. **ed* кусати – д. англ. *etan*, д.в.н. *ezzan*, д. ісланд. *eta*, і. є. **wid* знати – д. англ. *witan*, д.в.н. *wizzan*, д. ісланд. *eta*, і. є. **ei* йти – д. англ. *gān*;

12. до ядра спільногерманських прикметників належали колірні позначення та часові параметри: і. є. **newos* новий – д. англ. *nīwe*, д.в.н. *nīuwi*, д. ісланд. *nýr*, і. є. **iūwñkós* молодий – д. англ. *geong*, д.в.н. *jung*, д. ісланд. *ungr*, і. є. **kelyos* світлий – д. англ. *hīw*, д.в.н. *hīwian*, і. є. **ghel* жовтий – д. англ. *geolu*, д.в.н. *gelo*, д. ісланд. *gulr*; займенники: і. є. **tu* ти – д. англ. *þū*, д.в.н. *dū*, д. ісланд. *þú*, і. є. **k^wo* хто – д. англ. *hwā*, д.в.н. *hwer*, і. є. **to* це – д. англ. *þæt*, д.в.н. *daz*, і. є. **s(w)e* це – д.в.н. *sih*, д. ісланд. *sik*; числівники були однією з найстабільніших лексичних систем: і. є. **treies* три – д. англ. *þrī*, д.в.н. *drī*, д. ісланд. *þrír*; і. є. **dekm* три – д. англ. *tēn*, д.в.н. *zehan*, д. ісланд. *tíu*. Службова лексика – одна з найконсервативніших у германському мовному ареалі: і. є. **uperi* наверху, над – д. англ. *for*, д.в.н. *furi*, д. ісланд. *fyrir*; і. є. **pro* попереду, перед – д. англ. *ofer*, д.в.н. *ubir*, д. ісланд. *yfir*; і. є. **nti* напроти, і – д. англ. *and* / *end*, д.в.н. *anti* / *unti*, д. ісланд. *fyrir*.

10.5. Спільногерманська лексика

У спільногерманському періоді зафіксовані слова, які не представлені у колі індоєвропейських мов: д.англ. *hūs* будинок. Спільногерманська лексика об'єднує слова, зафіксовані в усіх трьох германських ареалах: західному, східному та північному. Спільногерманський словник диференціюється за різноманітними семантичними сферами:

- ландшафт: прагерм. *mari-* водний простір – д. ісланд. *marr*, д.англ. *mere*, д.в.н. *mari*; прагерм. *berô-* коричневий – д. ісланд. *björn*, д.англ. *bera*, д.в.н. *bero*.

- фауна: назва ведмедя демонструє певні номінативні особливості через сакральні табу, обравши колірну мотивему: прагерм. *bergas* підвищення – д. ісланд. *bjarg*, д.англ. *beorg*, д.в.н. *berg*.

- абстрактна лексика: прагерм. *sargian* тривога – д. ісланд. *sorg*, д.англ. *sorg*, д.в.н. *sorga*, прагерм. *hauzyan* слух – д. ісланд. *heyra*, д.англ. *hīeran*, д.в.н. *hōren*;

- побут, житло: прагерм. *binkiz* підвищення для сидіння – д. ісланд. *bekkr*, д.англ. *benc*, д.в.н. *banch*, прагерм. *waiwaz* напрямок – д. ісланд. *vegr*, д.англ. *weg*, д.в.н. *weg*.

Окремі групи германських мов розвивалися не ізольовано, а взаємодіяли, утворюючи ізоглоси, які об'єднували одні мови та протиставляли їх іншим.

Гото-скандинавські ізоглоси спричинені тривалою присутністю готів у басейні Балтійського моря. Одним із яскравих маркерів є перетворення інтервокальних напівголосних **-jj-** та **-ww-** у дзвінку проривні [ddj] / [ggj] та [ggw]: прагерм. *twajjō* – гот. *twaddjē*, д. ісланд. *tveggja*.

Англо-фризо-саксонська спільність або інгвеонський ареал характеризувався законом Сонса-Фокста – прагерманські носові m та n повністю зникали перед глухими щілинним f, s, θ, викликаючи подовження попереднього голосного: прагерм. *gans* гуска – д.англ. *gōs*, д.фриз. *gōs*, прагерм. *uns* нам / нас – д.англ. *ūs*, д.фриз. *ūs*.

Західногерманський лексичний ареал мав декілька спільних лексичних та граматичних особливостей, зокрема утворення 2-ої особи однини минулого часу сильних дієслів. Західногерманські мови виробили унікальну флексію -i із

супутнім умлаутом: прагерм. *beran* – д. англ. *bāere*, д.в.н. *bāri*. Лексичні ізоглоси – людська спільність, народ: д. англ. *folc*, д.в.н. *folc*, д. сакс. *folc*, д. фриз. *folk*; робити: д. англ. *macian*, д.в.н. *mahhōn*, д. сакс. *makōn*.

Нижньонімецький вплив на скандинавські мови – це період Ганзейського союзу, коли нижньонімецька поширювалася на сусідні території: н.-нім. *sniddeker* той, хто ріже дерево – норв., швед. *snekker* / *snickare* тесляр; н.-нім. *borger* міщанин – норв. *borger*; н.-нім. *rente* дохід – норв. *rente*; н.-нім. *schap* полиця – норв. *skap*; ср.-н.-нім. *vornunft* розум – норв. *fornuft*; ср.-н.-нім. *ēre* честь – норв. *ære*; ср.-н.-нім. *plegen* мати звичку – норв. *pleie*; ср.-н.-нім. *kort* своєю чергою – норв. *kort*; ср.-н.-нім. *klōk* спритний – норв. *klok*. Другий потік впливу німецької мови на скандинавські відбувся через верхньонімецьку у сфері культури, філософії та науки: ранньонововерхньонімецька *sehnsucht* туга – швед. *sehnsucht*, норв. *sehnsucht*, нім. *Anstand* пристойність – дан. *anstand*, норв. *anstand*, д.в.н. *hantwerch* ремесло – дан. *håndværk*, норв. *håndverk*, швед. *hantverk*, с.в.н. *bevelch* – швед. *befäl*, орв. *befal*, дан. *befaling*.

Англійська мова зазнала значного впливу скандинавських мов в період епохи вікінгів та укладення Ведморського миру. Найбільше запозичень фіксується у середньоанглійський період у фундаментальних пластах мови: сканд. *leggr* гомілка – англ. *leg*, сканд. *félagi* партнер по бізнесу – англ. *fellow* товариш, сканд. *húsbóndi* буквально «той, хто володіє домом – англ. *husband*, сканд. *kasta* кидати – англ. *cast*, сканд. *skamt* короткий – англ. *scant*, сканд. *mjúkr* м'який – англ. *meek*. Такі запозичення зафіксовані у топоніміці: -thwaite (від сканд. *þveit* лісова галявина) – *Bassenthwaite*, *Linthwaite*, *Rosthwaite*, -gate (від сканд. *gata* – вулиця) – *Micklegate*, *Coppergate*, -beck (від сканд. *bekkr* – струмок) – *Troutbeck*, *Caldbeck*.

Серед запозичень з інших германських мов у середньо- та ранньоновоанглійський період виокремлено запозичення із середньоніжньонімецької та середньонідерландської, головним чином через розквіт морської торгівлі, розвиток ремісництва та Ганзейський союз (XIII- XVI ст.): с.н.н. *mūte* таємне місце – с. англ. *scrāpe*; с.н.н. *schrāpe* інструмент для

скребіння шкіри – с. англ. *mūte*, с.н.н. *schiver* кам'яний сланець – с. англ. *shiver*; с. нідерл. *schof* насмішка – с.англ. *scof*, с. нідерл. *spit* загострений залізний прут для смаження – с.англ. *spit*.

Вплив англійської мови на лексичний склад нововерхньонімецької мови розпочався у XVIII ст. і став наслідком стрімкого економічного зростання Великої Британії, промислового перевороту та поширення парламентарних традицій. Процес інтеграції англіцизмів відбувався нерівномірно, охоплював специфічні пласти лексики, де німецька лінгвокультура потребувала нових номінативних одиниць для позначення модерних явищ. Процес становлення демократичних інститутів у Європі супроводжувався копіюванням британської термінології: англ. *to strike* – нім. *streiken*, англ. *parliament* – нім. *das Parlament*, англ. *club* – нім. *der Klub*. Економічне домінування Лондона як світового фінансового центру зумовило появу таких відповідників: англ. *import* – нім. *der Import*, англ. *check* – нім. *der Scheck*, англ. *business* – нім. *das Business*. Індустріалізація та британське панування на морі збагатили німецьку мову технічною лексикою: англ. *tunnel* – нім. *der Tunnel*, англ. *cutter* – нім. *der Kutter*, англ. *tender* – нім. *der Tender*. Популяризація англійського способу життя та джентельменських видів спорту спричинила появу спортивних лексем: англ. *sport* – нім. *der Sport*, англ. *training* – нім. *das Training*, англ. *boxing* – нім. *der Boxkampf*.

Спільногерманська лексика охоплює слова, які сформувалися в період існування прагерманської мови після її виокремлення з індоєвропейської спільноти, але до розпаду на окремі групи. Цей лексичний пласт відображає базові поняття людського буття (прагерм. *barną* народжувати – д. англ. *bearn*, д.в.н. *barn*, д. сакс. *barn*, д. ісланд. *barn*), анатомії (прагерм. *blōþą* кров – д. англ. *blōd*, д.в.н. *bluot*, д. сакс. *blōd*, д. ісланд. *blóð*, д. фриз. *blōd*), побуту (прагерм. *hūsa* будинок – д. англ. *hūs*, д.в.н. *hūs*, д. сакс. *hūs*, д. ісланд. *hús*, д. фриз. *hūs*) та природи (прагерм. *widuz* ліс – д. англ. *widu*, д.в.н. *witu*, д. сакс. *widu*, д. ісланд. *viðr*, д. фриз. *widu*).

Значний масив спільногерманської лексики (до 30%) не має закономірних

етимологічних відповідників у інших гілках індоєвропейської мовної сім'ї. Цей лексичний пласт виник у процесі асиміляції індоєвропейськими племенами корінного населення Північної Європи доби неоліту. Ці запозичення охоплюють специфічні реалії європейської флори та фауни (прагерм. *lambaz* ягня – д. англ. *lamb*, д.в.н. *lamb*, д. ісланд. *lamb*), морську термінологію (прагерм. *saiwiz* внутрішнє море – д. англ. *sæ*, д.в.н. *sēo*, д. ісланд. *sær*), особливості північного ландшафту (прагерм. *moraz* трясовина – д. англ. *mōr*, д.в.н. *muor*, д. ісланд. *mór*), анатомічні назви (прагерм. *haubidq* голова – д. англ. *hēafod*, д.в.н. *houbit*, д. ісланд. *hofuð*), базові дієслова (прагерм. *drinkan* пити – д. англ. *drincan*, д.в.н. *trinkan*, д. ісланд. *drekka*) та ознаки якості (прагерм. *seokaz* хворий – д. англ. *sēoc*, д.в.н. *sioh*, д. ісланд. *sjúkr*).

10.6. Стилiстичне розшарування словника давньогерманських мов

У міру історичного розвитку германських мов та розпаду родоплемінного устрою первинна відносна однорідність прагерманського словника поступається місцем складній внутрішній ієрархії. Розвиток державності, прийняття християнства та поява писемних традицій (особливо перекладацької сфери та фіксації юридичних кодексів) зумовили стилістичне розшарування лексики.

За функціонально-стильовими ознаками та сферами побутування словниковий склад германської мови періоду писемності чітко поділявся на три масиви: загальноповсякденну, марковану поетичну та книжно-вчену лексику. Основу повсякденної комунікації давніх германців становив стилістично нейтральний пласт: сільськогосподарська праця (д. англ. *sāwan* сіяти, д.в.н. *scaf* вівця, д. ісланд. *ketill* казан), елементи оточення (д. англ. *sand* пісок, д.в.н. *felis* скеля, д. ісланд. *fold* земля), анатомічна лексика (д. англ. *eage* око, д.в.н. *herza* серце), базові дієслова (д. англ. *slāpan* спати, д.в.н. *quietan* приходити). Така лексика характеризується стилістичною нейтральністю та високою частотністю вживання.

Поетично-піднесений стиль генетично пов'язаний із давньогерманським епосом та усною традицією. Давньогерманська поезія («Беовульф», «Пісня про

Нібелунгів», «Старша Едда») вимагала особливої сакралізованої лексики для створення естетичного емоційного ефекту. Для досягнення такого ефекту використовували гейті – поетичні синоніми-архаїзми, коли замість звичайного слова використовували піднесене (д.ісл. *konungr* конунг – поетична форма *hilmir* шоломник) та кенінги – складні метафоричні перифрази, що описували предмет через інші поняття (д.ісл. *sæg* море – поетична форма *vágmar* хвильовий кінь). Алітераційна поезія потребувала великого синонімічного арсеналу. Для фундаментальних концептів (море, воїн, битва, володар) існували десятки стилістичних дублетів, які не вживалися у побутовому мовленні: д. англ. нейтр. *sæ* – поет. *hron-rād* (шлях китів «Беовульф»).

Книжно-вчений стиль сформувався під впливом християнізації та латинської освіченості. Розвиток писемності, шкільництва та богословської думки у західногерманському ареалі відбувався через пряму взаємодію з латиною. Освічені ченці збагачували мову двома шляхами:

прямою асиміляцією античних термінів: д. англ. *biscop* єпископ < лат. *episcopus*, д.в.нім. *alamuosan* милостиня < грец. *eleemosyna*;

структурно-семантичним калькуванням: лат. *misericordia* милосердя – д.в.нім. *arma-herzi*, д. англ. *milde-heortnes*, лат. *omnipotens* всемогутній – д.в.нім. *ala-mahtig*, д.англ. *æl-mihtig*, лат. *communio* причастя – д. англ. *gemaen-scipe*, лат. *euangelion* Євангеліє – д. англ. *gōd-spell*.

Існувала потреба у розмежуванні юридичної, сакральної та світської термінології. Це призвело до виокремлення релігійно-книжного підстилю. Одні й ті самі поняття отримали різні стилістичні відповідники залежно від того, чи йшлося про світське право, чи про церковну догматику: концепт закон – релігійно-юридичний стиль д.англ. *ǣ* / *ǣw* божественний закон, офіційно-юридичний стиль д.англ. *riht* / д.в.н. *reht* світський закон, побутовий стиль д.англ. *lagu* неписаний закон.

Питання для самоконтролю

1. Який порядок слів у реченні (вільний чи фіксований) переважав у давньогерманський період?
2. Чи обов'язково було використовувати особові займенники перед дієсловом у давньогерманському реченні?
3. З яких саме самостійних слів та часток розвинулася більшість підрядних сполучників у давньогерманських мовах?
4. У яку частину речення, як правило, виносився дієслово-присудок у багатьох давньогерманських підрядних реченнях?
5. Який спосіб творення нових слів був найбільш продуктивним у давньогерманській поезії та релігійних перекладах?
6. На яку частину складного слова завжди падав головний наголос у германських композитах?
7. Який класифікуючий суфікс є характерною ознакою більшості найдавніших термінів родинної спорідненості?
8. Яка саме лексична група виявилася однією з найстабільніших за формою при переході з праіндоєвропейської мови до германських?
9. Яку колірну ознаку обрали давні германці як заміну справжньої назви ведмедя через дію сакрального табу?
10. Як у давньогерманській поезії називалися складні метафоричні перифрази, які використовувалися для створення піднесеного стилю?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бублик В.Н. Історія німецької мови: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: Нова книга, 2004. 272 с.
2. Буніятова І. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV—XIII ст.): монографія. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2003. 327 с.
3. Буніятова І. Р. Реінтерпретація синтаксичних одиниць як джерело походження гіпотаксису в германських і слов'янських мовах. *Вісник КНЛУ. Сер. Філологія*. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2000. Т. 3, № 1. С. 26–33.
4. Верба Л. Г. Історія англійської мови: посібник для студ. та виклад. вищих навч. закл. Вінниця: Нова Книга, 2004. 304 с.
5. Голубенко Л.М., Кулина І.Г., Козак Т.Б. Вступ до германської філології: практикум до курсу. Одеса: Фенікс, 2019. 152 с.
6. Євченко В. В. Готська мова. Тексти, коментар, словник: навч. посібник. Житомир: ЖДПУ, 2002. 408 с.
7. Жлуктенко Ю.О. Вступ до германського мовознавства. Київ: Вища школа, 1986. 232 с.
8. Задорожний Б.М. Порівняльна фонетика і морфологія готської мови. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1960. 297 с.
9. Захарчук І.О. Розвиток і становлення категорії заперечення в англійській мові VII-XVII ст.: синхронія та діахронія. 10.02.04. герм. Мови, дис. канд. філол. наук. Луцьк, 2016. 251 с.
10. Карабан В. І. Мовна ситуація на території України у II – V ст. (готсько-українські лексичні паралелі та етнічна належність готів). *Лінгводидактика слов'янських мов як феномен культури*. Київ, 1993. С. 9 - 16.
11. Карлова В.О. Діалектний склад давньоанглійської мови та її релікти в писемних пам'ятках і поетичних творах. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 9 Сучасні тенденції розвитку мов*. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2017. Вип. 15. С. 96-103.

12. Колесник О. С. Мовні засоби відображення міфологічної картини світу: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі давньоанглійського епосу та сучасних британських художніх творів жанру фентезі): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – «Германські мови». Київ, 2003. 20 с.
13. Конча С.В. «Степова» концепція походження індоєвропейців на сучасному етапі. *Археологія*. Київ, 2004. № 1. С. 87-98.
14. Левицький В.В. Основи германістики. Вінниця: НОВА КНИГА, 2006. 528 с.
15. Левицький В.В., Кійко С.В. Практикум до курсу «Вступ до германського мовознавства». Вінниця: Нова книга, 2003. 192 с.
16. Лубський В.І., Харьковченко Є.А., Лубська М.В., Горбаченко Т.Г. Історія релігій світу: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 536 с.
17. Михайленко В. В. Парадигма імператива (на прикладі давньоанглійської та інших давньогерманських мов): монографія. Чернівці: Рута, 2001. 302 с.
18. Оксанич М. Вплив діалектної дивергентності на розвиток писемних пам'яток у давньоверхньонімецькій мові. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький: Видавництво «Код», 2018. Вип. 164. С. 48-54
19. Панченко О. І., Вотінцева М. Л. Закони Я. Грімма та К. Вернера як частина фахової підготовки філолога. *Збірник наукових праць «Нова філологія»*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. № 87. С. 44-49.
20. Полховська М. В. Принципи структурної організації екзистенційного речення ранньонімецької мови. *Вісник Київ. лінгвіст. ун-ту. Серія: Філологія*. Київ : Видав. центр КДЛУ, 2008. Т. 11. № 2. С. 80–86.
21. Потапенко С. І. Історія англійської мови у сучасній перспективі: навч. посібник для студ. та виклад. вищих навч. закл. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2010. 91 с.
22. Таранець В.Г. Етнонім „Germanen” у іноєвропейському мовному контексті. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту*. Чернівці: Рута, 2003. Вип. 165-166: Германська філологія. С. 218-225.

23. Шапочкіна, О. В. Категорія стану германських мов під ефектом тиску мовної системи. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: Видавничий дім "Гельветика", 2020. Т. 1. Вип. 14. С. 205–210.
24. Шапочкіна, О. В. Типологія категорії стану в германських мовах: монографія. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2022. 300 с.
25. Barrack, Ch. M. Sievers' Law in Germanic. New York: Peter Lang, 1998. 288 p.
26. Bennett W.H. An Introduction to the Gothic Language. New York: Modern Language Association, 1980. 190 p.
27. Braune W. Gotische Grammatik. 19. Auflage.- Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1981. 205 S.
28. Brugman K. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Kurzgefasste Darstellung der Geschichte des Altindischen, Altiranischen (Avestischen und Altpersischen), Lateinischen, Umbrisch Samnitischen, Altirischen, Gotischen, Althochdeutschen, Litauischen und Altkirchenslavischen. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1967. 1098 S.
29. English-Old English dictionary [Electronic resource]. – Access mode: <http://slovar-vocab.com/english/synvocab.html>
30. Kluge Fr. Urgermanisch. Vorgeschichte der altgermanischen Dialekte. Halle: Max Niemeyer, 1926. 155 S.
31. Mańczak W. Kamen die Goten aus Skandinavien? *De la préhistoire des peuples indo-européens*. Kraków, 1992. p. 42-63.
32. Plotkin V. The Evolution of Germanic Phonological Systems: Proto-Germanic, Gothic, West Germanic and Scandinavian. Lewiston, New York, USA, Queenston, Ontario, Canada, Lampeter, Ceredigion, Wales, United Kingdom: The Edwin Mellen Press, 2008. 230 p.
33. Steriopolo O. I. Theoretische Grundlagen der deutschen Phonetik. Vinnyts'a: Nova Knyha, 2004. 320 S.
34. Schmidt W. Geschichte der deutschen Sprache. Mit Texten und Übersetzungshilfen. Berlin: Volk und Wissen Volkseigener Verlag, 1970. 428 S.

ДОДАТКИ

Відмінювання готських іменників з основами на -а-

<i>Чоловічий рід dags – день</i>							
Однина				Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
dags	dagis	daga	dag	dagōs	dagē	dagam	dagans

<i>Середній рід waurd – слово</i>							
Однина				Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
waurd	waurdis	waurda	waurd	waurda	waurdē	waurdam	waurda

Відмінювання готських іменників з основами на -ja-

<i>Чоловічий рід harjis – військо</i>							
Однина				Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
harjis	harjis	harja	hari	dagōs	dagē	dagam	dagans

<i>Середній рід kuni – рід</i>							
Однина				Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
kuni	kunjis	kunja	kuni	kunja	kunjē	kunjam	kunjans

Відмінювання готських іменників з основами на -wa-

<i>Середній рід kniu – коліно</i>							
Однина				Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
kniu	kniwis	kniwa	kniu	kniwa	kniwē	kniwam	kniwa

Відмінювання готських іменників з основами на -o-

<i>Жіночий рід giba – дар</i>							
Однина				Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
giba	gibōs	gibai	giba	gibōs	gibō	gibōm	gibōs

Відмінювання готських іменників з основами на -jo-

<i>Жіночий рід bandi – окова</i>							
----------------------------------	--	--	--	--	--	--	--

Однина				Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
bandi	bandjōs	bandai	bandja	bandjōs	bandjō	bandjōm	bandjōs

Відмінювання готських іменників з основами на **-i-**

<i>Чоловічий рід</i> gast – гість								
Однина					Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Кличн.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
gast	gastis	gasta	gast	gast	gasteis	gastē	gastim	gastins
<i>Жіночий рід</i> ansts – милостиня								
Однина					Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.		Наз.	Род.	Дав.	Знах.
ansts	anstais	anstai	anst		ansteins	Anstē	anstim	anstins

Відмінювання готських іменників з основами на **-u-**

Чоловічий рід sunus – син								
Однина					Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Клич н.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
sunus	sunaus	sunaus	sunu	sunu	sunjus	suniwē	sunum	sununs
Середній рід faīhu – худобина								
Однина					Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	—————				
faīhu	faīhaus	faīhau	faīhu					
Жіночий рід handus – рука								
Однина					Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.	
handus	handaus	handau	handu	handjus	handiwē	handum	handuns	

Відмінювання готських іменників з основами на **-n-**

<i>Чоловічий рід</i> guma – чоловік							
Однина				Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
guma	gumins	gumin	guman	gumans	gumanē	gumam	gumans

<i>Середній рід augō – око</i>							
Однина				Множина			
<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>
augō	augins	augin	augō	augōna	auganē	augam	augōna
<i>Жіночий рід tuggō – язык</i>							
Однина				Множина			
<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>
tuggō	tuggōns	tuggōn	tuggōn	tuggōns	tuggōnō	tuggōm	tuggōns
<i>Жіночий рід managei – натовп</i>							
Однина				Множина			
<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>
managei	manageins	managein	managein	manageins	manageinō	manageim	manageins

Відмінювання готських іменників з основами на **-r-**

<i>Чоловічий рід brōḥar – брат</i>							
Однина				Множина			
<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>
brōḥar	brōḥrs	brōḥr	brōḥar	brōḥrjus	brōḥrē	brōḥrum	brōḥruns
<i>Жіночий рід daúhtar – дочка</i>							
Однина				Множина			
<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>
daúhtar	daúhtrs	daúhtr	daúhtar	daúhtrjus	daúhtrē	daúhtrum	daúhtruns

Відмінювання готських іменників з основами на **-nd-**

<i>Чоловічий рід frijōnds – друг</i>							
Однина				Множина			
<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>
frijōnds	frijōndis	frijōnd	frijōnd	frijōnds	frijōndē	frijōndam	frijōnds

Відмінювання готських іменників з кореневими основами

<i>Чоловічий рід manna – чоловік</i>							
Однина				Множина			
<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>
manna	mans	mann	mannan	mans	manne	mannam	mans

Жіночий рід baúrgs – місто							
Однина				Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
baúrgs	baúrgs	baúrg	baúrg	baúrgs	baúrgē	baúrgim	baúrgs

Відмінювання вказівних займенників у готській мові

	Однина			Множина		
Відмінок	Чол. рід	Сер. рід	Жін. рід	Чол. рід	Сер. рід	Жін. рід
Nom.	sa	þata	sō	þai	þō	þōs
Gen.	þis	þis	þizōs	þizē	þizē	þizō
Dat.	þamma	þamma	þizai	þaim	þaim	þaim
Acc.	þana	þata	þō	þans	þō	þōs

Відмінювання особових займенників в готській мові

1 особа											
Однина ik – я				Двоїна wit – ми обидва				Множина weis – ми			
Наз.	Род.	Дав.	Знах	Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
ik	meina	mis	mik	wit	ugkara	ugkis	ugkis	weis	unsara	uns	uns
2 особа											
Однина þu – ти				Двоїна jut – ви обидва				Множина jus – ви			
Наз.	Род.	Дав.	Знах	Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
þu	þeina	þus	þuk	jut	igqara	igqis	igqis	jus	izwara	izwis	izwis
3 особа Чоловічий рід is – він											
Однина						Множина					
Наз.		Род.	Дав.	Знах.	Наз.		Род.	Дав.	Знах.		
is		is	imma	ina	eis		izē	im	ins		
3 особа Жіночий рід si – вона											
Однина						Множина					
Наз.		Род.	Дав.	Знах.	Наз.		Род.	Дав.	Знах.		
si		is	izōs	ija	ijōs		izō	im	ijōs		
3 особа Середній рід ita – воно											
Однина						Множина					

Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
ita	is	imma	ita	iĵa	izē	im	iĵa

Відмінювання готських прикметників за сильною (займенниковою) відміною

<i>Чоловічий rīd blinds – сліпий</i>							
Однина				Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
blinds	blindis	blindamma	blindana	blindai	blindaizē	blindaim	blindans
<i>Середній rīd blind – сліпе</i>							
Однина				Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
blind	blindis	blindamma	blind	blinda	blindaizē	blindaim	blinda
<i>Жіночий rīd blinda – сліпа</i>							
Однина				Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
blinda	blindaizōs	blindai	blinda	blindōs	blindaizō	blindaim	blindōs

Відмінювання готських прикметників за слабкою (іменною) відміною:

<i>Чоловічий rīd blinds – сліпий</i>							
Однина				Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
blinda	blindins	blindin	blindan	blindans	blindanē	blindam	blindans
<i>Середній rīd blind – сліпе</i>							
Однина				Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
blindō	blindins	blindin	blindō	blindōna	blindanē	blindam	blindōna
<i>Жіночий rīd blinda – сліпа</i>							
Однина				Множина			
Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.
blindō	blindōns	blindōn	blindōn	blindōns	blindōno	blindōm	blindōns

Відмінювання готських дієслів у теперішньому часі індикативу

Особа	Сильні дієслова	Слабкі дієслова				бути
		I клас	II клас	III клас	IV клас	
1. ik	nima	nasja	salbo	haba	fullna	im

однина	2. þu	nimis	nasjis	salbōs	habais	fullnis	is
	3. is, si, ita	nimiþ	nasjiþ	salbōþ	habaiþ	fullniþ	ist
двоїна	1. wit	nimōs	nasjōs	salbōs	habōs	fullnōs	
	2. jut	nimats	nasjats	salbōts	-	fullnats	
множ.	1. weis	nimam	nasjam	salbōm	habam	fullnam	sijum
	2. jus	nimiþ	nasjiþ	salbōþ	habaiþ	fullniþ	sijus
	3. eis, ijōs, ita	nimand	nasjand	salbōnd	haband	fullnand	sind

Відмінювання готських дієслів у претериті індикативу

Особа		Слабкі дієслова	Сильні дієслова		бути
			I – VI клас	VII клас	
однина	1. ik	nam	haihait	nasida	was
	2. þu	namt	haihaist	nasidēs	wast
	3. is, si, ita	nam	haihait	nasida	was
двоїна	1. wit	nēmu	haihaitu	nasidēdu	
	2. jut	nēmuts	haihaituts	nasidēduts	
множ.	1. weis	nēmum	haihaitum	nasidēdum	wēsum
	2. jus	nēmuþ	haihaituþ	nasidēduþ	wēsuþ
	3. eis, ijōs, ita	nēmun	haihaitun	nasidēdun	wēsun

Відмінювання готських дієслів у теперішньому часі оптативу

Особа		Сильні дієслова	Слабкі дієслова				бути
			I клас	II клас	III клас	IV клас	
однина	1. ik	nimau	nasjau	salbō	habau	fullnau	sijau
	2. þu	nimais	nasjais	salbōs	habais	fullnais	sijais
	3. is, si, ita	nimai	nasjai	salbō	habai	fullnai	sijai
двоїна	1. wit	nimaiwa	nasjaiwa	salbōwa	habaiwa	fullaiwa	
	2. jut	nimaits	nasjaits	salbōts	habaits	fullaits	
множ.	1. weis	nimaima	nasjaima	salbōma	habaima	fullnaima	sjaima
	2. jus	nimaiþ	nasjaiþ	salbōþ	habaiþ	fullnaiþ	sjai
	3. eis, ijōs, ita	nimaina	nasjaina	salbōna	habaina	fullnaina	sjaina

Відмінювання готських дієслів у претериті оптативу

Особа		Сильні дієслова
-------	--	-----------------

		Слабкі дієслова	I – VI клас	VII клас
однина	1. ik	nēmjau	haíhaitjau	nasidēdjau
	2. þu	nēmeis	haíhaiteis	nasidēdeis
	3. is, si, ita	nēmi	haíhaiti	nasidēdi
двоїна	1. wit	nēmeiwa	haíhaiteiwa	nasidēdeiwa
	2. jut	nēmeits	haíhaiteits	nasidēdeits
множ.	1. weis	nēmeima	haíhaiteima	nasidēdeima
	2. jus	nēmeiþ	haíhaiteiþ	nasidēdeþ
	3. eis, ijōs, ita	nēmeina	haíhaiteina	nasidēdeina

Відмінювання готських дієслів у медіопасиві

Медіопасив індикатив					
Особа		Сильні дієслова	Слабкі дієслова		
			I клас	II клас	III клас
однина	1. ik	nimada	nasjada	salbōda	habada
	2. þu	nimaza	nasjaza	salbōza	habaza
	3. is, si, ita	nimada	nasjada	salbōda	habada
множ.	1. weis, 2. jus 3. eis, ijōs, ita	nimanda	nasjanda	salbōnda	habanda
Медіопасив оптатив					
Особа		Сильні дієслова	Слабкі дієслова		
			I клас	II клас	III клас
однина	1. ik	nimaidau	nasjaidau	salbōdau	habaidau
	2. þu	nimaizau	nasjaizau	salbōzau	habaizau
	3. is, si, ita	nimaidau	nasjaidau	salbōdau	habaidau
множ.	1. weis, 2. jus 3. eis, ijōs, ita	nimaindau	nasjaindau	salbōndau	habaindau

Відмінювання давньогерманських іменників з основами на -а

Однина Чол. рід.					
	Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Орудн.

д . сканд.	ulfr	ulfs	ulfe	ulf	-
д . англ.	wulf	wulfes	wulfe	wulf	-
д . сакс.	wulf	wulfes	wulfe	wulf	wulfu
д . в. нім.	wolf	wolfes	wolfe	wolf	wolfu
Множина Чол. рід.					
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>	<i>Орудн.</i>
д . сканд.	ulfar	ulfa	ulfom	ulfa	-
д . англ.	wulfas	wulfa	wulfum	wulfas	-
д . сакс.	wulfos	wulfo	wulfum	wulfos	-
д . в. нім.	wolfā	wolfo	wolfum	wolfā	-

Відмінювання давньогерманських іменників з основами -ja- (і. є. на -jo-)

Однина Чол. рід.				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
д . сканд.	niþr	niþ	niþ	niþr
д . англ.	here	heries	herie	here
д . сакс.	heri	heries	herie	heri
д . в. нім.	hirti	hirtes	hirte	hirti

Відмінювання давньогерманських іменників з основами -o- (і. є. на -a-)

Однина Жін. рід.				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
ð . сканд.	giof	gifar	giof	giof
ð . англ.	giefu	giefe	giefe	giefe
ð . сакс.	geba	geba	gebu	geba
ð . в. нім.	geba	geba	gebu	geba
Множина Жін. рід.				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>

ð . сканд.	giafar	giafa	giofom	giafar
ð . англ.	giefe	giefa	giefum	giefe
ð . сакс.	geba	gebono	gebun	geba
ð . в. нім.	geba	gebono	gebom	geba

Відмінювання давньогерманських іменників з основами на -i-

Однина Чол. рід.				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
д . сканд.	gestr	gests	gest	gest
д . англ.	giest	giestes	gieste	giest
д . сакс.	gast	gastes	gaste	gast
д . в. нім.	gast	gastes	gaste	gast
Множина Чол. рід.				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
д . сканд.	gester	gesta	gesto	geste
д . англ.	gieste	giesta	giestom	gieste
д . сакс.	gesti	gestio	gestiun	gesti
д . в. нім.	gesti	gesto	gestim	gesti
Однина Сер. рід.				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
ð . англ.	spere	speres	spere	speru
Множина Сер. рід.				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
ð . англ.	speru	spera	sperum	speru
Однина Жін. рід.				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
ð . англ.	dæd	dæde	dæde	dæd
Множина Жін. рід.				

	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
д . англ.	dæde	dæda	dædum	dæde

Відмінювання давньогерманських іменників з основами на -u-

Однина Чол. рід.				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
д . сканд.	sunr	sonar	syni	sun
д . англ.	sunu	sunā	sunā	sunu
д . сакс.	sunu	suno	suno	sunu
д . в. нім.	fridu	frides	fride	fridu
Множина Чол. рід.				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
д . сканд.	synir	sona	sunum	sunu
д . англ.	sunā	sunā	sunum	sunā
д . сакс.	sunī	sunio	sunun	sunī
д . в. нім.	fridi	frido	fridim	fridi
Однина Жін. рід.				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
д . сканд.	іменників цих основ жіночого роду немає			
д . англ.	hand	handā	handā	hand
д . сакс.	hand	hando	handi	hand
д . в. нім.	hant	henti	henti	hant
Множина Жін. рід.				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
д . сканд.	іменників цих основ жіночого роду немає			
д . англ.	handā	handā	handum	handā
д . сакс.	hendi	hando	handum	hendi
д . в. нім.	henti	hent(e)o	hantum	henti

Відмінювання давньогерманських іменників з основами на -n-

Однина Чол. рід.				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
д. сканд.	gume	guma	guma	guma
д . англ.	guma	guman	guman	guman
д . сакс.	gumo	gumen	gumen	gumon
д . в. нім.	gomo	gomen	gomen	gomon
Множина Чол. рід.				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
д. сканд.	gumar	gumna	gumom	guma
д . англ.	guman	gumena	gumum	guman
д . сакс.	gumon	gumono	gumun	gumon
д . в. нім.	gomon	gomō	gomō	gomon
Однина Жін. рід.				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
д. сканд.	tunga	tungo	tungo	tungo
д . англ.	tunge	tungan	tungan	tungan
д . сакс.	tunga	tungun	tungun	tungun
д . в. нім.	zunga	zungūn	zungūn	zungūn
Множина Жін. рід.				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
д. сканд.	tungor	tungna	tungom	tungor
д . англ.	tungan	tungna	tungum	tungan
д . сакс.	tungun	tungono	tungun	tungun
д . в. нім.	zungun	zungono	zungō	zungun

Відмінювання давньогерманських іменників з основами на -г-

Однина Чол. рід.				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
д. сканд.	brōþer	brōþor	brōþor	brōþor

д . англ.	brōþor	brōþor	breþer	brōþor
д . сакс.	brōðer	brōðer	brōðer	brōðer
д . в. нім.	bruoder	bruoder	bruoder	bruoder
Множина <i>Чол. рід.</i>				
	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах</i>
д. сканд.	bróþr	bróþra	bróþrom	bróþr
д . англ.	brōþor	brōþra	brōþrum	brōþor
д . сакс.	brōðer	brōðro	brōðrun	brōðer
д . в. нім.	bruoder	bruodero	bruoderum	bruoder

Відмінювання давньогерманських особових займенників

Однина

<i>1-а особа</i>	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>
<i>Д. сканд.</i>	ek	mīn	mēr	mik
<i>Д. англ.</i>	ic	mīn	mē	me, mē
<i>Д. сакс.</i>	ik	mīn	mi, me	mi(k), me
<i>Д. в. нім.</i>	ih	mīn	mir	mih
<i>2-а особа</i>	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>
<i>Д. сканд.</i>	þū	þīn	þēr	þik
<i>Д. англ.</i>	þū	þīn	þē	þek, þē
<i>Д. сакс.</i>	thu	thīn	thi	thi(k)
<i>Д. в. нім.</i>	du	dīn	dir	dih
<i>3-я особа, чол. рід</i>	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>
<i>Д. ісл.</i>	hann	hans	honum	hann
<i>Д. англ.</i>	he	his	him	hine
<i>Д. сакс.</i>	he, hi	is, ez	imu, imo	ina, inan
<i>Д. в. нім.</i>	er	sīn	imu, imo	inan, in
<i>Сер. рід</i>				
<i>Д. ісл.</i>	þat	þess	þvi	þat
<i>Д. англ.</i>	hit	his	him	hit

<i>Д. сакс.</i>	it, et	is, es	imu, imo	it, et
<i>Д. в. нім.</i>	iz	es, is	imu , imo	iz
<i>Жін. рід</i>				
<i>Д. ісл.</i>	hon	hana	hennar	henne
<i>Д. англ.</i>	hīo, hēo	hire	hire	hīe, hȳ
<i>Д. сакс.</i>	siu, sie	ira, iru	iru, iro	sia, siu
<i>Д. в. нім.</i>	siu, sî	ira, iru	iru, iro	sia, sie

Множина

1-а особа

<i>Д. сканд.</i>	vēr	vār	ōs	ōs
<i>Д. англ.</i>	wē	ūser, ūre	ūs	ūs(ic)
<i>Д. сакс.</i>	wī, we	ūser	ūs	ūs
<i>Д. в. нім.</i>	wir	unsēr	uns	unsih

2-а особа

<i>Д. сканд.</i>	ēr	yǫvar	yǫr	yǫr
<i>Д. англ.</i>	gē	ēower	ēow	ēow(ic)
<i>Д. сакс.</i>	gi, ge	euwar	eu	eu
<i>Д. в. нім.</i>	ir	iuwēr	iu	iuwih

3-я особа, чол. рід

<i>Д. ісл.</i>	þeir	þeira	þeim	þá
<i>Д. англ.</i>	hīe, hī	hira	him	hīe, hȳ
<i>Д. сакс.</i>	sia, sea	iro, ira	im	sia, sea
<i>Д. в. нім.</i>	sie	iro	im	sie

Сер. рід

<i>Д. ісл.</i>	þau	þeira	þeim	þau
<i>Д. англ.</i>	hie, hȳ	hira	him	hīe, hȳ
<i>Д. сакс.</i>	siu	iro, ira	im	siu
<i>Д. в. нім.</i>	siu	iro	im	siu

Жін. рід

<i>Д. ісл.</i>	þær	þeira	þeim	þær
----------------	-----	-------	------	-----

<i>Д. англ.</i>	hīe, hī	hira	him	hīe, hī
<i>Д. сакс.</i>	sia, sea	iro, era	im	sia, sea
<i>Д. в. нім.</i>	sio	iro	im	sio

Відмінювання давньогерманських вказівних займенників

Однина

<i>Чол. і сер. рід</i>	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>
<i>Д. сканд.</i>	sā/þat	þess	þeim/þui	þann
<i>Д. англ.</i>	sē/þæt	pæs	þæm	þone
<i>Д. сакс.</i>	thē/that	thes	themu	thena
<i>Д. в. нім.</i>	der/daz	des	demu	den

Жін. рід

<i>Д. сканд.</i>	sū	þeirar	þeire	þā
<i>Д. англ.</i>	sēo	þære	þære	þā
<i>Д. сакс.</i>	thiu	thera	theru	thia
<i>Д. в. нім.</i>	diu	dera	deru	dea

Чол. і сер. рід

<i>Д. сканд.</i>	þeir/þau	þeira	þeim	þā
<i>Д. англ.</i>	þā	þarā	þæm	þā
<i>Д. сакс.</i>	thea/thiu	thero	them	thea
<i>Д. в. нім.</i>	dē/diu	dero	dēm	dē

Жін. рід

<i>Д. сканд.</i>	þær	þeira	þeira	þær
<i>Д. англ.</i>		<i>як чол. і сер. рід</i>		
<i>Д. сакс.</i>		<i>як чол. рід</i>		
<i>Д. в. нім.</i>	deo	dero	dēm	dēo

Відмінювання давньогерманських питальних і неозначених займенників

<i>Чол. і сер. рід</i>	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>	<i>Орудн.</i>
<i>Д. сканд.</i>	–/huat	hues	hueim/hui	–/huat	–
<i>Д. англ.</i>	hwā/hwæt	hwæs	hwæm	hwone/hwæt	–
	/hwȳ				
<i>Д. сакс.</i>	hwā/hwat	hwes	hwem	hwena/hwat	–
	/hwī				
<i>Д. в. нім.</i>	(h)wer/(h)waz	(h)wes	(h)wemu	(h)wen/(h)waz	–
	/(h)wiu				

Відмінювання давньогерманського прикметника за сильною відміною

<i>Рід</i>	<i>Відмінок</i>	<i>д. англ.</i>	<i>д. сакс.</i>	<i>д. в. нім.</i>
------------	-----------------	-----------------	-----------------	-------------------

Однина

<i>Чол.</i>	<i>Наз.</i>	blind	blind	blint, -ér
<i>Сер.</i>	<i>Род.</i>	blindes	blindes	blindes
	<i>Дав.</i>	blindum	blindumu	blintemu
	<i>Знах.</i>	blindne	blindan	blinian
	<i>Орудн.</i>	blinde	blindu	blintu
<i>Жін.</i>	<i>Наз.</i>	blind	blind	blint, <i>blintiu</i>
	<i>Род.</i>	blindre	blindera	blintera
	<i>Дав.</i>	blindre	blindera	blintera
	<i>Знах.</i>	blinde	blinda	blinta

Множина

<i>Чол.</i>	<i>Наз.</i>	blinde	blinde	blinte
<i>Сер.</i>	<i>Род.</i>	blindra	blindaro	blintero
	<i>Дав.</i>	blindum	blindum	blintém
	<i>Знах.</i>	blinde	blinde	blinte
<i>Жін.</i>	<i>Наз.</i>	blinda	blinda	blinto
	<i>Род.</i>	blindra	blindaro	blintero

<i>Дав.</i>	blindum	blindum	blintm
<i>Знах.</i>	blinda	blinda	blinto

Відмінювання давньогерманського прикметника за слабкою відміною

<i>Чол. рід</i>	<i>Сер. рід</i>	<i>Жін. рід</i>	
		МНОЖ.	МНОЖ.
<i>Д. сканд.</i>	blinde, -a, -a, -a	-a, -o	-a, -o
<i>Д. англ.</i>	blinda, -an, -an, -an	-e, -an	-e, -an
<i>Д. сакс.</i>	blindo, -on, -en, -en	-a, -un	-a, -un
<i>Д. в. нім.</i>	blinto, -on, -en, -en	-a, -on	-an, -ūn

Парадигма германського дієслова *бути*

Теперішній час індикативу

	<i>Д. ісл.</i>	<i>Д. англ.</i>	<i>Д. в. нім.</i>
<i>Одн. 1-ша ос.</i>	em, er	ēom, ēam, bēom	bim, bin
<i>2-га ос.</i>	est	eart, bist	bis(t)
<i>3-тя ос.</i>	es	is, biþ	ist
<i>Множ. 1-ша ос.</i>	erum	sind, -on, bēoð	birum
<i>2-га ос.</i>	eruð	sind, -on, bēoð	birut
<i>3-тя ос.</i>	eru	sind, -on, bēoþ	sind

Теперішній час оптативу

<i>Одн. 1-ша ос.</i>	sia	sī, sīe, bēo, bīo	sī
<i>2-га ос.</i>	sér	sī, sīe, bēo, bīo	sis(t)
<i>3-тя ос.</i>	sé	sī, sīe, bēo, bīo	sī
<i>Множ. 1-ша ос.</i>	sem	sīn, sīen, bēon	sīt
<i>2-га ос.</i>	sé	sīn, sīen, bēon	sīt
<i>3-тя ос.</i>	sé	sīn, sīen, bēon	sīn

Претерит індикативу

<i>Одн. 1-ша ос.</i>	var	wæs	was
<i>2-га ос.</i>	vart	wære	wâri

3-тя ос.	var	wæs	was
Множ. 1-ша ос.	várum	wæron	warum, -un
2-га ос.	váruð	wæron	wāru(n)t
3-тя ос.	váru	wæron	wârun
ves	bīo, bēo, wes	wis	
2-га ос. одн. і множ.			bīoð, bēoð, wesað weset
Інфінітив	vesa	bīon, wesan	bēon, wesan
Дієприкметник І	vesandi	beonde, wesende	wesanti